

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

**DOĞU EGE ADALARI'NIN OSMANLI
HAKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI ve BUNUN AYDIN
VİLAYETİ'NE ETKİLERİ**

Elif YENEROĞLU KUTBAY

Danışman

Doç. Dr. Engin BERBER

İZMİR - 2005

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Dođu Ege Adaları’nın Osmanlı Egemenliđinden ıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti’ne Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gűsterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/06/2005

Elif YENEROĞLU KUTBAY

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre Doktora öğrencisi Elif YENEROĞLU KUTBAY'ın "Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti'ne Etkileri" konulu tezi incelenmiş ve aday 11/07/2005 tarihinde, saat’ da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projeninolduğuna oy.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının

Soyadı: YENEROĞLU KUTBAY Adı: ELİF

Tezin/Projenin Türkçe Adı: DOĞU EGE ADALARI'NIN OSMANLI HAKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI ve BUNUN AYDIN VİLAYETİ'NE ETKİLERİ

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: THE CESSION OF EASTERN AEGEAN ISLANDS and ITS EFFECTS ON THE VİLAYET OF AYDIN

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü: Atatürk İlk. ve İnk. Tarihi Yıl: 2005

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 165

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 175

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Doçent Doktor Adı. ENGİN

Soyadı. BERBER

Ünvanı: Adı.

Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Doğu Ege Adaları
- 2- Osmanlı Devleti/İmparatorluğu
- 3- Midilli, Sakız, Sisam, Karyot
- 4- Balkan Savaşı
- 5- Aydın Vilayeti

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Eastern Aegean Islands
- 2- Ottoman State/Empire
- 3- Mytilene, Chios, Samos, Icaria
- 4- The Balkan War
- 5- Aydın District

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Bilindiği üzere Ege Adaları, Türkiye ile Yunanistan arasında halen güncelliğini koruyan bir sorundur. Gerek karasuları ve kıta sahanlığı, gerekse Anadolu sahili ile Çanakkale Boğazı'na yakın olan adaların ikili ve çok taraflı antlaşmalara aykırı olarak Yunanistan tarafından silahlandırılması Türk-Yunan ilişkileri açısından sürekli bir gerginlik kaynağı oluşturmaktadır. Bu sorunun geçmişine ışık tutmak, sadece konunun açıklanması ya da anlaşılmasını kolaylaştıracağından değil fakat aynı zamanda, ülkemiz açısından ideal olan çözüm yolunun bilimsel altyapısını hazırlamak açısından da son derece önemlidir.

Tezin coğrafi çerçevesini çizen kavramların açıklandığı “Giriş” kısmından sonra, birinci bölümde Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı dönemindeki konumları ve durumları çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. İkinci bölümün amacı, bu adaların elden çıkışındaki siyasi sürece ışık tutmak olmuştur. Avrupa'nın büyük devletlerinin bu süreçte karar mercii olması, Adalar Meselesi'ne Doğu Sorunu açısından yaklaşılmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkışının salt bir toprak kaybı değil Avrupa'yı genel bir savaşa sürükleme riski taşıyan bir sorun olarak değerlendirmek gerektiği vurgulanmıştır. Son bölümde Doğu Ege Adaları'nın elden çıkışıyla bu adaların hemen yanbaşındaki Aydın Vilayeti'nin bu durumdan nasıl etkilendiği siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan incelenmiştir.

Tezin yazımında üzerinde dikkatle durulan nokta olayları sadece kronolojik bir sıraya koymak değil, neden-sonuç ilişkisine dayanarak analitik bir zemine oturtmak olmuştur.

ABSTRACT

The Aegean islands lying close to the Western Anatolian coast are a point of contention between Turkey and Greece. Issues such as the delimitation of territorial waters, the continental shelf are a constant source of tension between Turkey and Greece in addition to the fact that Greece is arming the Aegean islands contrary to the terms of the Lausanne Peace Treaty. Therefore, to bring light onto the origins of this problem will not only enable us to have a deeper understanding, but it will also serve as a guide in preparing the scientific basis for finding an ideal solution.

Following the “Introduction” part, where the geographical terms of the dissertation are explained, the first chapter is devoted to the analysis of the status and position of the Eastern Aegean Islands during Ottoman sovereignty. The purpose of the second chapter is to bring light on the political process which led to the cession of these islands. Since the decision-makers of the process were the Great Powers of Europe, the whole process needed to be analyzed within the framework of the Eastern Question. Therefore it was aimed to point out to the fact that the cession of the Eastern Aegean Islands was not just a simple loss of territory by the Ottoman Empire but it was the part of a deeper problem that carried the risk of getting Europe on the brink of a general war. The third chapter deals with the collapse of an intricate and delicate political, social and economic system caused by the cession of the Eastern Aegean Islands.

The method of the study focuses on the cause and effect relations thereby forming an analytical basis rather than dwelling on the events in a chronological order.

**DOĞU EGE ADALARI'NIN OSMANLI HAKİMİYETİNDEN
ÇIKIŞI ve BUNUN AYDIN VİLAYETİ'NE ETKİLERİ**

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
TABLO LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU EGE ADALARI ve OSMANLI DEVLETİ

A. DOĞU EGE ADALARI'NIN OSMANLI EGEMENLİĞİNE GİRİŞİ	13
B. DOĞU EGE ADALARI'NIN FİZİKİ COĞRAFYASI VE DOĞAL KAYNAKLARI	21
1. Midilli	21
2. Sakız	24
3. Sisam	25
4. Karyot	26
C. YÖNETİM	27
1. Merkezi ve Yerel Yönetim	27
2. Askeri Kuruluş	38
D. NÜFUS VE NÜFUS HAREKETLERİ	44
E. EĞİTİM	48
F. İÇ GÜVENLİK	50

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU EGE ADALARI'NIN OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN ÇIKIŞI

A. YUNANİSTAN'IN DOĞU EGE ADALARI'NI İŞGALİ	63
B. DÜVEL-İ MUAZZAMA VE ADALAR MESELESİ	67

C. SÜFERA KONFERANSI (17 ARALIK 1912 – 11 AĞUSTOS 1913)	72
D. OSMANLI DEVLETİ ve ADALAR MESELESİ	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU EGE ADALARI ve AYDIN VİLAYETİ

A. İZMİR'İN YÜKSELİŞİ ve DOĞU EGE ADALARI	94
B. DOĞU EGE ADALARI'NDA TARIM, SANAYİ ve TİCARET	109
1. Midilli	110
2. Sakız	114
3. Sisam	116
4. Karyot	118
C. DOĞU EGE ADALARI'NIN İŞGALİNİN AYDIN VİLAYETİ'NE ETKİLERİ	120
1. Siyasi ve Toplumsal Etkiler	121
2. Ekonomik Etkiler	134
SONUÇ	135
KAYNAKLAR	142
EKLER	154

KISALTMALAR LİSTESİ

A & P	Accounts and Papers
A. MTZ. SM.	Sadâret Âmedi Kalemi Eyâlet-i Mümtâze Sisam
ADM	Admiralty
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
çev.	çeviren
DH. EUM. EMN	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH. İD.	Dâhiliye Nezâreti İdâri Kısım
DH. MUI.	Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiyye İdâresi
DH. SYS.	Dâhiliye Nezâreti Siyâsi Kısım
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
ed.	editör
FO	Foreign Office
H.	Hicri
haz.	hazırlayan
HR. HMS. İŞO	Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşâvirliği İstişâre Odası
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
km.	kilometre
km²	kilometre kare
m.	metre
MV	Meclis-i Vükelâ
no.	numara/number
PRO	Public Record Office
s.	sayfa
ss.	sayılı sayfa
vol.	volume
y.t.y.	yayın tarihi yok
yay. haz.	yayına hazırlayan
YEE	Yıldız Esas Evrâkı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1907 Yılında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin İdari Taksimatı	s. 35
Tablo 2: Doğu Ege Adaları'yla İzmir Limanı Arasındaki İthalat ve İhracat	s. 104
Tablo 3: Midilli Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)	s. 112
Tablo 4: Midilli Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)	s. 113
Tablo 5: Sakız Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)	s. 116
Tablo 6: Sakız Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)	s. 116
Tablo 7: Sisam Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)	s. 118
Tablo 8: Sisam Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)	s. 118

EKLER LİSTESİ

EK 1: Ege Denizi (Alman Haritası)

EK 2: Holosen Dönem Öncesinde Ege Denizi

EK 3: Doğu Ege Adaları'nın Jeolojik Yapısı

EK 4: Düvel-i Muazzamanın Osmanlı Devleti'ne Devleti'ne Verdiği 14 Şubat 1914 Tarihli Nota ve Osmanlı Devleti'nin 15 Şubat 1914 Tarihli Cevabi notası

EK 5: Doğu Ege Adaları'nın En Çok Gelir Getiren İhraç Malları (1908)

EK 6: Midilli Kalesi'nin Genel Görünüşü

EK 7: a.) Sakız Adası'nda Mahkeme Dairesi, Cephanelik ve Hükümet Konağı

b.) Sakız Kalesi'nde Türk Askerleri

EK 8: a.) Sakız'da Topçu Kışlası

b.) Sakız'da Piyade Kışlası

EK 9: Vati Limanı (Sisam)

EK 10: Sisam'da Karathanassis Sigara Fabrikasının Etiketleri

ÖNSÖZ

Doktora tez çalışmasının her aşaması ayrı ayrı ve öngörülemeyen birtakım zorlukları barındırmakla beraber çalışmayı bitirdiğimiz şu anda geriye dönüp baktığımızda en zor işin konu seçimi olduğunun farkına vardık. Hele tarih disiplini içinde yetişmemenin verdiği ürkeklik bu seçimi bir kat daha zorlaştırmıştı. Danışmanımız Doç. Dr. Engin Berber'in desteği ve yol göstericiliği bu aşamayı daha kolay atlattığımızı sağladı; Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliği dönemindeki ekonomik ve sosyal yapısı ile bunların elden çıktığı siyasi süreç, üzerinde çokça kalem oynatılmış bir konuydu. Her iki konunun da son derece önemli olduğu gerçeğini göz ardı etmemekle birlikte, bu adaların yanı başındaki Aydın Vilayeti'yle nasıl bir etkileşim içinde olduğu, söz konusu çalışmaların satırları arasına sıkışıp kalmaktaydı. Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğinden çıkmasının Anadolu'nun toprak bütünlüğünü tehdit ettiği gerçeği sıkça vurgulanmakta ancak bunun hangi siyasal, ekonomik ve toplumsal gerekçelere dayandığı çoğunlukla göz ardı edilmekteydi. Dolayısıyla amacımız, söz konusu gerekçeleri sonuçlarıyla birlikte inceleyerek bu alanda literatüre bir katkı sağlama çabası olmuştur.

Tezimizin birinci bölümü Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğinden çıkışı ve bunun Aydın Vilayeti üzerindeki etkilerini bütünüyle kavramamızı kolaylaştıracak bilgiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle ilk bölüm, “*Askeri Kuruluş*” ve “*İç Güvenlik*” alt başlıkları dışında, daha geniş bir tarihsel çerçeveye oturtulmuştur. Adaların elden çıkışının askeri ve siyasi nedenlerini II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden gelişmelerde aramak gereğinden hareketle hem birinci bölümün yukarıda belirttiğimiz alt başlıklarını hem de ikinci bölümü daha dar bir zaman aralığında ele aldık. Siyasi gelişmelerin sürüklediği bu yapay bölünmüşlüğü Aydın Vilayeti'ne etkilerini değerlendirmek her şeyden önce Vilayet merkezi İzmir ile Doğu Ege Adaları arasındaki sıkı bağların nasıl oluştuğunu anlamakla mümkündür. Bu durum üçüncü bölümü çok daha geniş bir tarihsel perspektiften değerlendirmemizi gerektirdi. Tezin bütününde tarihsel gelişmeleri salt kronolojik bir sırayla ortaya koymaktan öte analitik bir yaklaşımla olayları neden-sonuç ilişkisine göre değerlendirmeye ve yorumlamaya çalıştık.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile İngiltere Public Record Office'ten derlediğimiz belgeler bize ilk elden veriler sağlarken, farklı bakış açılarını da ortaya çıkarmamızı sağladı. Osmanlı dönemine ait coğrafya kitapları adaların fiziki ve ekonomik koşullarına ışık tutması bakımından oldukça önemliydi. İngiliz ticaret raporları ve Osmanlı istatistikleri de tezimize sayısal veriler sağlamanın ötesinde dönemin sosyal ve ekonomik yapısını anlamamız açısından son derece yararlıydı. Yine dönemin gazeteleri, bir yandan Adalar Meselesi'nin siyasi boyutunu takip etmemizi sağlarken diğer yandan adaların ekonomik ve sosyal hayatına ilişkin önemli ipuçları vermekteydi. Tezimizde yararlandığımız çeşitli kitap ve makaleler de konumuzun farklı boyutlarını algılamamıza ve yorumlamamıza yardımcı olan temeli hazırlamıştır.

İster yüksek lisans ister doktora tezi olsun her ikisi de sadece bilgiyi değil onu yorumlama ve anlamlı bir bütüne ulaştırmanın çabasını içermektedir. Ancak akademik anlamının haricinde *doktora* sözcüğüne sizin, hocalarınızın ve yakınlarınızın yüklediği anlam daha farklıdır. Yüksek lisans gibi nisbeten daha kısa bir süreçte atlabileceğiniz bir olgu, doktora aşamasında yıllara yayılırken yaşınız ilerler; hayata bakış açınız değişir, hatta kimi zaman yaptığınız iş anlamsız görünmeye, topladığınız kaynaklar biriktikçe gözünüz korkmaya başlar. Bu nedenle doktora çalışması, hocalarınızın yüreklendirmesi ve değerli katkıları, yakınlarınızın manevi desteği olmaksızın sonuca ulaştırılamayacak bir süreçtir. Bu bağlamda öncelikle, “*gel seni tarihçi yapalım*” dediği andan itibaren bana olan güveni hiç eksilmeyen, yazdıklarımı titizlikle değerlendiren ve yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Engin Berber'e minnetimi sunmak isterim. Prof. Dr. Zeki Arıkan'a, Ege Üniversitesi'ndeki derslerine misafir öğrenci olarak katılmama izin verdiği, hangi kaynaklara bakmam gerektiği konusunda yol gösterdiği ve üzerimdeki emeği için müteşekkirim. Prof. Dr. Sabri Sürgevil'e yakın ilgisi ve desteği için ayrıca teşekkür etmek isterim. Öğr. Gör. Refet Yalçın Balata'ya, bana Osmanlıca'yı öğreterek bambaşka bir dünyanın kapılarını açtığı için müteşekkirim. İngiliz Arşivi'nde onca aramalarım rağmen bir türlü ulaşamadığım ticaret raporlarının bir kopyasını bana verme inceliği gösteren Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'na teşekkür ederim. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr.

Ergün Aybars'a ve Enstitü'de ders aldığım tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İngiltere Public Records Office ve İzmir Milli Kütüphanesi çalışanlarına da ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bu zor sürecin sadece hocalarınızın değil yakınlarınızın da ilgisi ve desteği olmadan atlatabilmeniz oldukça güçtür. En uzak akrabalarınızdan tutun da komşunuza kadar herkes sizin *doktora tezi yazdığınızı* bilir; "*tez nasıl gidiyor?*" sorusu günlük yaşamınızın ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Zaman zaman bu soru sizi kızdırsa da tüm yakınlarınızın sizin iyiliğinizi istediğinizi bilirsiniz. Siz tezi yazarak üzerinize düşen görevi yerine getirirsiniz, yakınlarınız da, çok sıkılsalar bile, bitmek tükenmek bilmeyen ve birbirinin aynı sızlanmalarınızı sabırla dinleyerek sizin onlara yüklediğiniz görevi yerine getirirler, sizi rahatlatmaya çalışırlar. Çalışmanız bittiğinde mutluluğunuzu paylaşacak olanlar üzerinizde emeği olan hocalarınız ve yakınlarınızdır. Bu nedenle bu süreçte yanımda olan yakınlarıma da minnetlerimi sunmak isterim. Üniversitede beş raftan oluşan kitaplığında topu topu birkaç kitap bulunduğu için "*senin hiç kitabın yok mu?*" şeklinde sorulara muhatap olan ama evindeki kitap kalabalığından hareket etme kabiliyetinizin kısıtlandığı Onur Kınalı'ya bana zengin kütüphanesini açmasının ötesinde yazdıklarını okurken gösterdiği emek, samimiyet ve desteği için minnetarım. Tez haricinde başka şeylerden bahsetmenin dayanılmaz hafifliğini yaratarak soluk almamı sağlayan ve insanın belli bir yaştan sonra yakın bir arkadaşlık kuramayacağı hakkındaki teorimi çürüten İrem Özgören'e hayatımda olduğu için minnetarım. Fakültedeki Araştırma Görevlisi arkadaşlarım Oktay Dayıoğlu, Elem Eyrice, Altuğ Günal, Elvan Öz ve Sinem Ünal'dılar'a bana gösterdikleri anlayış sayesinde tezimin en zor aşamasını rahat atlattım sağladıkları için müteşekkirim. Tezin görsel malzemesini, bana açtığı koleksiyonuyla zenginleştiren Savaş Keleş'e ve bu malzemeyi kotaran Emre Nacigil'e ayrıca teşekkür etmek isterim. Kimsenin başkasının doktora tecrübesinden ders alamayacağı her doktora sürecinin son derece kişisel olduğunu söyleyerek kendi tecrübemle bir an önce yüzleşmemi öğütleyen ve gece yarısı da olsa beni sabırla dinleyen, artık eşimden çok benim arkadaşım olan Dr. Özlem Çevik'e ve birlikte büyüdüğüm adaşım Elif Koparal'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu zorlu sürecin her anında yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen zaman zaman

benden daha çok endişeye kapılan aileme şükranlarımı sunarım. Her şeyden öte, yerdeki kitap kalabalığının arasından seke seke atlarken hiç sızlanmayan, yazdıklarımı zevkle okuyarak bana yazma hevesini aşıl原因, en zor anlarımda kanatlarının altına sığındığım eşim Levent Kutbay'a sabrı ve sevgisi için minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Doktora tezi manevi açıdan olduğu kadar maddi açıdan da oldukça zorlayan bir süreçtir. Başka zaman olsa, maaşınızı düşündüğünüzde belki de almaktan vazgeçeceğiniz pahalı bir kitabı ya da bir arşiv belgesinin fotokopisini gözünüzü kırpmadan alırsınız. Bu aşamada maddi külfetimi hafifleten Ege Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Lisansüstü Destekleme Projesi kapsamında ve Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'ne, Doktora Destekleme Bursu kapsamında sağladıkları destek için ayrıca teşekkürlerimi sunmak isterim.

*Ada değildir insan, bütün hiç
değildir tek başına; ana karanın
bir parçasıdır, bir damladır
okyanusta...*

John Donne

GİRİŞ

İnceleme ve denemeleriyle tanınmış yazar İsmet Zeki Eyüboğlu, kare bulmacalarda genellikle, “*her tarafı suyla çevrili kara parçası*” olarak tanımlanan *ada* sözcüğünün, “*başkasını, ötekini, yabancıyı yansıtan kök olan ad*” sözcüğünden türediğini ve Uygur dilinde bu sözcüğün, “*yıkım, korkulur durum, başkası, öteki, gereksinme*” anlamlarına geldiğini belirtmektedir.¹ Osmanlı döneminde, sözcüğün Arapça karşılığı olan *cezîre* (çoğulu *cezâir*) yanında, öz Türkçe karşılığı olan *ada* da kullanılmıştır.² Yukarıdaki tanımlar bize *ada* hakkında genel bir fikir verse de, sözcüğün deniz hukuku ve fiziki coğrafyada tanımı kuşkusuz daha açıklayıcı ve tamamlayıcı olacaktır.

Orta çağdan itibaren deniz hukukunun ilgilendiği temel konu, deniz ticaretinin hangi kurallara göre düzenleneceği ve denizler üzerinde devletlerin egemenlik haklarının nasıl genişletileceği/sınırlandırılacağıydı.³ Bu nedenle deniz hukukunun tarihsel gelişimi, deniz ticaretinin gelişimine paralel bir seyir izlemiştir. Deniz hukukunda ticaretin belirleyici niteliğine en güzel örnek, 20. yüzyılın başlarına

¹ *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1988, s. 4. “Ada” sözcüğünün 13. yüzyıldan önce Türkçe’de kullanımına ilişkin örnekler için bkz. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 40.

² *Ada* sözcüğünün ne zaman anlam kaymasına uğrayarak coğrafi bir yapıyı betimlemek için kullanıldığına ilişkin kesin bir bilgimiz yoktur.

³ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, (1. cilt) gözden geçirilmiş üçüncü baskı, Ankara, 1968, ss. 17-18.

kadar deniz hırsızlığı/haydutluğu⁴ yapanların, zenci köle ticareti yapanlara oranla daha ağır cezalar aldığıdır.⁵

Bu bağlamda, ada ve benzeri kavramların hukuken tanımlanması geri planda kalmış ya da gecikmiştir. Hasan Fehmi'nin "Telhis-i Hukuk-ı Düvel" adlı eserinde, sadece karasuları ve açık denizler hukuku üzerinde durulmuş olması bundandır. Ancak 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, münhasır ekonomik ve bitişik bölge ile kıta sahanlığı gibi, devletlerin denizler üzerindeki egemenlik haklarını genişleten kavramların deniz hukuku literatürüne girmesiyle birlikte, adaların da söz konusu bölgelere sahip olup olmadığına ilişkin tartışma ve anlaşmazlıklar, hukuksal bir tanım yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.⁶

"Ada"nın hukuki boyutta tanımı ilk kez, 1930 yılında, La Haye Kodifikasyon Konferansı'nda, karasularını incelemekle görevli II. Komisyon tarafından yapılmıştır. Bu Komisyonun asıl raporuna ek olarak sunulan bir belgede, "*bir ada, suların en yüksek olduğu zaman sürekli olarak açıkta kalan, etrafı sularla çevrili bir kara parçasıdır*"⁷ denmektedir. Bu belgenin kabul ya da ret edilmesi bir yana konferansta tartışılmamış olması bile, 1920'lerin sonunda bu kavramın devletler için ikincil planda kaldığının bir göstergesidir. 1958 tarihli Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, 1930 yılında yapılan tanımı, birkaç düzeltmeyle, aynen kabul etmiştir. Buna göre ada, "*suların en yüksek olduğu zaman açıkta kalan, etrafı sularla çevrili bir doğal kara parçasıdır.*"⁸ Burada dikkati çeken nokta adanın, "*doğal kara*

⁴ İngilizce karşılığı *piracy* olan deniz hırsızlığı, *Telhis-i Hukuk-ı Düvel*, s. 229'da, "*müsellahan denizde hırsızlık etmek yani gerek esna-yı sulhda ve gerek hengâm-ı harbde bir sefineyi yağma ve sirkat ve bir kimsenin şahıs ve malı aleyhinde cebr ü tasallutla nehb ü gâret eylemek*" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda deniz hırsızlığı terimi bugünkü kullanımda "korsan" sözcüğünü karşılıyor gibi görünse de gerçekte aralarında büyük bir fark vardır. İngilizce karşılığı *privateering* olan korsanlık için aynı eserde, "*esna-yı muharebede devleti tarafından memur ve mezun olan korsan sefaini deniz hırsızlığı kabilinden değildir binaen-aleyh şunların yekdiğerinden tefrik olunması lazım gelir*" açıklaması yapılmaktadır. Bu kavramı, "deniz haydutluğu" olarak tanımlayan Seha L. Meray da, ss. 592-593'te, bu farka işaret etmektedir.

⁵ Zenci köle ticareti, 1815'te Viyana Kongresi'nde imzalanan anlaşma ile yasaklanmış ve deniz hırsızlığı, cinayet veya gasp gibi ağır suçlar kapsamına alınmışken, zenci köle ticaretinin, yasak eşya ticareti gibi adi suç kapsamında değerlendirildiği, Hasan Fehmi, *Telhis-i Hukuk-ı Düvel*, Dersaadet, 1326, ss. 229-235'te okunmaktadır.

⁶ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, Ankara, 1989, s. 256.

⁷ S.D.N., *Conférence pour la codification du droit international-Rapport de la Deuxième Commission (Mer territoriale)*, Doc. C. 230, M. 117, 1930. V., s. 13'ten aktaran Pazarıcı, s. 254.

⁸ Pazarıcı, s. 255.

parçası” olmasına yapılan vurgu olup nedeni, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra teknolojinin denizler üzerinde insan yapımı “*yapay adalar*” oluşturulmasına elverişli hale gelmesidir. Deniz tabanından veya altından petrol çıkarmak amacıyla inşa edilen platformlar yapay ada için tipik bir örnektir. Dolayısıyla doğal ve yapay ada arasında bir ayırım yapmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bakımdan yapay adalar, doğal adaların sahip olabilecekleri özel bölgelere, başka bir deyişle egemen haklara sahip olamamaktadır. 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinde de, yukarıdaki tanım aynen kabul edilerek (madde 121/1), adaların münhasır ekonomik ve bitişik bölge ile kıta sahanlığına sahip olma hakları tanınmıştır.⁹

Ada teriminin deniz hukukundaki gelişimi, tarihsel süreç içinde bu kavramın kazandığı önemi ortaya koymaktadır. Ancak hukuksal tanımlar teknik tanımlardır ve özellikle ada gibi içinde birbirinden farklı olguları barındıran bir terimi tümüyle kavramamıza yardımcı olamayacak derecede yavandırlar. Bu bakımdan, hukuki tanımın kapsamadığı ya da dışında kalan, söz konusu olgulara değinmemiz kaçınılmaz olmaktadır.

Bitki ve hayvan türlerinin yaşamı ve geçirdikleri evrimin incelenmesi için, eşsiz bir laboratuvar olmaları nedeniyle adalar, birçok doğa bilimcinin ilgi alanı olmuştur. Bu bağlamda en bilindik örnek, Darwin’in “Türlerin Kökeni” adlı eseridir. Darwin, Galapagos takımadalarını evrim teorisini temellendirmekte bir laboratuvar olarak kullanmıştı. Ona göre, tecrit edilmiş bir hayvan veya bitki türü, ana karadaki eşine göre farklı bir evrim süreci izleyecektir.¹⁰ Darwin ve diğer doğa bilimcilerin açtığı bu yoldan sonraları sosyal bilimciler de ilerlemiş ve “ada” coğrafya, antropoloji, arkeoloji, sosyoloji ve tarih için özel bir ilgi alanı olmuştur. Sosyal bilimlerin farklı disiplinleri için temel sorular, özellikle disiplinlerarası çalışmaların arttığı günümüzde, benzer niteliktedir: Ada toplumlarını kıta toplumlarından ayıran

⁹ Münhasır ekonomik bölge, bitişik bölge ve kıta sahanlığının Ege Denizi’nde Türkiye ve Yunanistan arasında doğurduğu sorunlarla bu konulardaki Türk ve Yunan tezleri için bkz. *Ege’de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar*, yay. haz. Ali Kurumahmut, Ankara, 1998 ve Turgay Cin, *Türkiye ve Yunanistan Bakımından Ege’deki Karasuları Genişliği Sorunu*, Ankara, 2000.

¹⁰ Mark Patton, *Islands in Time: Island Sociogeography and Mediterranean Prehistory*, London and New York, 1996, s. 5.

belirgin nitelikler var mıdır; adalılığın¹¹ ekolojik ve kültürel etkileri nelerdir?¹² Temelinde insan olan sosyal bilimlerde sorulan hemen her soru gibi bu sorulara da, pozitif bilimlerde olduğu kadar genel geçer doğrular bulmak kolay değildir. Çünkü, adanın ikliminden coğrafi konumuna, ada-insan ilişkisinde belirleyici niteliği olan bir dizi değişken vardır.¹³ Bu değişkenlerin en önemlileri kuşkusuz, adanın büyüklüğü ve ana karaya –kıtaya da denebilir- olan uzaklığıdır.

Bir adanın yüzölçümü ne kadar büyükse insanlar için ada olarak algılanması da o kadar güçleşmektedir. Bu bakımdan, İngiltere ya da Avustralya ile, haritalarda seçilemeyecek derecede küçük ve Pasifik Okyanusu'nda neredeyse kaybolmuş Paskalya Adası'nı aynı sınıfa tâbi tutmak doğru olmaz. Coğrafyacı E. de Martonne'nin, İngiltere ve Avustralya gibi adaları, “*kıtasal adalar*” olarak değerlendirmesi ve bunların gerçekte kıtaların küçülmüş birer örneği olarak algılanması gereğini vurgulaması bundandır.¹⁴ Antik çağda insanların, bir adayı yerleşim merkezi olarak seçmelerinde yine adanın büyüklüğü önemli bir rol oynamıştır. Çünkü, adanın büyüklüğüne göre kesintisiz bir sürdürülebilir yaşamı garanti eden kaynakların olma olasılığı da artmaktadır.

¹¹ Adalılık, İngilizcede *insularity* ve Fransızcada *insularité* olarak tanımlanmakta ve *Redhouse, İngilizce-Türkçe, Türkçe İngilizce Sözlük*, İstanbul, 1992, s. 305'te bu sözcüğün karşılığı olarak, “*adaya ait, adaya özgü; adada yaşayan; ayrılmış*” ifadeleri bulunmaktadır. Latince “ada” demek olan *insula* sözcüğünden türeyen bu kavram daha çok biyologlar tarafından kullanılmış ve Sırrı Erinç, Talip Yücel *Ege Denizi: Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, 2. baskı, Ankara, 1988, s. 55'te adalılık için, “*çevre tesirlerinden uzak kalış sebebiyle başka yerlerde nesli tükenmiş canlıların veya mahalli şartlardan doğmuş yeni bitki ve hayvan türlerinin barındıkları alanlar kastedilmiştir*” denmektedir. Gerek bu eserde, gerekse Prof. Dr. Cemal Arif Alagöz'ün, 14-19 Nisan 1969'da düzenlenen, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*'nde sunduğu, “Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş” başlıklı tebliğinde yukarıdaki sözlük anlamlarının birinden ziyade *adalılık* sözcüğü tercih edildiği için biz de bu sözcüğü kullandık.

¹² Patton, s. 1.

¹³ Patton, s. 8. Bir örnek vermek gerekirse: Kiklad adalar grubuna dahil olan Melos Adası, Neolitik döneme kadar bir insan yerleşimine sahne olmamış olmasına rağmen erken Mezolitik dönemden itibaren insanların bir uğrak yeri olmuştur. Bunun nedeni de adada, tarih öncesi çağlarda balta ve diğer kesici aletlerin yapımında büyük önemi olan obsidyenin bol miktarda bulunmasıdır. Dolayısıyla, ticari değeri yüksek bir mal, uzunca bir süre insan yerleşimine sahne olmasa bile, Melos adasının insan topluluklarıyla olan ilişkisinde belirleyici bir rol oynamıştır.

¹⁴ E. de Martonne, *Traité de Géographie Physique*, 10. baskı, Paris, 1958, s. 1032'den aktaran, Emile Kolodny, “Insularite, Isolement et Les Iles de la Grèce”, *The Archipelago as a Focus for Interdisciplinary Research*, Proceedings of the International Conference Afloat 28th August – 1st September 1978, in the Finnish Archipelago içinde, s. 108.

Bir adanın ana karaya olan uzaklığı, başka bir deyişle coğrafi konumu, bağımlılık ilişkileri açısından büyük önem arz etmektedir. Kıtasal adalar hariç tutulursa, ulaşım ve haberleşmenin sadece deniz yoluyla sağlandığı adalarda, antik çağlardan günümüze uzanan süreçte hiç değişmeyen temel problem, sınırlı bir coğrafi alanın dayattığı sınırlı bir ekonomik faaliyetin doğal sonucu olan fakirlik ve yoksunluktur. Çoğu durumda bir ada, bırakın sanayileşme için gerekli olan hammadde ve tesis arazisi, barındırdığı nüfusu besleyebilecek düzeyde ekilebilir arazi, mera ve otlığa bile sahip değildir. Bu ekonomik yoksunluk ve yetersizlik adayı kaçınılmaz olarak denize ve görece kendinden zengin kaynaklara sahip, en yakın ana karaya bağımlı kılmaktadır. Temel ihtiyaç maddelerinin çoğu deniz yoluyla sağlandığından iklim koşulları bile ada sakinleri için yaşamsal bir önem taşıyabilmektedir.

Ana karaya neredeyse bitişik denebilecek kadar yakın olan adaların ise, onun bir parçası gibi algılanmış oldukları görülmektedir. De Martonne bu gerçeğe şöyle işaret etmektedir: *kıtaya komşu küçük adalar, kıyı topografyasının sadece tafsilatıdır.*¹⁵ Bu görüşün geçerliliğini doğrularcasına, deyim yerindeyse *bir devin sekerek karşı kıyıya ulaşmasını mümkün* kılacak kadar çok ada, adacık ve kayalığa sahip olan Ege Denizi'nde, ana karaya yakın bazı adalar, köprü veya mendireklerle ana karaya bağlanmışlardır. Batı Anadolu kıyılarında yer alan, Alibey/Cunda (Ayvalık), Karantina (Urla) adaları ile Güvercinada (Kuşadası) bu olguya verilebilecek çarpıcı örneklerdir. Bunlardan Karantina Adası'nın, Büyük İskender zamanında ana karaya bağlandığı, hatta künklerle adaya su taşındığı bilinmektedir. Ana karaya mendireklerle bağlanmış olsun ya da olmasın bu tür adalar, komşu kıyıdan yalıtılmamış olduklarından, sosyal bilimciler için olduğu kadar doğa bilimcileri için de, adalılık kavramını anlamsız kılmaktadır.¹⁶

Görüldüğü üzere ada ve adalılık oldukça göreceli kavramlardır. Braudel de bu gerçeğe işaret etmekte ve kendi deyimiyle "*inziva*"nın nispi bir gerçek olduğunu, adaların deniz hayatının büyük "*akımların[ın] içine girdiklerinde, şu veya bu*

¹⁵ E. de Martonne, *Traité de Géographie Physique*, Paris, 1958, s. 1032'den aktaran, Erinç ve Yücel, s. 56.

¹⁶ Patton, s. 8.

nedenden ötürü bu zincirin halkalarından biri haline gelmekte, bir önceki durumun tersine olarak dış hayata faal olarak katılmakta ve dış dünyadan oralarıyla ancak birkaç aşılması çok zor geçitle ilişki kurabilen bazı dağlardan çok daha az kopuk ol[duğunu]” belirtmektedir.¹⁷ Nitekim sınırlı doğal kaynaklar nedeniyle kendine yetemeyen birçok adanın, ticaret yoluyla dış dünya ile çok sıkı ilişkiler kurmuş ya da kurmakta olduğu da gözardı edilmemesi gereken bir gerçekliktir.

Ancak bu tespit, her zaman her koşulda geçerli değildir. Siyasi etkenler kimi zaman ada ile ana kara arasındaki bu sıkı bağı kesintiye uğratmakta¹⁸ ve ana kara ile ada arasında yapay bir kopukluk yaratmaktadır. Nitekim Batı Anadolu kıyılarını kuzeyden güneye çevreleyen ve devr-i Osmani’de hemen her gereksinimini komşu kıyısından sağlamış olan Doğu Ege Adaları: Midilli, Sakız, Sisam ve Karyot, son doksan yıldır tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar, Batı Anadolu’dan kopuk bir hayat sürmektedir.

Günümüzde, adaların kendilerine özgü coğrafi yapıları ya da yukarıda değindiğimiz türden siyasi etkenler yüzünden karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümü için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çerçevede Avrupa Birliği(AB)’nin, sınırları içinde yer alan adalara yaklaşımından kısaca söz etmek isteriz. AB topraklarının %3,2’sini, nüfusunun ise %3’ünü oluşturan adalarda kişi başına düşen yıllık gelir AB ortalamasının altında kalmaktadır.¹⁹ Bu nedenle 1999 tarihli Amsterdam Antlaşması’nın 158. maddesi, adaların coğrafi koşullarının neden olduğu daimi yapısal engelleri²⁰ tanımakta ve bu koşulları iyileştirmek amacıyla AB tarafından çeşitli projeler yürütülmektedir.

¹⁷ Fernand Braudel, *II. Felipe Dönemi’nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993, s. 184.

¹⁸ Kolodny, s. 112; John Loughlin, *The Development of the Islands of the Mediterranean*, http://www.eurisles.com/Textes/Univ/RERU_Loughlin_1992.html, 13.02.2004.

¹⁹ Panos Coroyannakis, *European Islands Characteristics* <http://www.europeanislands.net/Downloads/Docs/EuropeanIslandsCharacteristics-ISLENET.pdf>, 17.01.2004.

Avrupa Birliği’nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu’na istatistiki veriler sağlamakla yükümlü Eurostat’in istatistiksel tanımına göre bir ada: en az 1 km²’lik bir alan kaplamalı, ana karadan en az 1 km uzakta bulunmalı, yerleşik nüfusu en az 50 kişi olmalı, ana karaya daimi bir bağlantısı olmamalı ve bir Avrupa Birliği ülkesi başkentine ev sahipliği yapmıyor olmalıdır. Bu son kriter, bir ada devleti olan İngiltere’yi bu sınıflandırmanın dışında bırakmaktadır.

²⁰ Coroyannakis, bu daimi yapısal engellerin başlıcalarını, su ve elektrik sıkıntısı, narin ekosistemler ve işsizlik olarak vermektedir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen ada insanoğlunu büyülemeye devam etmekte, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, bilinmeyene yapılan yolculuk veya ıssız bir adada sakin bir yaşam sürme isteği, birçok edebiyatçı ve yapımcı için, kitap ya da filmlerinde vermek istedikleri mesajı pekiştiren cazip bir mekan olarak kullanılmaktadır. Daniel Dafeo (Robinson Cruseau), Jules Verne (Esrarlı Ada), Robert Louis Stevenson (Define Adası), William Golding (Sineklerin Tanrısı), Thomas More (Utopya), Aldous Huxley (Ada) ve Yaşar Kemal (Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana/Bir Ada Hikayesi I) “... *ada diye tanımlanan yer biçiminin doğal yapısında bulunan birtakım özelliklere, bu özelliklerin kendi[lerine] sağlayacağı anlatım olanaklarına ilgi duya[n]*”²¹ yazarlardan sadece birkaçıdır. 20 yüzyılın başlarında, *kitapçılığın daha çok ticaret kurallarına göre yürütüldüğü Almanya’da*²² Alfred Walter Heymel’in kâr amacı gütmeyen gerçek edebiyatçılara kapılarını açtığı yayınevine de *güvenli bir kendini sınırlayışla*²³ *Insel (Ada)* adını koymasına da bir tesadüf olmasa gerektir.

Adanın sunduğu bu anlatım olanaklarını çarpıcı bir şekilde beyaz perdeye aktaran, yönetmenliğini Gabriele Salvatores’in yaptığı, 1991 tarihli Mediterraneo (Akdeniz) filmi tipik bir örnektir. II. Dünya Savaşı sırasında bir İtalyan savaş gemisi, bir grup İtalyan askerini, işgal etmeleri için, Akdeniz’deki bir Yunan adasına çıkarır. Adada sadece kadın, çocuk ve yaşlılar kalmış, genç erkek nüfus askere alınmıştır. Dünyanın bu savaş ve getirdiği şiddetle çalkalandığı günlerde ada halkı, tüm bunlardan soyutlanmış bir şekilde basit yaşamlarını devam ettirmektedir. Bir süre sonra İtalyan askerleri de bu sakin yaşama ayak uydurarak, asker kimliklerinden sıyrılır ve günlerini gün etmeye başlarlar. “Savaş,” “düşman” ve “işgal” gibi kavramlar artık çok uzakta kalmıştır. İtalya savaşı kaybedince, biri hariç diğer askerler hüznü bir şekilde adaya veda eder ve *gerçek* hayata geri dönerler.

Filmin yönetmeni, ada yaşamının zorunlu kıldığı sadeliğin insanı gerçekten mutlu ettiği ve bu dingin yaşam karşısında savaşın ne kadar anlamsız kaldığını anlatmak istemiştir. Tıpkı bir utopya yazarı gibi, yönetmen de, “... *önerdiği örnek*

²¹ Akşit Göktürk, *Ada: İngiliz Yazımında Ada Kavramı*, 2. basım, İstanbul, 1982, s. 13.

²² Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, Türkçesi: Burhan Arpad, İstanbul, 1971, s. 192.

²³ Zweig, s. 192.

yaşama düzenini, tepkiyle karşıladığı gerçek düzenden elinden geldiğince apayrı, uzak, soyut düşünmek, örnek-toplumunu [izleyicinin] kafasına çok kesin, kalıcı çizgilerle yerleştirmek”²⁴ amacıyla adanın kendisine sunduğu bu anlatım olanaklarından yararlanmıştı. Kuşkusuz bir edebiyatçı veya film yapımcısı eserinin kurgusunda ada imgesine istediği anlamları yüklemekte serbest olmalıdır. Verdiğimiz örnekte, adanın coğrafi yapısından kaynaklanan özelliklere olumlu anlamlar yüklenmiştir. Ancak, filmde basit yaşamından memnun görünen ada halkının gerçekte adanın dayattığı zor ekonomik koşullarla mücadele ettiğinden bu denli memnun olmaması yüksek bir olasılıktır. Hele bu filmin çekimi için seçilen adanın, içme suyunu dahi kendi kaynaklarıyla sağlamaktan yoksun Meis olduğu düşünülürse. Söylemek istediğimiz, gerçek yaşamdaki ada ile insanoğlunun düşsel adasının birçok yönden örtüşmediğidir.

Nobel ödüllü Kolombiyalı edebiyatçı Márquez’in, çocukların “*ta Selanik limanına kadar adadan adaya atlayarak ... yaya geçebileceklerini*”²⁵ söylediği Ege Denizi efsaneye göre adını, oğlu Theseus’un seferden dönmesini bekleyen Atina kralı Aigaion’un, oğlunun öldüğünü sanarak kendini kayalardan aşağı atmasıyla ona izafeten *Aigaion* adını almıştır.²⁶ İngilizce: “Aegean,” Fransızca “Egée,” Almanca “Ägäisch” ve İtalyanca “Egeo” biçimine giren bu Yunanca sözcük dilimize büyük olasılıkla Cumhuriyet dönemiyle birlikte girmiş olmalıdır, çünkü Osmanlı bu denizi karakteristiğine uygun olarak: *Adalar Denizi* diye adlandırmıştı.²⁷ Nitekim, Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin eski Türkçe gazetelerinde *Ege Denizi* ibaresine rastlanmamaktadır.

Belirtilmesi gereken bir nokta da, 13. yüzyılda İtalyanların, Yunanca, “*baş, ana*” demek olan *arkhi-* ve “*engin su*” anlamına gelen *pelagos*²⁸ sözcüklerini birleştirerek, Ege için için *Arcipelago* (Anadeniz) sözcüğünü kullanmış olmalarıdır. Ne zaman gerçekleştiğini tespit edemediğimiz bir anlam kaymasına uğrayan bu

²⁴ Göktürk, s. 17.

²⁵ Gabriel García Márquez, *Yüzyıllık Yalnızlık*, s. 18.

²⁶ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, 1997, s. 25-26.

²⁷ Osmanlı arşiv belgelerinin *Adalar Meselesi* olarak sınıflandırılken Hariciye Nezareti Siyasi Kısım klasörlerinde, Avrupa’daki Osmanlı elçilerinin yaptıkları Fransızca yazışmalarda Ege Denizi için *La Mer Egée*’yi kullandıklarını gördük.

²⁸ Predrag Matvejević, *Akdeniz’in Kitabı*, çev. Tolga Esmer, İstanbul, 1999, s. 176.

sözcük, uluslararası hukukta, “birbiriyle sıkı bağlar içinde bulunan, coğrafi, ekonomik ve siyasal bir bütün oluşturan ya da tarihsel olarak böyle kabul edilen adalar ya da bir kesimleri ile bunlara bitişik sular ve öteki doğal öğelerin tümü”²⁹ şeklinde tanımlanan *takımada* için kullanılmaya başlamıştır.³⁰ Piri Reis de 1533 tarihli “Kitâb-ı Bahriye”de bu denize *keferenin Arsupeluga* dediğini ifade etmiştir. Bu sözcüğün 17. yüzyıl sonlarında da Ege Denizi’ni ifade etmek için kullanıldığını, Bernard Randolph adlı bir İngiliz’in 1687 yılında yayınladığı: “The Present State of the Islands in the Archipelago (or Arches)... (Ege Takımadaları’nın (Arşipel) Bugünkü Durumu...)” başlıklı eserinden anlıyoruz.³¹ Şemseddin Sami ise 1890 yılında yayınlanan “Kamûs-ül Alâm” adlı eserinin “Adalar Denizi” maddesinde, “*Bu deniz adalarla memlû olduğu için, (Arşipel)*³² *lafzının ma’nâ-yı aslisine itibar olunmaksızın, bu isim kürre-yi arzın üzerinde sûret-i müctemiada bulunan bir çok adaların heyet-i mecmuasına dahi verilmiştir*”³³ demektedir.

Yarı kapalı bir deniz olan Ege Denizi, kuzey-güney doğrultusunda 660 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir. Kuzey ve güney kısımlarda denizin eni genişlerken, orta kısımlarda daralan Ege Denizi, kabaca bir kum saatini andırmaktadır.³⁴ Ege Denizi’nin kuzey sınırı Çanakkale Boğazı’nın girişindeki Kumkale ve Mehmetçik fenerlerini birleştiren hattır.³⁵ Güney sınırı ise Dalaman Çayı’nın Akdeniz’e döküldüğü mevki ile Yunanistan’ın güneybatı sahilindeki Elafonisos Burnu arasında bir zincir gibi sıralanmış adaların en uzak noktalarının birleştirilmesiyle oluşan hat kabul edilmektedir.³⁶ Bu adalar doğudan batıya sırasıyla: Rodos, Kerpe (Karpathos), Girit ve Çuha (Kithira) adalarıdır. Bu çerçevenin içinde içinde kalan Ege Denizi, 214.000 kilometre karelik bir alan

²⁹ Pazarcı, s. 258.

³⁰ Ernest Weekley, *An Etymological Dictionary of Modern English*, vol. I (A-K), New York, 1967, s. 68’de “Archipelago”nun ilk olarak 1268 yılında kullanıldığı belirtilmektedir.

³¹ Bernard Randolph, *Ege Takımadaları’nın (Arşipel) Bugünkü Durumu, İstanbul Denizi, Kandiye ve Rodos Adaları ile Birlikte İzmir Körfezi*, çev. Ümit Koçer, İstanbul, 1998.

³² Fransızca *Archipel* olarak yazılan sözcük *Arşipel* olarak telaffuz edilmektedir.

³³ Şemseddin Sami, *Kamûs-ül Alâm*, c. 1, İstanbul, 1306, s. 125.

³⁴ Erinç ve Yücel, s. 7’de Ege Denizi’nin genişliği: kuzeyde 270, ortada 150, güneyde ise 400 km. olarak verilmektedir.

³⁵ Kurumahmut, s. 3.

³⁶ Kurumahmut, s. 3’te, bu hattın, Uluslararası Hidrografi Bürosu tarafından 1953 yılında yayınlanan ve 1986’da güncellenen dokümanında yer aldığı ve uluslararası hukuk açısından herhangi bağlayıcı bir özelliği bulunmadığı belirtilmektedir.

kaplamaktadır. Ortalama derinliği 350 metre olan bu deniz kuzey-güney doğrultusunda Saros Körfezi'nden başlayan genişçe bir yay, Sakız Adası civarlarından itibaren de tam tersi yönde bir yay çizerek büyükçe bir 'S' harfi görünümü vermektedir.³⁷

Ege'de bulunan yaklaşık 1800 ada,³⁸ ilk bakışta gelişigüzel serpiştirilmiş gibi görünse de aslında Anadolu ve Yunan ana karası önünde çeşitli gruplar oluşturmaktadır. Bu adalar iki ana gruba ayrılmaktadırlar: Kiklatlar ve Sporatlar. Eğriboz Adası'nın güney ucundan itibaren, Paros Adası'nı merkez alırsak, bu adayı çevreleyen adalar grubu, Yunanca çember anlamına gelen *kyklos* sözcüğünden türetilen "Kiklat" olarak adlandırılmıştır. Bu grup dışında kalan adalar ise yine Yunanca "dağınık" anlamına gelen *Sporat* olarak adlandırılmıştır. Bu grubun, kuzeydeki Taşoz'dan güneyde Rodos'a kadar uzanan tüm adaları kapsadığı göz önüne alınırsa, bunlar gerçekten de oldukça dağınık bir görünüm sergilemektedirler. Bu nedenle Sporatlar da kendi içinde de alt gruplara ayrılmıştır. Eğriboz adasının doğusunda yer alan ve başlıcaları: İşketos/İskados (Skiathos), İşkepelos/İskabolos (Skopelos), İşkiros/İskiri (Skyros), Kırlangıç (Alonnisos) olan grup Kuzey Sporatlar olarak adlandırılmıştır. Çanakkale Boğazı etrafında kümelenmiş Semadirek, Limni, Bozbaba, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları'nı oluşturan grup ise *Boğazönü Adaları* olarak adlandırılmaktadır.

Astropalya, Halki, Kerpe, Kaşot, Tilos, Nisiros, Kalimnoz, Leryoz, Patmos, Lipsi, Sömbeki ve İstanköy Adaları Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlarca işgal edilinceye değin Osmanlı ve Batı dünyası tarafından İsporad/İsporad (Sporades) olarak adlandırılmaktaydı.³⁹ Ancak, işgalden sonra bunlar Yunanca 'Oniki Ada'

³⁷ Erinç ve Yücel, ss. 10-11.

³⁸ Bu adaların toplam yüzölçümleri 23.000 kilometre kareyi bularak Ege Denizi'nin yaklaşık dokuzda birini kaplamaktadırlar. Bunlardan sadece 24'ü 100 km²'nin üzerinde bir yüzölçümüne sahiptir ki başlıcaları: Girit, Eğriboz, Midilli, Sakız, Sisam, Rodos ve Karyot'tur. Çoğu kaynak, Ege Denizi'ndeki adaların sayısı için 2000 ile 3000 arasında farklı rakamlar vermektedirler. Çeşitli kaynaklarda verilen ada sayıları için bkz., Kurumahmut, s. 4. Ege Denizi

³⁹ Gerek eski Türkçe gazetelerde, gerekse Osmanlı arşiv belgelerinde İsporad (اسپوراد) ibaresine sık sık rastlıyoruz. Bunun nedeni, bu grupta yer alan adalar halkı ile Osmanlı idaresi arasında hiç eksik olmayan imtiyaz tartışmalarıdır. BOA, MV 133/46'da kayıtlı belgede, Osmanlı idaresi imtiyazlı, dolayısıyla maktu' vergiye tabi adaları: Karyot, Patmos, Leryoz ve Kalimnoz olarak sınırlarken, PRO, FO 195/2396'da kayıtlı bir İngiliz arşiv belgesine göre ise, daha sonra bu adalara Astropalya, Nissiros,

anlamına gelen *Dodeca-nissas* olarak adlandırılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin, bu yeni adlandırmayı kabullendiği, zaman zaman Arapça karşılığı olan: *Cezair-i İсна' Aşer* tamlamasını da kullanışından anlaşılmaktadır.⁴⁰ 20. yüzyılın başında coğrafyacı A. Philippon tarafından "Lidya-Karya Masifi" olarak adlandırılan ve İ. H. Akyol tarafından "Saruhan-Menteşe Eski Kütlesi" olarak Türkçe'ye aktarılan Batı Anadolu Bölgesinin Mentеше yöresinin⁴¹ uzantısı olmaları nedeniyle bu adalar grubu, Sırrı Erinç ve Talip Yücel tarafından "Menteşe Adaları" olarak adlandırılmışsa⁴² da bunun yaygın bir kullanım olmadığını belirtmeliyiz.

Batı Anadolu kıyılarını kuzeyden güneye çevreleyen ve büyükleri: Midilli (1630,4 km²), Sakız (841,6 km²), Sisam (476,1 km²) ve Karyot (255,2 km²) adaları⁴³ olan *Doğu Ege Adaları* ise,⁴⁴ ne Osmanlılar ne de Batı dünyası tarafından özel bir gruptandırmaya tabi tutulmamışlardır. Bunun nedeni olasılıkla, yakınlıkları nedeniyle bu adaların tarih boyunca Anadolu yarımadasından ayrı değerlendirilmeyişidir. Balkan Savaşları sırasında, Ege'deki diğer adalarla birlikte, Yunan işgali altına giren bu adalar grubu için de gerek eski Türkçe gazete makalelerinde, gerekse Osmanlı arşiv belgelerinde herhangi bir gruptandırma yapılmamış, bunun yerine genellikle *Anadolu sevhiline karib adalar* ifadesi kullanılmıştır. Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı'nın Adalar Meselesi ile ilgili 22 Kasım 1922 tarihli oturumunda Lord Curzon bu adalardan, "*merkez adalar grubunun dört adası*" diye bahsetmektedir.⁴⁵ Lozan Antlaşması'nın "Siyasi Hükümler" kısmında bu adalardan söz eden 12. ve 13. maddesi *merkez adalar grubu* ifadesini kullanmayarak, adaların

Tilos, Sömbeki, Halki, Kaşot, Kerpe ve Sporatlara dahil olmayan Meis de eklenerek bu sayı on ikiyi bulmuştur.

⁴⁰ Günümüzde ise bu grup yaklaşık yirmi adayı içinde barındırmaktadır, ancak Oniki Ada terimi benimsendiği ve yerleştiği için hala bu isim kullanılmaktadır.

⁴¹ Besim Darkot ve Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1978, ss. 16-17'de, Mentеше yöresi coğrafi olarak, Denizli yakınlarındaki Honaz Dağı'ndan batıya doğru ilerleyerek Büyük Menderes'in Ege Denizi'ne döküldüğü mevki ile güneyde Tavas Ovası'nı takip ederek Datça Yarımadası'nda son bulan bölge olarak tanımlanmaktadır.

⁴² Erinç ve Yücel, s. 55.

⁴³ Bu adaların toplam yüzölçümü yaklaşık 3200 kilometre karedir. Bu toplama, Doğu Ege Adaları'na dahil küçük adalar: Koyun, Paşa, Vaton ve Gavati Adaları'nın oluşturduğu Koyun Adaları grubu, İpsara, Antiipsara, Hurşit ve Forno adalarıyla Kalari veya Venedik Kayalıkları dahil değildir.

⁴⁴ Burada Ege Denizi'nin doğusunda olduğu vurgulanmaktadır.

⁴⁵ *Lozan: Tutanaklar – Belgeler*, Seha L. Meray, çev., 3. baskı, takım I, cilt 1, kitap 2, 3. baskı, İstanbul, s. 109.

isimlerini tek tek saymıştır.⁴⁶ Sırrı Erinç ve Talip Yücel ise bu adaların, “*coğrafya eserlerinde ‘Doğu Ege Adaları’ olarak zikredil[diğini], ancak coğrafi isimlerin hayatiyetlerini uzun süre muhafaza edebilmeleri[nin], gerçeklere uygun seçilmeleriyle kabil*” olduğunu ve Batı Anadolu’daki Saruhan-Menteşe Eski Kütlesi’nin Saruhan kesiminin⁴⁷ uzantıları olmaları nedeniyle bunların *Saruhan Adaları* olarak adlandırılmaları gerektiğini belirtmektedir.⁴⁸ Buradan hareketle, kimi tarihçiler,⁴⁹ Erinç ve Yücel’in yaptığı değerlendirmeye katılarak eserlerinde *Saruhan Adaları* ifadesini tercih etmişlerdir. Bu adaların Menteşe-Saruhan Eski Kütlesi’nin Saruhan bölümünün uzantıları olduğu bir gerçektir. Ancak *Saruhan Adaları* ifadesinin yaygın bir kullanım kazanmadığı gerçeğinden hareketle, Boğazönü Adaları ile Oniki Ada arasında kalan ve Ege Denizi’nin doğusunda yer alan bu grup için *Doğu Ege Adaları* ifadesini tercih ettik.

⁴⁶ Meray, çev., takım II, cilt 2, kitap 8, ss. 5-6.

⁴⁷ Bkz., Darkot ve Tuncel, ss. 11-16’ye göre Saruhan-Menteşe Eski Kütlesi’nin Saruhan bölümünü oluşturan bölgenin kuzey sınırı coğrafi olarak, Uşak yakınlarındaki Kaz Dağı’ndan başlar ve kuzeye doğru geniş bir kavis çizerek Edremit körfezinde son bulur. Güney sınırı ise Menteşe bölümüyle sınır teşkil eden Büyük Menderes’in Ege Denizi’ne döküldüğü mevki ile son bulur.

⁴⁸ Erinç ve Yücel, s. 71.

⁴⁹ Örneğin: Cevdet Küçük, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara, 2001; İdris Bostan, *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ankara, 2003, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004. ve daha önce künyesini verdiğimiz, Ali Kurumahmut’un yayına hazırladığı: *Ege’de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar* adlı eserler sayılabilir.

I. DOĞU EGE ADALARI ve OSMANLI DEVLETİ

A. Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Egemenliğine Girişi

Türklerin Ege Adaları'yla ilgilenmeleri ve Batı Anadolu kıyılarına yakın bazı adaları fethetmeleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık üç yüzyıl öncesine gitmekle birlikte, bu fetihler adalarda Türk egemenliğini sürekli kılmamıştır. Bunun nedeni, Malazgirt Savaşı'ndan sonra uzun süre Türk-Bizans çekişmesine sahne olan Batı Anadolu'nun, bu iki taraf arasında sürekli el değiştirmesi olmalıdır.

Ege Adaları üzerinde Türklerin egemenlik kurma girişimleri ilk kez, Anadolu Selçukluları zamanında, İzmir ve yakın çevresine hakim olan Çaka Bey ile başlar. 1086'da Midilli ve Sisam'ı, 1087'de ise Rodos ve Sakız'ı ele geçiren Çaka Bey'in bu adalar üzerindeki egemenliği uzun süreli olmamış, bir yıl sonra tüm adalar Bizans Devleti tarafından geri alınmıştır.⁵⁰ 1095'te Çaka Bey bu adaları geri almayı başardıysa da Birinci Haçlı Seferi (1096) Türkleri Batı Anadolu'dan, dolayısıyla Ege Adaları'ndan çekilmeye zorlamış ve aynı süreçte Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti de İznik'ten Konya'ya taşınmıştır. Yaklaşık bir yüzyıl süren bu dönemin ardından, Batı Anadolu'ya Türkmen akınları tekrar başladığı halde, Türklerin Ege Denizi'nde tekrar boy göstermeleri 14. yüzyıl başlarından itibaren, Batı Anadolu'da kurulan bir dizi Türk Beyliği öncülüğünde olacaktır.⁵¹

Yaklaşık iki yüzyıllık bu uzun süreçte, Ege Adaları üzerindeki hakimiyet Bizans'tan İtalyan kent devletlerine geçmiştir. IV. Haçlı Seferi sırasında 1204 tarihli Antlaşma ile Bizans toprakları üzerinde kurulan Latin Devleti'nin Venedikli imparatoru Bizans topraklarının dörtte birine ek olarak, birçok Ege adasına da sahip olmuş ve İstanbul'dan Venedik'e kadar bütün deniz yolunun egemenliği Venediklilerin eline geçmişti.⁵² Ancak, bu durum uzun sürmemiş ve 1261 yılında Paleologlar hanedanı, yardımcıları karşısında geniş imtiyazlar verdiği Cenevizliler⁵³ ile

⁵⁰ Türkmen Parlak, *Ege Denizi'nde İlk Türk Derya Beyleri*, İzmir, 1979, ss. 21-22.

⁵¹ Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, 2. baskı, İstanbul, 2001, ss. 48-52.

⁵² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 4. baskı, Ankara, 1995, ss. 391-392.

⁵³ Cenevizliler ile VII. Mihail Paleologos arasında imzalanan 1261 tarihli Nymphaion (Kemalpaşa) Antlaşması Cenevizlilere Bizans toprakları üzerinde birçok ayrıcalık tanıyordu. Antlaşma'nın bir maddesi de İstanbul ve Batı Anadolu kıyıları ile Girit, Ağrıboz, Sakız ve Midilli adalarında birer

birlikte, Bizans toprakları üzerindeki Venedik egemenliğine son vermiştir. Ancak, bu tarihten sonra, “Bizans’ı yeniden yaratan güç” olan Cenevizlilerin⁵⁴ elde ettiği mutlak üstünlüğü kısıtlamanın yollarını arayan Bizans Devleti, durumu dengelemek amacıyla Venediklilere dayanmaya başlamıştır. İmparatorluk yıkılıncaya değin bu politikayı sürdürecektir olan Bizans, Ostrogorsky’nin de belirttiği gibi, “gerçekte ise ... kendi deniz gücünü ve ticaretini gittikçe daha büyük çapta geri plana atan her iki şehir cumhuriyetinin esiri olmakta idi.”⁵⁵

13. yüzyılın ortalarından itibaren, Türklerin Batı Anadolu’ya tekrar yerleşmelerine olanak verecek koşulların olgunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Anadolu’nun Moğollar tarafından istilasıdır. Bu istiladan kaçan Türkmenler, Anadolu’nun batısına doğru göç ederek Selçuklu-Bizans sınırına yığılmaya başlamışlardır.⁵⁶ Moğollar ve Selçuklular arasındaki 1243 tarihli Köseadağ Savaşı’nda, Selçukluların yenilgiye uğraması ise bu süreçte önemli bir dönemeç olmuştur.⁵⁷ Çünkü, Selçuklu Devleti’ne bağlı Batı Anadolu’daki uç beyleri, bu tarihten sonra yıkılma sürecine giren devletten daha bağımsız hareket etme olanağı bularak, kendi beyliklerini kurma yoluna gitmişlerdir. Buna ek olarak Latin İmparatorluğu’na son veren Bizans Devleti, kaybettiği toprakları geri almak amacıyla dikkatini batıya (Balkanlar) çevirerek doğudaki (Batı Anadolu) topraklarını savunmasız bırakmıştır.⁵⁸ Bu durum, Selçuklu-Bizans sınırında ciddi bir direnişle karşılaşmayan Türkmenlerin Batı Anadolu’ya göçünü hızlandırmış, dolayısıyla burada kurulacak Türk Beyliklerinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Varlıklarını Osmanlı egemenliği altına girinceye dek sürdürecektir olan bu beyliklerden Batı Anadolu kıyılarına kadar uzanmış olan: Karesioğulları, Saruhanoğulları, Aydınoğulları ve Menteşeoğulları, Sakız, Sisam, Midilli ve Rodos Adaları’na seferler düzenlemişlerdir. Ancak bunların Ege Adaları’nı fethetme girişimleri ya

mahalle ve tam anlamıyla Cenevizlilerin yönetiminde olacak birer ticaret merkezi verilmesine ilişkindir. Bu antlaşma hükmü Cenevizlilere adalar üzerinde herhangi bir egemenlik hakkı tanııyordu. Nitekim, Cenevizlilerin Sakız ve Midilli Adaları üzerinde tam anlamıyla egemenlik kurmaları, bu antlaşmadan yaklaşık 110 yıl sonra olacaktır. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, cilt 1, Ankara, 1990, s. 36.

⁵⁴ Turan, s. 37.

⁵⁵ Ostrogorsky, s. 415.

⁵⁶ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, 2. baskı, Londra, 1995, ss. 5-6.

⁵⁷ İnalçık, ss. 5-6.

⁵⁸ Ostrogorsky, ss. 453-454.

tamamen sonuçsuz kalmış ya da kısa süreli olmuştur ve çoğu da yağmadan öteye gidememiştir. Örneğin, Menteşe Beyi Mesud, 1300 yılında Rodos Adası'nın büyük bir bölümünü ele geçirdiyse de, 1308 yılında Rodos şövalyeleri, adayı geri almışlardır. Mesud Bey'in Rodos'u geri alma çabaları sonuç vermemiştir.⁵⁹ Aydınoglu Umur Bey'in de Bozcaada, Semadirek, İşketos ve Skyros adalarını yağmaladığı, hatta Mora Yarımadası'na sefer yaptığı bilinmektedir.⁶⁰

Bu süreçte altı çizilmesi gereken nokta, batıda giriştiği savaşlar yüzünden büyük bir mali sıkıntı içine girdiğinden, 1284 yılında donanmasını lağv eden⁶¹ Bizans Devleti'nin, donanmalarından yararlanmak amacıyla, zaman zaman bu beyliklerle ittifaka girdiğidir.⁶² Örneğin,

*Bizans İmparatoru Andronikos III., ... kendisine isyan eden ve Latinlerin yardımıyla Midilli Adasını ele geçiren yeni Foça valisi Dominique'i tedib etmek maksadiyle İstanbul'dan hareket etmiştir; İmparator Midilli'ye ihraç hareketi yapılmasını emrettiği gibi kendisi de Foça'ya çıkarak şehri muhasaraya girişmiştir (1336). İşte bu sırada Saruhan ve Aydın Oğullarıyla ittifak yaparak onlardan yardım gören Bizans İmparatoru, düşmanlarını sındırmaya ve Foça ile Midilli'yi kurtarmaya muvaffak olmuştur.*⁶³

Yukarıda çizdiğimiz çerçeve içinde, söz konusu beyliklerin birlikte ya da her birinin Ege Adaları'nın tümünü ele geçirmeye yönelik bir fetih politikası gütmeyeceğini söylemek mümkündür. Beyliklerin kendi aralarındaki çatışmalar, Venedik ve Cenevizlilerin Akdeniz egemenliği için birbirleriyle yürüttüğü mücadele ve Bizans'ın bu mücadeleden yararlanma çabaları, böyle bir politika gütmeyi engellemiş olmalıdır. Bu beyliklerin adalar üzerinde egemenliği sürekli kılmayı sağlayacak kadar güçlü bir donanmaya sahip olmamaları da önemli bir etken olmalıdır. 13. yüzyılın sonunda artık bir donanmaya bile sahip olmayan Bizans Devleti, Ege Adaları üzerinde Venedik ve Ceneviz hakimiyetini tanımak zorunda kalmış ve “Doğu Akdeniz, ... Venedik ve Cenova ticaret kentlerinin himayesindeki

⁵⁹ E. Merçil, “Menteshe-Oghulları”, *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Leiden, Brill Electronic, 2003.

⁶⁰ Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1946, ss. 32-34.

⁶¹ Ostrogorsky, s. 446.

⁶² Paul Wittek, *Menteşe Beyliği: 13-15inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Ankara, 1944, s. 44; Elizabeth Zachariadou, “Monks and Sailors Under the Ottoman Sultans”, *The Ottomans and the Sea*, Kate Fleet, ed., Napoli, 1999 içinde, s. 139.

⁶³ Akın, s. 41.

*bazı küçük güçlerden oluşan karmaşık bir ilişkiler ağına dönüşmüştü.*⁶⁴ Cenevizliler, Boğazönü ve Doğu Ege Adaları; Venedikliler Girit ve Kıbrıs'ın yanı sıra Yunan ana karasına yakın Kiklatlar üzerinde egemenlik kurmuştu.⁶⁵ Rodos ve civarındaki adalar ise St. Jean Şövalyeleri'nin egemenliğinde bulunmaktaydı.

14. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlıların, Anadolu'da kayda değer bir yükselişe geçmesiyle birlikte, Venedik ve Cenevizliler de bu devletle ilişkiye geçme ihtiyacını duymuşlardır. Bu bağlamda, Osmanlılar ile Venedik ve Cenevizliler arasındaki ilişkilerde belirleyici olan bu iki kent devletinin, *“Bizans'tan başlayarak Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde sürdürmeyi başardıkları yönetsel, ekonomik ve yargısal hak ve ayrıcalıkları koruyabilmektir.”*⁶⁶ Bu ayrıcalıkların tanınması karşılığında Ceneviz ve Venedikli ailelere mensup yerel senyörler, Osmanlı Devleti'nin *“yüksek hakimiyeti”*⁶⁷ ve bu devlete her yıl düzenli bir vergi ödemeyi kabul etmişlerdir. Ancak yerel senyörlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlülükleri vergiyle sınırlı değildi. Donanması henüz Akdeniz'de mutlak bir egemenlik sağlayabilecek kadar güçlü olmayan Osmanlı Devleti, bu senyörleri Batı Anadolu kıyılarının güvenliğini sağlamakla görevlendirmiş, bu kıyılara yönelik herhangi bir saldırı sonucunda doğacak zararların sorumluluğu da bu senyörlere yüklemişti.⁶⁸

İstanbul'un fethiyle birlikte, bu şehrin savunması için donanmanın önemini kavrayan II. Mehmet'ten başlayarak, Osmanlı deniz gücünün giderek geliştiği ve bu gelişmeye paralel olarak Osmanlılara miras kalan ve *“tam [da] belirgin olmayan Bizans deniz sınırları”*⁶⁹ içinde kalan bölgenin, yaklaşık iki yüzyıllık bir süreç sonunda, tamamen Osmanlıların eline geçtiği görülmektedir. Venedik ve Cenevizliler, Osmanlı sultanına hediyeler yollamak ve vergi vermek gibi yollarla konumlarını korumaya çabalamışlarsa da, Braudel'in belirttiği gibi,

bu çabalar siyasal ve ticari nedenlerden ötürü nihayetsiz olmaktadır; komşuluktan kaynaklanan olaylar, izinsiz tahıl yükleyen bir tekne, fazlasıyla keyfince davranan bir korsan, asayişini biraz sertçe

⁶⁴ Ann Williams, “Akdeniz Çatışması”, *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul, 1998 içinde, s. 39.

⁶⁵ Küçük (2001), s. 3.

⁶⁶ Turan, s. 193.

⁶⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 7. baskı, (y.t.y), s. 43.

⁶⁸ Uzunçarşılı, cilt II, s. 43.

⁶⁹ Williams, s. 39.

sağlayan bir Venedik kadırgası yüzünden olaylar çıkmakta ve büyümektedir. 1582’de Sinan Paşa Venedik’le kavga çıkartmanın yolunu bilgince aramaktadır ve onlara ait adaların ‘Padişahın devletinin gövdesinin ayakları olduklarını’ ilan ederek, onlara yüklenmek için iyi bir fırsat yakalamıştır.⁷⁰

Böylece kimi zaman savaş, kimi zaman da barış yoluyla Ege Denizi’ndeki tüm adalar Osmanlı egemenliğine geçmiş, 1669’da Girit’in fethiyle Akdeniz’de mutlak Osmanlı egemenliği kurulmuştur. Tezimizin konusunu oluşturan Doğu Ege Adaları’nın fethini de, bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Venediklilerin aksine, Osmanlılara karşı daha uzlaşmacı bir tutum benimseyen Cenevizliler,⁷¹ tüm çabalarına karşın, yönetimleri altında bulunan Doğu Ege Adaları’nın Osmanlı egemenliğine girmesini engelleyememiştir.

Bunlardan Osmanlı egemenliğine giren ilk ada Midilli olmuştur. 1335 yılında Bizans imparatoru V. Paleologos, kız kardeşi Maria’nın çeyizi olarak adayı Cenevizli Francesco Gattilusio’ya vermişti.⁷² 1462’de Osmanlı egemenliğine girinceye kadar ada bu aile tarafından yönetilmişti. Daha Bizans Devleti yıkılmadan, 1451 yılında Gattilusio ailesi Osmanlılara yılda 3.000 duka haraç vermekteydi.⁷³ İstanbul’un fethinden sonra Dorino Gattilusio II. Mehmet’e gönderdiği armağanlara ek olarak adanın yıllık haracını da arttırmıştı. Osmanlıların Midilli ile ilişkilerinin sadece haraç toplamakla sınırlı kalmadığı, ada üzerinde bir anlamda egemenlik kurdukları Babinger’in Bizanslı tarihçi Dukas’tan aktardığı bilgilerden anlaşılmaktadır: 1455’te ölen Dorino Gattilusio’dan sonra Eski Foça ve Taşoz’la birlikte Midilli’nin⁷⁴ yönetimi de, Dorino’nun büyük oğlu Domenico Gattilusio’ya kalır. Domenico, yönetim değişikliğini bildirmek ve haracı ödemek üzere Dukas’ı Osmanlı başkenti Edirne’ye gönderir. Sarayda Dukas’ı karşılayan görevli ona efendisinin sağlığını sorar. Görevli, Dukas’ın eski efendisini kastetmektedir. Dukas efendisinin 40 gün

⁷⁰ Cilt 2, s. 134.

⁷¹ Şerafettin Turan, s. 193’te, Cenevizlilerin, zaman zaman Papalık ya da Fransa’dan gelen baskılar karşısında Osmanlılara karşı düşmanca bir tutum içine girdiklerini, ancak Foça ve Amasra gibi Anadolu şehirlerini doğrudan doğruya elinde tuttuğu ve Osmanlılarla içiçe yaşamak zorunda olduğundan, bu devletle dostane ilişkiler kurmaya çabaladığına işaret etmektedir. Cenevizlilerin sergilediği bu dostane tutumun bir diğer nedeni de Ege Denizi’ndeki adaların merkezden bağımsız ve Osmanlılar’a karşı koyacak kadar askeri güce sahip olmayan senyörler tarafından yönetilmesiydi. Turan, s. 140.

⁷² Besim Darkot, “Midilli”, *İslam Ansiklopedisi*, s. 283.

⁷³ İ. Parmaksızoğlu, “Midilli”, *Türk Ansiklopedisi*, cilt 24, s. 140.

⁷⁴ Gattilusio ailesine ait olan Limni Adası ise, Dorino’nun küçük oğlu Niccolo tarafından yönetilmekteydi.

önce öldüğünü ve yeni efendisinin saygılarını ve iyi dileklerini sunmak için Edirne'ye geldiğini belirtir. Görevlinin Dukas'a verdiği yanıt, saraya gelip bizzat Sultan Mehmet'in elinden bu yetkiyi almadıkça, hiç kimsenin Midilli prensi olma hakkına sahip olmadığıdır. Apar topar Edirne'den ayrılan Dukas Domenico Gattilusio ile birlikte Fatih'i görmeye gelirlerse de, Mahmut Paşa ile muhatap olurlar. Adanın vergisi 3.000 dukadan 4.000 dukaya⁷⁵ yükseltilir ve Dukas ile Domenico Midilli'ye geri dönerler.⁷⁶ Bu anekdot, hem Cenevizlilerin Osmanlılarla dostane ve uzlaşmacı ilişkileri yürütmek için harcadığı çabaya, hem de hukuki olmasa bile, *de facto* bir Osmanlı egemenliğine işaret etmesi bakımından ilgi çekiçidir.

1454'te Limni Adası'nın Osmanlı egemenliğine geçmesi nedeniyle adanın yöneticisi olan Niccolo Gattilusio'nun Midilli'ye dönerek, Fatih'in himayesindeki ağabeyi Domenico'yu, adayı Osmanlılara vermeye hazırlandığını öne sürerek öldürmesi, adanın fethi için gerekli bahaneyi oluşturmuştur.⁷⁷ Asıl gerekçe ise, Fatih'in uyarılarına rağmen Niccolo'nun Katalan korsanlarına yataklık etmesi ve Batı Anadolu kıyılarını bunların saldırılarından korumamasıydı.⁷⁸ Bunun üzerine, 1462 yılında, Mahmut Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Midilli önlerine demirlerken, Fatih de kara birlikleriyle adanın karşısındaki Anadolu sahiline gelmişti. Niccolo başlangıçta teslim olmayı reddettiyse de, Ada kuşatmaya üç hafta dayanabildi ve halk teslim oldu.⁷⁹ Niccolo ve ailesi, adanın zenginleri ile birlikte İstanbul'a gönderildi.⁸⁰ Venedikliler Midilli'yi iki kez geri almaya çalışmışlarsa da (1464 ve 1474) başarılı olamamışlardı.

Cenevizlilerin idaresinde bulunan Sisam Adası'nın hangi tarihte fethedildiğine ilişkin kaynaklar, farklı yorumlarda bulunmaktadır. Uzunçarşılı'ya göre Sisam Adası, "*İstanbul fethini mütaakıp aynı senede yani 1453'de elde*

⁷⁵ Katip Çelebi, *Tuhfet'ül Kibar fi Esfari'l Bihar*, s. 21'de Midilli'nin 14.000 Duka vergi verdiğini söylemektedir.

⁷⁶ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, trans. Ralph Manheim, New Jersey, 1978, ss. 132-133.

⁷⁷ Babinger, s. 209.

⁷⁸ S. Soucek "Midilli", *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Brill electronic, Leiden 2003.

⁷⁹ İbn-Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara 1957, s. 220; Darkot, s. 283.

⁸⁰ Uzunçarşılı'nın, s. 37'de, Kritovulos'tan aktardığına göre: Midilli halkı üçe ayrılarak bir kısmı İstanbul'a gönderilmiş, bir kısmı cizyeye bağlanarak adada bırakılmış, üçüncü kısım da harp esiri olarak askere taksim edilmiştir. Adadaki Katalan korsanlar ise idam edilmiştir.

edilmişti; fakat ada halkı korsanların mütemadî surette tecavüzlerinden dolayı adayı terk ettiklerinden ada âdeta boşalacak hale gelmişti.”⁸¹ J. H. Mordtmann da kesin bir tarih vermemekle birlikte, “Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’u fethettikten sonra, Sisam’ı Sakız Cenevizlileri elinde bıraktı ise de, bunlar adayı ellerinde tutamayıp, nüfusunun büyük kısmını Sakız’a taşıdılar. Herhalde bunun üzerine Mehmed II Sisam’ı 884 (1479)’te Biga beyini göndererek, zaptetti” demektedir.⁸² Ayrıca, Fatih’in Sisam’ın Anadolu kıyısına bakan güneydoğu kısmındaki Hora’da bir kale yaptırdığı da bilinmektedir. Evangelia Balta’ya göre ada, kardeşi Cem konusunda St. Jean Şövalyeleriyle anlaşmaya varmaya çalışan II. Bayezit tarafından terk edilmiş, Fatih’in yaptırdığı kale bakımsızlıktan harap hale gelmiştir.⁸³

Sisam’ın fetih tarihi konusunda bir belirsizlik olmasına karşın, Osmanlıların adayı ne zaman iskân etmeye başladığına ilişkin somut bilgilere sahibiz. 1550 yılında malikâne olarak Kılıç Ali Paşa’ya verilen Sisam Adası’na,⁸⁴ Ege Denizi’ndeki diğer adalar ve Batı Anadolu kıyıları ile birlikte, Arnavutluk’tan ahali getirilerek ada şenlendirilmişti.⁸⁵

1346 yılından itibaren, Cenevizli Giustiniani ailesinin sahibi olduğu Maona şirketinin egemenliğinde bulunan Sakız Adası’nın fethi ise, Midilli ve Sisam’dan yaklaşık yüz yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu gecikme Sakızlıların güçlü bir donanma veya askeri bir güce sahip olmalarından değil, diğer adalar gibi, Osmanlı Devleti’ne her yıl düzenli olarak yüklüce bir vergi vermek suretiyle “barışı satın almalarından”⁸⁶ ve devleti kışkırtacak hareketlerden kaçınmalarından kaynaklanmaktaydı.⁸⁷ Daniel Goffman’a göre, Sakız’ın vergi vermesinden çok,

⁸¹ Uzunçarşılı, s. 41.

⁸² “Sisam”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, s. 712. Mordtmann’la aynı tarihi veren diğer araştırmacılar için bkz., Evangelia Balta, *Açıl Susam, Açıl*, Osmanlı Araştırmaları, XIX (1999), s. 11; S. Soucek, “Sisam”, *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Brill Electronic, Leiden, 2003.

⁸³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü’l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, cilt I-II, yay. haz. Neşet Çağatay, 2. baskı, İstanbul, 1987 Balta, s. 11.

⁸⁴ Uzunçarşılı, s. 42.

⁸⁵ Erinç ve Yücel, s. 76. Evangelia Balta, yukarıda künyesini verdiğimiz titiz çalışmasında, Sisam’ın cizve defterlerindeki köy isimlerinden hareketle, adanın iskânında hangi yerlerden buraya nüfus getirildiğini tespit etmeye çalışmıştır.

⁸⁶ Şerafettin Turan, “Sakız’ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı: 6-7, (1966), s. 185.

⁸⁷ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa (1300-1700)*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2004, s. 180’de, “bu Latin uydu topluluklarının uzun ömürlü oluşu etkili bir direniş göstermelerinden ziyade Osmanlıların bu konudan endişelenmemelerini yansıtıyor ... Çoğu –genellikle vergi vermeye razı

“Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Akdeniz ve Avrupa arasında bir ‘ara liman’ konumunda oluşu”⁸⁸ daha önemlidir. Bununla birlikte, Sakız idarecileri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin Fatih döneminden itibaren gerginleşmeye başladığı görülmektedir.⁸⁹ Fatih döneminde Sakız Adası’na karşı seferler düzenlendiyse de kimi zaman Osmanlı donanmasının yetersizliği ve Sakız’ın güçlü surları, kimi zaman da hava koşullarının uygun olmaması sonucu seferler başarıyla sonuçlanmamıştır. Fatih’in yerine geçen II. Bayezit’in belirgin bir adalar siyaseti olmaması, Yavuz Sultan Selim’in, daha çok doğu seferlerine ağırlık vermesi ile birlikte, Sakızlıların vergilerini düzenli ödeyerek Batının Osmanlılar aleyhine oluşturduğu ittifaklara katılmaktan mümkün olduğu kadar kaçınması, Giustiniani Ailesi’nin 1566’ya kadar Sakız’da hüküm sürmesine olanak vermiştir.⁹⁰

Ancak, 1560’larda yaşanan ekonomik durgunluk yüzünden verginin ödenememesi ve daha da önemlisi, Osmanlı Devleti’nin başarısız Malta Seferi sırasında (1565) Sakız halkının bir kısmının Malta Şövalyeleri’ne yardım amacıyla Malta Adası’na gitmesi, adanın Osmanlı egemenliği altına girmesinin kapısını araladı. Donanma-yı Hümayun’la Sakız önlerine gelen Piyale Paşa, adanın geciken vergi borcunu istemişse de “*idareciler, vergi borçlarını daha uzun süre ödeyemeyeceklerini bildirmiş olacaklar ki, akabinde tevkif olunarak zincire vurulmuşlardı.*”⁹¹ Ardından, hiç kan dökülmeksizin ada ele geçirilmiş, böylece Cenevizlilerin 220 yıllık idaresi son bulmuştur.

olarak, Osmanlıların ticaret yapmasına güvence sağlayarak ve Müslüman korsanların ara sıra yağma yapmasını hoş görerek- bu göstermelik iktidara karşılık gerçek anlamda bağımsızlıktan vazgeçtiler. Bunun karşılığında Osmanlı yönetimi bu küçük krallıkları egemen oldukları yanılsamasıyla besledi” demektedir.

⁸⁸ Goffman (2004), s. 180; S. Soucek “Sakız”, *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Brill Electronic, Leiden, 2003. Nitekim, Sakız fethedildikten sonra Osmanlıların adanın Akdeniz ticaretindeki hayati konumunu devam ettirme çabaları bu görüşü destekler niteliktedir. Daniel Goffman, “İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, içinde, İstanbul, 2000, s. 133.

⁸⁹ İlişkilerdeki gerginliğin sebebi Fatih’in Ege Denizi’ndeki adalara yönelik fetih politikasının yanında, Sakızlı idarecilerin zaman zaman Osmanlı Devleti’ne karşı Papalık ya da Venediklilerle ittifaklara katılmaları olmalıdır. Bkz., dipnot 71.

⁹⁰ Turan (1966), s. 183.

⁹¹ Turan (1966), s. 188. J. H. Mordtmann, *İslam Ansiklopedisi*, s. 95’te, farklı bir yorumda bulunmaktadır. Ona göre, “1566 senesi baharında kapudân-ı deryâ Piyâle Paşa yetmiş kadirge ile Akdeniz’e çıkıp, adanın kalesi karşısına düşen Çeşme limanında demirleyince, beyleri telâşa düşüp, müteber adamları ile hediyeler gönderdiler ise de, Piyâle Paşa’nın reddetmesi üzerinde, adalarının

Doğu Ege Adaları'na dahil olan Karyot Adası'na gelince, ne yazık ki, Osmanlılar tarafından ne zaman ve nasıl fethedildiğine ilişkin bir bilgiye ulaşamadığımızı belirtmeliyiz. Ancak bu adanın, Sisam'a yakınlığı nedeniyle, onunla aynı tarihlerde fethedilmiş olma olasılığı yüksektir.

B. Doğu Ege Adaları'nın Fiziki Coğrafyası ve Doğal Kaynakları

Yeryüzü şekillerinin ana hatları Neozoik adı verilen III. Zaman'ın sonunda, günümüzden 70 milyon yıl kadar önce ortaya çıkmakla birlikte, Kuaterner olarak adlandırılan ve 2 milyon yıldır sürdüğü varsayılan IV. Zaman'da da değişimler devam etmiştir.⁹² Nitekim, Ege Denizi'nin oluşması da IV. Zaman'da gerçekleşen bir olgudur. IV. Zaman'ın ilk dilimi olan Dilivium'da Anadolu yavaş yavaş yükselirken literatürde Egeid⁹³ olarak adlandırılan kara parçası çökmüş, ve adalarla dolu Ege Denizi oluşmuştur.⁹⁴ Söz konusu dönemde, 4 Buzul Devri'nin yaşanması ve suların çekilmesi nedeniyle bugün Doğu Ege Adaları olarak adlandırdığımız adalar grubunun Anadolu'nun bir parçası görünümünde oldukları gözlenmektedir.⁹⁵ Günümüzden 10.000 yıl önce başladığı varsayılan ve halen devam eden IV. Zaman'ın ikinci dilimi Aluvium/Holosen dönemin başında ise buzulların erimesiyle deniz seviyesi yükselmiş ve Batı Anadolu kıyıları ile bu yükseltiler arasındaki düzlükler denizle dolarak karaların yüksekte kalan kısımları Doğu Ege Adaları'nı meydana getirmiştir.⁹⁶ Bu nedenle, Batı Anadolu kıyıları ile Doğu Ege Adaları'nın jeolojik özellikleri çok benzer bir yapı gösterir.⁹⁷

1. Midilli

Şekilsiz bir üçgeni andıran Midilli Adası, Batı Anadolu kıyısındaki Ayvalık'a yaklaşık 14, Behramkale yakınlarındaki Baba Burnu'na ise 5 deniz mili⁹⁸

elden gideceğinden korkan Ceneviz eşrâfi hep birden büyük hediyeler ile paşa gemisine gelince, kapudân-ı deryâ hepsini tevkif ederek, İstanbul'a göndermiştir."

⁹² Reşat İzbirak, *Yerbilimi Bilgileri*, İstanbul, 1991, s. 135-149.

⁹³ Erinç ve Yücel, s. 15.

⁹⁴ İzbirak, s. 154.

⁹⁵ Holosen dönem öncesinde Ege Denizi'nin durumu için bkz., Ek 2.

⁹⁶ Erinç ve Yücel, s. 15; İzbirak, s. 162.

⁹⁷ Doğu Ege Adaları'nın jeolojik yapıları için bkz., Ek 3.

⁹⁸ Bir deniz mili yaklaşık 1,8 kilometredir.

uzaklıktadır.⁹⁹ Ege karasının çöktüğü dönemde, güney kısmı kırılmalara uğrayan Midilli’de, “*adayı heybe gibi ikiye bölen*”¹⁰⁰ Kaloni ile ondan daha küçük olan Yera Körfezi meydana gelmiştir. Gemiler için korunaklı birer liman görevi gören bu iki körfezden Kaloni’nin uzunluğu 24 km.’dir. Körfezin en geniş yerinde, iki kara arasındaki uzaklık 10 km.’yi bulmaktadır. Kaloni Körfezi’nin doğusunda yer alan Yera Körfezi ise 18 km. uzunluğunda ve 5 km. genişliğindedir.¹⁰¹ Bu iki körfez dışında, adanın batı kısmının kuzey sahilinde Molivo ve güney sahilinde de Sığırlı limanları olmasına rağmen en işlek liman, merkez kasaba olan Midilli’nin yer aldığı doğu sahilidir.

Arazisinin yarıdan fazlasını yaklaşık 2 milyon yıl önce oluşmuş volkanik kayaların kapladığı Midilli Adası’nda yer yer şist¹⁰² ve mermer kaplı alanlara da rastlanmaktadır.¹⁰³ Örneğin, kışın zirvesine çoğu kez kar düşen ve adanın en yüksek dağı olan Olimpos (1055 m.) ile Yera Körfezi’nin doğusunda yer alan Malya Yarımadası’ndaki Amali Dağı’nın (530 m.) ana yapısını mermerler oluşturmaktadır.¹⁰⁴ Kuzeybatıdaki Lepetimnos (968 m.) ile güneybatıdaki Routsfas/Hypsilon (673 m.) ise yaklaşık 18 milyon yıl önce püsküren lavlar soğuması sonucu oluşmuş volkanik kütlelerdir. Volkanik küllerin, adanın batı kısmındaki ormanı tamamen kaplaması sonucu, bugün hala görülebilen taşlaşmış orman meydana gelmiştir.¹⁰⁵

Ege Denizi’ndeki birçok adanın aksine Midilli Adası’nda su sıkıntısı çekilmemektedir. Osmanlı döneminde, 247 çeşme halkın su ihtiyacını karşılamaya fazlasıyla yetmekteydi.¹⁰⁶ Çeşmelere su sağlayan nehirlerden biri olan Volaris Lepetimnos Dağı’ndan doğarak 14 km.’lik bir mesafe katettikten sonra Sığırlı

⁹⁹ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyye’nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, cilt 2, Dersaadet, 1314, s. 738.

¹⁰⁰ Şemseddin Sami, cilt 6, s. 4242.

¹⁰¹ Erinç ve Yücel, s. 92.

¹⁰² www.cografyalar.com, 11.03.2005’te, diğer bir adı da kıltaşı olan bu oluşumun çapı milimetrenin binde birinden biraz büyük olan ve kil adı verilen tanelerin yapışması sonucu oluşan kayalar olduğu belirtilmektedir.

¹⁰³ Michael Dennis Higgins ve Reynold Higgins, *A Geological Companion to Greece and the Aegean*, Londra, 1996, s. 133.

¹⁰⁴ Higgins ve Higgins, ss. 133-134; Erinç ve Yücel, s. 92.

¹⁰⁵ Higgins ve Higgins, s. 135.

¹⁰⁶ Ali Fuad, *Adalarımız Türkiyeden, Anadolu’dan Ayrılamaz*, Kastamonu, 1338, s. 55.

yakınlarından denize dökülmektedir.¹⁰⁷ Bunlardan başka, uzunluğu 7 km. ve daha kısa olan birkaç nehir de adanın su ihtiyacını karşılamaktaydı.¹⁰⁸ Midilli Adası kaplıcalar bakımından da oldukça zengindir. Kaplıcaların hepsi de yağmur ile deniz suyu karışımından oluşmaktadır. Bunlardan, Polihinit'in 1,5 km. güneydoğusunda bulunan kaplıca adanın en büyük ve 87°C ile sadece adanın değil Avrupa'nın da en sıcak kaplıcasıdır.¹⁰⁹ Polihinit kasabasına uzaklığı nedeniyle Osmanlı döneminde halkın rağbet etmediği bu kaplıcaı kullanılabilir hale getirme çalışmaları ancak 19. yüzyılın sonunda başlamıştı.¹¹⁰ Bundan başka, romatizmaya iyi geldiği söylenen Kilmiyelices Kaplıcası 32°C sıcaklıkta ve Yera Körfezi sahilinde bulunmaktaydı, hatta Osmanlı döneminde bu kaplıcanın yanına bir otel de inşa edilmişti. Midilli kasabasına 1,5 saat mesafede bulunan 46°C sıcaklıktaki Sarlıca Kaplıcası'nın¹¹¹ yakınında, eski mutasarrıflardan Fahri Bey tarafından bir misafirhane inşa edilmişti. Adanın kuzeybatısında da cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanılan kaplıcalar bulunmaktaydı.¹¹²

Midilli Sancağı'nda,¹¹³ 22.724 hektarlık orman arazisi mevcut olup bunun 2.424 hektarı şahsa, geri kalanı ise hükümete ait idi. Ormanlık arazinin %60'ını zeytin, %25'ini tekne yapımında kullanılan çam, geri kalan %15'ini ise servi, çınar, palamut, kestane, kavak ve meşe ağaçları oluşturmaktaydı.¹¹⁴ Ormanlık alanlar adanın batı kesiminde toplanırken, zeytinlikler daha çok doğu kesiminde yer almaktadır. Koyun, keçi, sığır, at ve eşek gibi evcil hayvanların yanısıra ormanlarda karaca ve geyik gibi av hayvanları da mevcuttu. Ancak, Midilli Adası'nı ilginç kılan en önemli hayvan, Türkçe'de bu adanın ismiyle anılan Midilli atlarıydı. Osmanlı

¹⁰⁷ Ali Cevad, s. 738.

¹⁰⁸ Şemseddin Sami, cilt 6, s. 4242.

¹⁰⁹ Higgins ve Higgins, s. 134.

¹¹⁰ Salname, s. 292.

¹¹¹ Bu kaplıcanın, adada ilk yerleşimin burada kurulmuş olmasına neden olduğu savunulmaktadır.. Bugün Thermi adıyla anılan bu bölgede, 5.000 yıl öncesine dayanan bir Erken Tunç Çağı yerleşimin kalıntıları bulunmaktadır. Higgins ve Higgins, s. 135.

¹¹² Salname, 291-292.

¹¹³ Osmanlı İstatistik Dairesi'nin yayımladığı 1323 (1906/1907) senesine ait Orman İstatistiki'nde ormanların miktarı sancaklara göre verilmiştir. Ancak Midilli Sancağı'nın Midilli Adası ve Cunda ile ona bağlı küçük ve gayr-ı meskun adalardan oluştuğu göz önüne alındığında, ormanların büyük çoğunluğu Midilli Adası'nda yer alıyor olmalıdır.

¹¹⁴ *Orman İstatistiki: 1323 Senesine Mahsus*, Dersaadet, 1326, s. 42.

döneminde bu atlar ormanlarda vahşi olarak yaşamakta, halk tarafından yakalanıp ihraç edilmekteydi.¹¹⁵

Adada kayda değer bir madeni zenginliğin bulunmadığını belirtmeliyiz. Midilli’de krom madeni bulunmakla birlikte iyi kalite olmamasından dolayı işletilmemekteydi. Bunun yanı sıra, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’ndeki iki antimuan madeninden biri Midilli Adası’nda bulunmaktaydı. Ayrıca siyah akik de adada çıkarılan madenlerden biriydi.¹¹⁶

2. Sakız

Urta Yarımadası’ndan 4 deniz mili kadar uzaklıkta bulunan Sakız Adası kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 50 km, genişliği 13-25 km arasında değişmektedir.¹¹⁷ Adanın en önemli limanı, Batı Anadolu kıyılarına bakan kısımda yer alan Sakız şehrinin limanıdır. Sakız limanının kuzeyinde Langada, onun da kuzeyinde Kardamila limanları vardır. Batı sahillerinin başlıca limanları ise Alunta ve Meste’dir.¹¹⁸

Kuzeyden güneye adanın büyük bir bölümünü kaplayan kireç taşı kayaların yanı sıra volkanik kayalar, killi kireç ve alüvyon adanın jeolojik yapısını meydana getirmektedir. Adanın kuzeybatı kısmında, çoğunlukla kumtaşı ve volkanik kayalardan oluşmuş bölge, yaklaşık 225 milyon yıl önce sona erdiği varsayılan Palaeozoik dönemde meydana gelmiştir.¹¹⁹ Yüzeydeki toprak derinliği az ve altı taş olduğu için ziraat yapmak oldukça zor olduğu halde, Osmanlı döneminde Sakızlılar araziyi sekilendirerek ziraate elverişli hale getirmişlerdi.¹²⁰ Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve Osmanlı döneminde İlyas olarak adlandırılan, 1297 m. yüksekliğindeki Pelinaion Dağı güneye doğru yükseltisini yavaş yavaş kaybeder ve bir plato görünümü kazanır.¹²¹ Kaynaklarını Pelinaion Dağı’ndan alan akarsular

¹¹⁵ Şemseddin Sami, s. 4243.

¹¹⁶ Hasan Fehmi, *Coğrafya-yı Sanayi ve Ticari*, İstanbul, 1307, s. 45, 64, 68.

¹¹⁷ “Sakız”, *Türk Ansiklopedisi*, cilt 28, s. 66.

¹¹⁸ Şemseddin Sami, cilt 4, s. 2485.

¹¹⁹ Higgins ve Higgins, s. 136.

¹²⁰ Şemseddin Sami, c. 4, s. 2485. Erinç ve Yücel, s. 91’de, adanın ancak %16.1’lik kısmında ziraat yapılabildiği belirtilmektedir.

¹²¹ Erinç ve Yücel, s. 86.

içinde en önemlisi Sakız şehrinin güneyinden denize dökülen Potamos Irmağı'dır.¹²² Osmanlı döneminde adanın suları o kadar meşhurdu ki Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa içeceği suyu Sakız'dan getirtmekteydi. Çeşmelerle şehrin çeşitli bölgelerine dağıtılan su, belli ücret karşılığında evlere de dağıtılıyordu.¹²³ Midilli Adası'nın aksine, Sakız'da kaplıca bulunmamaktadır.

Sakız Adası'nda ormanlar yok denecek kadar azdır. 19. yüzyılın sonunda 15 hektar kadar olan ormanlık alanlar, başlıca Kardamila, Voliso ve Kalamoti Nahiyeleri'nde toplanmıştı.¹²⁴ Hepsi hükümete ait olan ormanların %80'i çam, %15'i pırnal, geri kalanı da kızıl çam ve meşe ağaçlarından oluşmaktaydı.¹²⁵ Evcil hayvanlar dışında vahşi hayvanları Midilli Adası'ndaki kadar çeşitlilik göstermeyen Sakız ormanlarında tilki, tavşan ve keklik bulunuyordu.¹²⁶

Adada Osmanlı döneminde de işletilen bir antimuan madeni yanında, Augustus (Milattan sonra 1. yüzyıl) döneminden beri işletilen pembe renkli mermer yatakları da Sakız şehrinin kuzeyinde bulunmaktadır.¹²⁷ Zengin zımpara madenleri olmasına rağmen bu maden işletilmemekteydi.¹²⁸

3. Sisam

Batı Anadolu sahilinde Samsun Dağları'nın denize ulaştığı Dip Burun'dan uzaklığı 1 deniz milinin altında olan Sisam, Doğu Ege Adaları içinde Anadolu sahiline en yakın adadır. Doğu-batı doğrultusunda 44 km. ve kuzey-güney doğrultusunda 6-19. km genişliğe sahip olan adanın jeolojik yapısı ana karanın bir uzantısı niteliğindedir. Doğu ve batı uçlarına yayılmış mermer kaplı alanların arasında kalan bölge alüvyon, şist ve dağınık mermer kayalardan meydana gelmiştir. Batıda 1433 m. yüksekliğe sahip Kerketas Dağı doğuya doğru giderek alçalsa bile adanın ortasında 1153 m. yüksekliğe sahip Ampelas Dağı ile karşılaşır.¹²⁹

¹²² Erinç ve Yücel, s. 86.

¹²³ Ali Fuad, s. 29.

¹²⁴ Salname, s. 272.

¹²⁵ *Orman İstatistiki*, s. 42.

¹²⁶ Şemseddin Sami, cilt 4, s. 2485.

¹²⁷ Safvet, *Coğrafya-yı Osmani*, İstanbul, 1332, s. 102.

¹²⁸ Hasan Fehmi, s. 40.

¹²⁹ Higgins ve Higgins, s. 145; Erinç ve Yücel, s. 73.

Aşındırmaya dayanıklı mermer kütlelerden oluşmuş bu iki dağın arasında verimli ovalar uzanmaktadır. Adanın doğu sahiline bakıldığında korunaklı bir doğal limana sahip olmadığı görülmektedir. Bu nedenle diğer Doğu Ege Adaları'nın aksine Sisam'ın en işlek limanı Batı Anadolu'ya bakan tarafında değil, adanın kuzeydoğusunda korunaklı bir körfez oluşturan Vati'dedir.¹³⁰ Bir zamanlar daha işlek olan batıdaki Karlovasi Limanı Vati'nin ön plana çıkmasıyla önemini kaybetmiştir.¹³¹ Osmanlı döneminde, tıpkı Sakız'da olduğu gibi, Sisam halkı da dağların sarp yamaçlarını sekilendirerek tarıma elverişli hale getirmişlerdir. Bu dönemde arazinin 6676 dönümü tarla, 5219 dönümü zeytinlik, 2927 dönümü bağ ve 393 dönümü sebze bahçesinden oluşmaktaydı.¹³² Başlıca akarsuları Amfilyos ve İbet olan Sisam'da, Vati yakınlarında bir de kaplıca bulunmaktaydı.¹³³ Adanın dağlık kesimlerinin ormanlarla kaplı oluşu, Osmanlı döneminde kereste ticaretini adanın ihraç kalemlerinden biri haline getirmişti. Başlıca çam türlerinin yer aldığı ormanlar toplam 20.235 hektarlık bir alanı kaplamaktaydı.¹³⁴ Maden bakımından fazla zengin olmayan Sisam Adası'nda sadece bol miktarda mermer yataklarına rastlanmaktaydı.¹³⁵

4. Karyot

Yunan mitolojisinde güneşe uçmak isterken, balmumundan yapılmış kanatlarının erimesi yüzünden bu ada yakınlarında Ege Denizi'ne düşen İkarus'tan adını alan ve İngilizce'de Icaria olarak adlandırılan Karyot Adası, günümüzden yaklaşık 10 milyon yıl önce oluşmuştur. Adanın batı kısmı tamamen granitten, doğu kısmı ise gnays¹³⁶ adı verilen kayalardan meydana gelmiştir. Adanın kuzeydoğu ucu ile granit ve gnays alanlarını birbirinden ayıran bölgenin kuzeyinde şist, güneyinde ise mermerlerle kaplı alanlara da rastlanmaktadır.¹³⁷ Dağların neredeyse denizin

¹³⁰ Şemseddin Sami, cilt 4, s. 2759.

¹³¹ Erinç ve Yücel, s. 79.

¹³² Şemseddin Sami, cilt 4, s. 2759.

¹³³ Ali Cevad, s. 463.

¹³⁴ PRO, FO 195/2134, *Report by Consul General Cumberbatch on Forestry and Its Administration in the District of the Smyrna Consulate General (1902)*.

¹³⁵ Şemseddin Sami, cilt 4, s. 2759.

¹³⁶ Higgins ve Higgins, ss. 218-219'da, gnays; orta ve yüksek sıcaklıklarda meydana gelmiş başkalaşmış kayalık olarak tanımlanmaktadır. Bazı mineraller, kuvars ve şistin içerdiğine oranla daha az miktarda mikadan meydana gelmiştir.

¹³⁷ Higgins ve Higgins, s. 144; Erinç ve Yücel, s. 81.

içinden yükseldiği güney bölümü sarp kayalıklarla çevrelenmiştir.¹³⁸ Kuzeydeki Melisa Dağı'nın en yüksek noktası 1052 m., güneydeki Prahnos dağı'nın en yüksek noktası ise 1031 m.'dir.¹³⁹

Tarıma elverişli arazinin çok az olduğu ada, yeraltı suları bakımından oldukça zengindir. Osmanlı döneminde Aya Krikos civarındaki kaplıcada halkın kullanımına sunulmak üzere 5-6 havuz oluşturulmuştu.¹⁴⁰ Adanın dağlık kesimlerinde ormanların çok oluşu, ziraate elverişli toprağın az olması nedeniyle Osmanlı döneminde halkın ana geçim kaynağı odun kömürü üretimi idi.¹⁴¹ Çam başta olmak üzere, meşe ve pırnal meşesi ormanların büyük bölümünü kaplamaktaydı. Evcil hayvanlardan başka adada bol miktarda sansar ve tavşan bulunmaktaydı.¹⁴²

Maden bakımından zengin olan Karyot'ta Osmanlı döneminde antimuan, bakır, kalay ve linyit madenleri için imtiyaz verilmiş olmasına rağmen maden ocakları 1-2 sene çalıştıktan sonra çalışmalar durdurulmuştu.¹⁴³

C. Yönetim

1. Merkezi ve Yerel Yönetim

Yaklaşık 220 yıllık bir süreç sonunda Osmanlı topraklarına katıldığını yazdığımız Doğu Ege Adaları'yla ilgili idari düzenlemeler de oldukça geniş bir zaman dilimine yayılmıştır. Söz konusu düzenlemelerde 19. yüzyıla kadar süren ve dikkati çeken bir özellik de, 1534'ten itibaren "Cezair-i Bahr-i Sefid" (Akdeniz Adaları) adı verilen bu idari birime sadece adaların değil, çoğu zaman adaların yanı başındaki kara parçalarının, hatta bazen de bir adanın yakınında yer almasa bile stratejik açıdan önem atfedilen kimi liman kentlerinin de dahil edildiğidir. Nitekim 18. yüzyılın ilk yarısında en geniş sınırlarına ulaşan bu idari birimin, Ege Denizi'nin üç kıyısına yayılmakla kalmayıp Süveyş'i dahi içine aldığını görüyoruz.¹⁴⁴ Sonraki

¹³⁸ Şemseddin Sami, cilt 6, s. 4635.

¹³⁹ Higgins ve Higgins, s.144; Şemseddin Sami, cilt 6, s. 4635.

¹⁴⁰ Salname 1312, s. 281.

¹⁴¹ Ali Cevad, cilt 2, s. 577.

¹⁴² Salname 1312, s. 283.

¹⁴³ Salname 1312, s. 282.

¹⁴⁴ Bostan, http://www.saemk.org/vayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

yıllarda bazı küçük düzenlemeler yapılmakla birlikte, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar eyaletin idari taksimatında radikal bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Bu yapı, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın 1830 yılında imzaladıkları protokolle Osmanlı Devleti'nden ayrılan Yunanistan Krallığı'na kurulması ve bazı adaların bu devlete dahil edilmesi sonucu ciddi bir değişim geçirmiştir. Bu tarihten sonra eyaletin sınırları daralmaya başlamış ve bu süreç Balkan Savaşları sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı egemenliğine ilk giren adalar olan Taşoz, Limni, Semadirek, Bozcaada ve Gökçeada'nın (1456) haraç karşılığı Cenevizli Gattilusio ailesinin yönetimine verilmesi nedeniyle bu adaların idari durumları hakkında 1478 yılına kadar net bilgilere ulaşılamamaktadır.¹⁴⁵ Bu tarihten sonra, söz konusu adaların Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı ancak, “çoğu zaman müstakil bir yapı”¹⁴⁶ gösteren Gelibolu Sancağı'na kademeli olarak dahil edildiği görülmektedir. Gelibolu Sancağı, Osmanlı donanmasının kumandanı ve en yüksek rütbeli âmiri konumunda bulunan Kaptan Paşa (veya Kaptan-ı Derya) tarafından idare edilmekteydi.¹⁴⁷

1462 yılında Osmanlı topraklarına katılan Midilli Adası ise, merkez kaza dışında Molivo ve Kalonya kazalarından müteşekkil müstakil bir sancak¹⁴⁸ olma özelliğini taşıyan ilk ada olmuştur.¹⁴⁹ 1522 yılında fethedilen Rodos Adası sancak haline getirilerek Midilli sancak beyinin idaresine verilmiş, Rodos'la hemen hemen

¹⁴⁵ 1478 yılında Limni Adası Gelibolu Sancağı'na bağlanan ilk ada olmuştur. Cevdet Küçük, ed., *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ankara, 2002,

http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?sbj=icerikdetay&id=6&dba=015&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁴⁶ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1984, s. 413. Devletin diğer sancaklarından farklı olarak Gelibolu sancağının Kaptan-ı Derya tarafından yönetilmesinin nedeni, Osmanlı Devleti'nin büyük çaplı ilk tersanesinin burada kurulması ve deniz seferlerinin ana üssü konumunda bulunmasıydı.

Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁴⁸ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 16 ve 26'da sancağın Osmanlı idari düzeninde en önemli alt birim olduğunu savunmaktadır. Bunun nedeni olarak da Sancakbeylerinin, bir üst idari birim olan Beylerbeyliği'ne bağlı olmakla birlikte Beylerbeyi tarafından değil, doğrudan merkezi yönetim tarafından atanmaları nedeniyle “klasik Osmanlı bölgesel idari düzeninin temel unsurlarından biri sayılması” gerektiğini belirtmektedir.

¹⁴⁹ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004'te, Midilli'nin Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı olduğunu belirtmekte, Küçük (2001), s. 18'de, “Midilli sancak olma durumunu uzun süre devam ettirdi. Burasının ... Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti kurulmadan önce hangi beylerbeyliğe bağlı bulunduğu anlaşılamamaktadır. Kamuni Sultan Süleyman dönemi başına ait listelerin birinde Midilli Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı gösterilmiştir” demektedir.

eşzamanlı fethedilen civar adalar: İstanköy, Kelemez, Leryoz, Batnoz, İstanbulya ve Yamurgi kaza yapılan İstanköy'e; Herki, İleki, Sömbeki, İncirli, Kerpe, Meis ve Anafiye adaları doğrudan Rodos'a bağlanmışlardır.¹⁵⁰ Böylece, bir yanda Gelibolu Sancağı'na bağlı Boğazönü Adaları, diğer yanda "Liva-yı Rodos ve Cezair,"¹⁵¹ Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin çekirdeğini oluşturmuştur. 1550 yılında Kılıç Ali Paşa'ya malikane olarak verildiğini bildiğimiz Sisam Adası ile fetih tarihini bile bilmediğimiz Karyot Adası'nın bu dönemdeki idari durumları konusunda doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Cevdet Küçük ve İdris Bostan, Sisam Adası'nın ilk dönemlerde Midilli'ye bağlı olabileceğini belirtmektedirler.¹⁵²

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan fetihler sınırları genişletince, devletin mülkü yeniden düzenlenmiş ve eyalet sayısı kademeli olarak arttırılmıştı. Yeni teşkil edilen eyaletlerden biri de ilk Beylerbeyi Barbaros Hayrettin Paşa olan, Cezair-i Bahr-i Sefid olmuştur. İnalçık, eyaletin kuruluş tarihini 1533 olarak vermektedir.¹⁵³ Bostan ise, Osmanlılar tarafından Cezayir valisi olarak tanınan Barbaros Hayrettin'in İstanbul'a çağrılarak 12 Cemaziyülevvel 940 (29 Kasım 1533)'ta büyük törenlerle karşılandığını, ancak Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi payesinin, İrakeyn seferi nedeniyle o sırada Halep'te bulunan Vezir-i Azam İbrahim Paşa tarafından Cemaziyelahir 940'ta (Ocak 1534) verildiğini belirterek, eyaletin kuruluş tarihi olarak 1534 yılını esas almaktadır.¹⁵⁴ Osmanlı donanmasının asker ihtiyacını karşılaması nedeniyle¹⁵⁵ "Kaptan Paşa Eyaleti" olarak da anılan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin ilk idari taksimatının nasıl olduğuna ilişkin bir veri yoktur. İdris Bostan'ın tespitlerine göre bu konudaki ilk düzenli bilgi 1550 tarihli bir listeye dayanmaktadır. Buna göre, merkezi Gelibolu olan eyalet Eğriboz (Ağrıboz), Karlılı,

¹⁵⁰ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁵¹ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004'te, 1528 tarihli olduğu tahmin edilen bir defterde Midilli Adası'na rastlanmadığından hareketle Rodos merkezli "Rodos ve Cezair" Livası'na Midilli de dahil olmak üzere Rodos civarındaki diğer adaların da tek bir idari birim altında toplanmış olabileceği ve bu durumun Cezair-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'nin kuruluşuna kadar devam etmiş olabileceği belirtilmektedir.

¹⁵² Küçük (2001), s. 19; Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁵³ İnalçık, s. 106; İnalçık "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 549.

¹⁵⁴ İdris Bostan, "The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain*, Halcyon Days in Crete IV, A Symposium Held in Rethymnon (7-9 Ocak 2000) içinde, ss. 244-245.

¹⁵⁵ Şengül Ayoğuz, *Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1989, s. 24.

İnebahtı, Rodos ve Midilli'den oluşmaktaydı.¹⁵⁶ Bu tarihten itibaren, eyalet sınırlarının sürekli olarak genişlediği gözlenmektedir.

Barbaros Hayrettin Paşa'nın 1537-1538 seferinden sonra Kiklad Adaları fethedildiyse de, Osmanlı yönetimi bu adaların eski idarecilerini bir müddet daha yerinde bırakmış ve başlıcaları Nakşa, Para, Andre, Santorin ve Değirmenlik Adaları olan bu grup ancak 18. yüzyıl başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne dahil edilmiştir.¹⁵⁷ 1566'da fethedilen Sakız Adası ise sancak statüsü ile eyaletin bünyesine katılmıştır. Ancak eyaletin genişlemesinde etkili unsur sadece yeni fethedilen adaların katılmasından ibaret değildir. Donanma için stratejik açıdan önem taşıyan ve ana karada yer alan mevkilerin de Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin bünyesine alındığı gözlenmektedir. Nitekim 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Anadolu Beylerbeyliği'ne ait İzmir'i de içine alan Sığla Sancağı, Kocaeli, Biga ve Finike Sancakları yanında, Mora Yarımadası'nda bulunan Mizistre Sancağı da eyaletin bünyesine alınmıştır. 18. yüzyıl başlarında ise eyalet Tuna, Süveyş ve Şattü'l Arab kaptanlıklarını dahi içinde barındırmaktaydı.¹⁵⁸ Bu durum 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüş, Tanzimat döneminde yapılan idari düzenlemelerde ana karada yer alan söz konusu mevkilere Cezair-i Bahr-i Sefid içinde yre verilmediği görülmüştür.

Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti dahilindeki idari birimlerin mali açıdan birbirinden farklılık gösterdiği dikkati çekmektedir. Tımar sistemine tabi olan livalar: Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Kocaeli, Sığla, Karlılı, Gelibolu, Rodos, Biga ve Mizistre'dir. Sakız, Nakşa ve Mehdiye livaları ise tımar sistemine dahil olmayıp, bunların yıllık vergileri önceden tespit edilerek bu meblağ üzerinden vergi verdiklerinden bunlara "sâlyaneli" denmekteydi.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Bostan, , http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁵⁷ Bostan, , http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁵⁸ İdris Bostan, bunun nedenini ,*"coğrafi bir gereklilikten çok, bütün deniz ve büyük nehir bağlantılarını içine alacak farklı bir idari kavramın düşünül"*mesine bağlamaktadır. Bunun farklı bir idari kavramdan çok, Osmanlı'nın deniz stratejisinden kaynaklandığı ve bunun da donanma açısından stratejik mevkileri tek bir idare altında toplamayı düşünme olasılığının daha ağır bastığını düşünüyoruz. Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Osmanlı donanmasının en yüksek âmiri konumunda olan Kaptan-ı Derya tarafından idare edildiği göz önünde tutulduğunda, bu olasılık akla daha yakın gelmektedir.

¹⁵⁹ Ayoğuz, s. 25.

Bazı küçük idari düzenlemeler devam etmekle birlikte, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti 19. yüzyıla bu idari yapıyla girmiştir. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan eyaletin sınırları, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren kimi zaman savaş kimi zaman da yeni idari düzenlemeler nedeniyle giderek daralacak; 1913 yılının ortalarına gelindiğinde ismi olan ancak idari birimleri başka devletlerin işgalinde ve mülki memurları memleketin dört bir köşesine dağılmış bir şekle bürünecektir. Bu bağlamda eyaletin sınırlarında ilk ciddi daralma, Osmanlı Devleti'nden Yunanistan Kralığı'nın ayrılmasıyla olmuştur. İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında imzaladıkları bir protokolle Yunanistan'ın sınırlarını çizmişler ve Ege Denizi'nde 39° kuzey enlemi ile 26° doğu boylamının batısında kalan adaların Yunanistan'a verilmesini kararlaştırmışlardır.¹⁶⁰ Bu karara karşı koyamayacak durumda bulunan Osmanlı Devleti ister istemez durumu kabullenince elinde sadece Taşoz'dan Meis'e kadar uzanan adalar kalmış; dolayısıyla Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sınırları oldukça daralmıştır.

Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sınırlarında ciddi bir daralmaya yol açmasa da, hem tezimizin kapsadığı adalardan biri olması hem de sonraki tarihlerde diğer adalar halkının özerklik talepleri için emsal teşkil etmesi bakımından önemli olan bir gelişme de 1832 yılında Sisam Adası'na, "eyalet-i mümtaze" statüsü verilmesidir. 1821 yılında başlayan Yunan ayrılıkçı hareketi çok kısa bir sürede Ege Denizi'ndeki bazı adalara da sıçramış ve bu durum Osmanlı Devleti'ni oldukça zor durumda bırakmıştır.¹⁶¹ Oldukça iyi örgütlendikleri anlaşılan adalar halkı, Mora Yarımadası'na asker ve mühimmat taşıyan Osmanlı Donanması'na ait gemilere saldırıp Osmanlı deniz gücünü etkisiz kılarak, Mora'ya yardım ulaşmasını engellemiş, Osmanlı yönetimini Mora'da lojistik destekten mahrum bırakmışlardır.

¹⁶⁰ Şerafettin Turan, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu; Boyutlar, Taraflar", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Ankara, 1986, ss. 35-53.

¹⁶¹ Bu hareket sırasında ayaklanan adalar hakkında detaylı bilgi için bkz., Mübahat Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Ankara, 1986, ss. 133-161.

Osmanlı Devleti diğer adalardaki isyanları bastırabilmişse de Sisam isyanını bir türlü kontrol altına alamamış, bu da Sisam'a özerklik verilmesinin önünü açmıştır.¹⁶²

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın da müdahalesiyle Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olmaktan çıkıp uluslararası bir boyut kazanan Yunan ayrılıkçı hareketi, bağımsız bir devlet kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bir yandan üç büyük devletin baskısı öte yandan Yunan ayrılık hareketine katılmış olan adalar üzerinde uygulanacak sert politikaların, adalar Rumlarının Yunanistan'a katılma yönündeki isteklerini güçlendireceğinin farkında olan Osmanlı idaresi, egemenliğinde kalan adalarda bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, 12 Kasım 1829 tarihinde ilan edilen emr-i âli, Osmanlı idaresindeki adalarda Rumların eskiden beri sahip oldukları imtiyazların devamını garanti ediyor, ayrılık hareketine katılan Rumların cezalandırılmayacağını ve umumi af çıkarılacağını beyan ediyordu.¹⁶³ Ancak Sisamlıların bunu kabullenmemeleri üzerine Osmanlı idaresi üç büyük devlete başvurarak devam etmekte olan Yunan müzakerelerinin yanında Sisam'ın durumunun da ele alınmasını istemiştir. Böylece Sisam sorununa İngiltere, Fransa ve Rusya da dahil olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda adaya özerklik veren imtiyaz fermanı Aralık 1832'de ilan edilmiştir.¹⁶⁴ İngiltere, Fransa ve Rusya'nın garantörü oldukları Sisam Adası'nın idari statüsünü belirleyen fermanın önemli maddeleri şunlardır:

- Sisamlılara genel af ilan edilmesi.
- Ada'nın seçimle belirlenecek bir meclis tarafından yürütülmesi ve bu meclisin mezhep işleri, ticaret ve kiliselerin tamiri konularında serbestçe karar verebilmesi.
- Meclisin başkanlığına Osmanlı idaresi tarafından tayin edilecek bir Bey'in getirilmesi.
- Ada'da Osmanlı askeri bulundurulmaması ve Ada halkının her yıl 400.000 kuruş vergi vermesi.
- Sisam metropolitinin, eskiden olduğu gibi, Dersaadet Rum Patrikhanesi tarafından atanması.¹⁶⁵

¹⁶² Sisam isyanına ilişkin detaylı bilgi için bkz., Ali Fuat Öreñç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, ss. 23-54.

¹⁶³ Öreñç, ss. 57-58; Kütükoğlu (1986), ss. 159-161.

¹⁶⁴ İsmail Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, Dersaadet, 1328, s. 367.

¹⁶⁵ İsmail Hakkı, ss. 368-369.

Bunun yanı sıra adanın ticarete mahsus bayrağı da olacak ve İstanbul'da Sisam kançılaryalığı kurulacaktı. Sisam Beyi yabancıların adada ikametine izin vermeye ya da bunları sınır dışı etmeye de yetkiliydi.¹⁶⁶ Böylece Sisam üzerinde Osmanlı egemenliği sürmekle beraber, adanın devlete bağlılığı yıllık vergiden ibaret kalmış bulunuyordu. Adada Osmanlı askeri bulundurulmayacak olması bu bağlılığın ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. Gerçekte, Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki hükümranlığını devam ettirme kararlılığını, Bey olarak atanacak kişinin padişah tarafından seçilmesi şartını üç büyük devlete kabul ettirmesinde görebiliriz. Bu yöntem, Ada'daki Osmanlı egemenliğinin en önemli göstergesi olmuşsa da İstanbul'dan atanan Beyler ile Sisam halkı arasında sürekli sürtüşmeler yaşanmış ve halk bu Beyleri benimsememiştir. Ayrıca, Sisam'a verilen özerk statü, ada halkının Yunanistan'a katılma yönündeki isteğini söndürmemiş ve adada dönem dönem bu amaca yönelik isyanlar çıkmıştır.

Ege Adaları'nın idari yapısında köklü değişiklikler getiren 1867 tarihli Vilayet Kanunu öncesi Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin ana karada yer alan sancaklarının kademeli olarak eyaletin bünyesinden çıktığını ve sınırların sadece adaları kapsayacak şekilde yeniden düzenlendiğini görüyoruz. Bu sürecin sonunda ise Kaptanpaşa'nın eyalet üzerindeki otoritesi tamamen kalkmıştır. 1836-1867 yılları arasında eyaletin idari taksimatındaki başlıca şu değişiklikler olmuştur:

1836 yılında, Kocaeli Hüdavendigâr, Sığıla ise Aydın Müşirliği'ne bağlanmıştır.¹⁶⁷ 1849 yılında modern eyalet sistemine geçilmiş ve Rodos merkez olmak üzere eyaletin diğer sancaklarını Sakız, Midilli, İstanköy ve Kıbrıs oluşturmuştur. Rodos'un merkez olmasıyla birlikte Gelibolu da eyaletin sınırlarından çıkarılmıştır. Limni ve Bozcaada önceleri müstakil kaymakamlık statüsünde olmakla beraber sonradan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne dahil edilmişlerdir. Bu düzenlemelerin sonucunda eyaletin (Rodos'a bağlı Marmaris dışında) ana kara ile

¹⁶⁶ İsmail Hakkı, s. 368.

¹⁶⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 121.

bağlantısı tamamen kopmuştur. Son olarak, 1862 yılında eyalet merkezi Rodos'tan Midilli'ye nakledilmiştir.¹⁶⁸

Daha çok “*askeri bir koordinasyon*” ünitesi olarak düşünülen klasik Osmanlı idari örgütlenmesinin yerini,¹⁶⁹ 1867 yılında yürürlüğe konan ve 1871 yılında yenilenen “Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi”yle Cumhuriyet döneminde de esas alınacak olan vilayet sistemine geçmiştir.¹⁷⁰ Yeni düzenlemelere göre klasik dönem eyaletinin yerine, sınırları daraltılmış olan vilayet geçmiş; vilayet livalara, livalar kazalara, kazalar da köylere (karye) ayrılarak dikey bir hiyerarşi meydana getirilmiştir.¹⁷¹ Mutasarrıf livanın; kaymakam kazanın; muhtar da köyün en yüksek mülki amiriydi. Nahiye ise daha çok idari bir birim olarak zikredilmiş ancak statüsü net olarak ortaya konmamıştır. Tanzimat'la birlikte mülki, mali, ticari ve zirai konuların görüşüldüğü idari anlaşmazlıkları inceleme ve memurlara disiplin cezası verme gibi sınırlı konularda yetkisi olan, merkezi yönetimin otoritesinin daha ağır bastığı Vilayet İdare Meclisleri de kurulmuştur. Liva ve kazalarda da idare meclisleri oluşturulmuştur.¹⁷²

Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti de yeni sisteme göre düzenlenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak vilayet merkezi değiştirilmiş ve daha önce Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nden çıkarılmış olan Biga Sancağı vilayet merkezi olarak alınmıştır. 1868 yılında ise vilayetin merkezi Çanakkale olarak belirlendiyse de 1877'de vilayet merkezi Rodos olmuştur. Vilayet merkezi birkaç kez Sakız ve Rodos arasında el değiştirdikten sonra 1886 yılında Girit isyanının patlak vermesi sonucu, güvenlik nedeniyle vilayet merkezi Rodos olmuştur.¹⁷³ Rodos'un vilayet merkezi statüsü 1912 yılında İtalya tarafından işgal edilinceye kadar sürmüştür. İtalyan işgalinden sonra Rodos hala Osmanlı toprağı sayılmakla beraber vilayet merkezi Midilli olmuştur. 1907 yılında vilayetin idari bölünmesi aşağıdaki gibiydi:

¹⁶⁸ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁶⁹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, 2000, s. 61.

¹⁷⁰ İnalçık, “Eyalet”, s. 550.

¹⁷¹ Ortaylı, s. 61'de klasik dönem Osmanlı örgütlenmesinde yatay ve dikey hiyerarşinin bulunmadığını, eyalet merkezindeki kadıların o eyalete bağlı sancak kadılarının amiri olmadığı örneğini vererek açıklamaktadır.

¹⁷² Ortaylı, s. 62.

¹⁷³ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

Tablo 1: 1907 Yılında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin İdari Taksimatı

CEZAIİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLAYETİ		
Rodos Sancağı (Merkez)		
Kaza	Nahiye	Köy Adedi
Rodos	Rodos merkez, Lindos, Kastelloz, Herkit	45
Kaşot	-	-
Meis	-	-
Sömbeki	İlyaki	-
Kerpe	-	10
İstanköy	İstanköy merkez, İncirli	7
Midilli Sancağı (1. Sınıf)		
Midilli	Midilli merkez, Yere, Sıgırı, Ayasu, Mandemados, Yunda (Cunda)	37
Pilmar	Pilmar merkez, Polihinit	15
Molova	Molivo merkez, Kalonya	25
Sakız Sancağı (1. Sınıf)		
Sakız	Sakız merkez, Kalamoti, Voliso, Kardamile, İpsara	58
Kalimnoz	Astropalya	-
Leryoz	Batnoz	-
Karyot	-	-
Limni Sancağı (3. Sınıf)		
Limni	Limni merkez, Mondros, Bozbaba	35
İmroz	Bir adet nahiye	4
Bozcaada (Tenedos)	-	-

Kaynak: *Osmanlı Atlası: XX. Yüzyıl Başları*, İstanbul, 1323

Bununla beraber, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde küçük düzenlemeler II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Örneğin, Dahiliye Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıdan, “*Midilli mutasarrıflığının ikinci sınıfa tenzil ve İstanköy kazasının birinci sınıfa terfi*” edildiğini öğrenmekteyiz.¹⁷⁴ Önemsiz olmakla birlikte yarattığı tartışma açısından dikkate değer bir değişiklik de Midilli'ye bağlı Yunda (Cunda) Adası'nın 1910 yılında Ayvalık'a bağlanmasıdır. Liva merkezi olan Midilli'ye on beş mil, Anadolu kıyısındaki Ayvalık kazasına ise sadece bir mil

¹⁷⁴ BOA, DH. MUI. 10-1/12, no:1.

mesafede bulunan Yunda Adası'nın memurları, adaya vapur uğramadığından, merkez livaya gitmek için kayıkla Ayvalık'a giderek oradan vapurla Midilli Adası'na geçmekteydiler.¹⁷⁵ Bu nedenle, Yunda'nın Ayvalık'a bağlanması uygun görülmüştür. Ancak, Maliye Nezareti Heyet-i Teftişiyeye Müdiriyet-i Umumiyyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne bu konuda gönderilen yazıda, muhaberatin geciktiği öne sürülerek Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin "*ilgası vilâyet-i mezkûreyi teşkil eden cezairin mukabil ve hem-civar kıtaata rabt ve ilhakı*"nın¹⁷⁶ da mümkün olabileceği yolundaki tavsiyesi adalar halkının bir anda hareketlenmesine neden olmuştur. Özellikle Midilli'den Sadaret'e memnuniyet ya da hoşnutsuzluk belirten telgraflar çekilmiştir.¹⁷⁷ Dahiliye Nezareti'nden Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderilen 6 Nisan 1326 tarihli yazıda, devlet tarafından böyle bir karar alınmadığı ve bunun ilgili yerlere duyurulması beyan olunmaktaydı.

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin sınırlarının daralmasından öte varlığına yönelik ilk tehdit, Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı işgal etmesiyle başlamıştır. Osmanlı Devleti ile İtalya arasında imzalanan Uşi Antlaşması'na göre, Osmanlı askerleri Trablusgarp'tan tamamen çekildikten sonra bu adalar Osmanlı devletine geri verilecekti. Dolayısıyla adaların işgali geçici olduğundan, Osmanlı memurlarına maaşları ödenmeye devam etmiştir.¹⁷⁸ Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın Ege Denizi'nde Osmanlı Devleti'ne ait tüm adaları işgal etmesiyle birlikte Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti de fiilen ortadan kalkmış oldu. Ancak, Adalar Meselesi'nin düvel-i muazzamanın kararına bırakılması, adaların hukuken Osmanlı egemenliğinde olduğunu gösterdiğinden devlet, memurlar adalardan göç etmiş ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmiş olduğu halde, bunların maaşlarını düzenli olarak ödemeye devam etmiştir. 14 Şubat 1914'te düvel-i

¹⁷⁵ BOA, DH. MUİ 24-3/16, no: 34, 27 Kanun-ı sani 1325; 76-1/56, no: 2, 4 Mart 1326.

¹⁷⁶ BOA, DH. MUİ. 76-1/56 no: 2, 4 Mart 1326.

¹⁷⁷ BOA, DH. MUİ. 86-1/38'de kayıtlı dosyada bu konuda adalar halkı tarafından Sadaret'e çekilmiş birçok telgraf bulunmaktadır. Örneğin, Midilli'den çekilen 5 Nisan 1326 tarihli telgrafta, "*Midilli'nin İzmir'e ilhakı mukarrer olduğu memnuniyetle işitildi. Adamız İzmir'e vapurla dört saatlik bir mesafede ve bütün muamelatımız orasıyla cari ve bu irtibat erbab-ı mesalihi Rodos'a gidememekten mütevellid zararlardan vikâyeye hâdim olduğu cihetle karar-ı mezkûrun süratle mevki-yi icraya vaz'ı menfaat-i vatan namına müsterhamdır*" ifadeleriyle bu karardan duyulan memnuniyet dile getirilmektedir. Telgraf sahipleri arasında Müslümanlar kadar gayrimüslimler de yer almaktaydı.

¹⁷⁸ Kurumahmut, s. 78.

muazzamanın adalarla ilgili kararını kabul etmeyen Osmanlı Devleti, 1919 yılında adalar memurlarına hala maaş ödemekteydi.¹⁷⁹

Çalışmamızın kapsadığı coğrafi alanlardan diğerini oluşturan Aydın Vilayeti'ni idari taksimat açısından geçirdiği evreleri değil, sadece 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki durumunu vermekle yetinceğiz. Ali Tevfik'in, "*Anadolu-yı şahanenin vilâyât-ı meşhûresinden*" olduğunu belirttiği Aydın Vilayeti, Anadolu Yarımadası'nda Hüdâvendigâr ve Konya Vilayetleri ile çevrelenmiş olup, batıda Ege Denizi'ne kavuşarak son buluyordu.¹⁸⁰ 55.900 km²'lik bir alanı kaplayan Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı olan İzmir 13 kaza ve 702 köyden oluşmaktaydı. Vilayetin diğer sancaklarının idari taksimatı ise şöyleydi: Saruhan (merkezi Manisa) 11 kaza ve 933 köy, Aydın 6 kaza ve 400 köy, Menteşe (merkezi Muğla) 6 kaza ve 400 köy, Denizli 6 kaza ve 427 köy.¹⁸¹ Doğu Ege Adaları'na komşu Batı Anadolu kıyılarındaki yerleşim birimlerinin hemen hemen tümünü İzmir Sancağı'na bağlı kazalardı.¹⁸² Kuzeyde Midilli Adası'nın büyük bir bölümü, Bergama kazasına bağlı Ayazmend Dikili ve Çandarlı Nahiyeleri karşısında yer almaktaydı. Urla Yarımadası'nın 4 deniz mili kadar¹⁸³ uzağında bulunan Sakız Adası'nı Çeşme kazası ve ona bağlı Alaçatı Nahiyesi çevrelemekteydi. Kuşadası Limanı'nın güneybatısında yer alan Dilek Yarımadası'nın en uç noktasında, Batı Anadolu kıyılarına uzaklığı 1 milin altına inen Sisam Adası ise Kuşadası kazası ile ona bağlı Çanlı Nahiyesi karşısında bulunmaktaydı. Sisam'ın batısında bulunan Karyot Adası'nın Aydın Vilayeti'yle doğrudan sınırı bulunmuyordu.

İmparatorluğun diğer bölgeleri gibi Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti de Tanzimat'ın getirdiği yerel örgütlenmenin tüm birimlerine sahip olmakla birlikte İlber Ortaylı'nın işaret ettiği gibi, "*yerel yönetimlerin merkezden bağımsız hareket edebilme kapasitelerinin*" oldukça sınırlı olduğu, yol yapımı ve su kanalları açılması gibi belediyenin üstlenmesi gereken işler için bile merkezden izin alındığı bir

¹⁷⁹ Kurumahmut, 778-80. Adaların işgalinden sonra bir kısmı İzmir'e göç eden bu memurların, maaşlarını almaları için hükümet konağına gelmelerini bildiren resmi duyurulara İzmir gazetelerinde sık sık rastladığımızı belirtmek isteriz.

¹⁸⁰ Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası*, İstanbul, 1318, s. 257.

¹⁸¹ Tekin ve Baş, s. 55.

¹⁸² Midilli Adası'nın kuzeydoğu bölümü Karesi Mutasarrıflığı'na bağlı Ayvalık kazasının karşısında bulunmaktaydı.

¹⁸³ Ali Tevfik, s. 272.

gerçektir. Bu bağlamda yerel örgütlenmede, resmi bir statüsü olmamakla birlikte *demogerendia* sisteminden söz etmek gerekir. Bir çeşit yaşlılar meclisi olan *demogerendiaların* temel görevi, merkezi yönetim ile Rum tebaası arasındaki ilişkileri düzenlemekten ibaretti. Bu sistem sadece Cezair-i Bahr-i Sefid'e özgü olmamakla birlikte, burada Rum nüfusun çoğunlukta olması nedeniyle *demogerendialar* belirgin bir nitelik kazanmıştı.¹⁸⁴ Özellikle Sporat Adaları'nda uygulanan maktu vergi sistemi nedeniyle bu kurum halk üzerinde belli bir otoriteye sahipti. Söz konusu adaların ekonomik bakımdan oldukça fakir olması nedeniyle hane başına vergi toplamak yerine her ada için belirlenen maktu vergi miktarı *demogerendialar* tarafından gelir düzeyine göre paylaştırılmaktaydı.¹⁸⁵ Ancak çoğu zaman, bunların belirlediği vergi miktarı devletin talep ettiği kadar fazla olmakta ve aradaki fark *demogerendiaların* cebine gitmekteydi.¹⁸⁶ Bu nedenle, bu kurumun merkezi yönetim ile Rum tebaası arasındaki ilişkileri düzenlemekten çok zedelediğini söylemek mümkündür.

2. Askeri Kuruluş

II. Meşrutiyet öncesi, yedi ordu ve iki bağımsız tümenden oluşan Osmanlı kara ordusunun, Hassa Nizamiye Yedinci Alayı'nın Dördüncü Taburunun Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin Rodos ve Sakız Adaları'nda, İkinci Ordu'ya mensup Ondördüncü Alayı'nın Dördüncü Taburu'nun Birinci Bölüğü'nün ise Midilli'de konuşlandırıldığını H. 1312 (1895/1896) tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi'nden anlıyoruz.¹⁸⁷ Vilayetin tabur merkezi Rodos'ta, bu taburun İkinci ve Üçüncü Bölükleri Sakız'da bulunmakla birlikte bunların toplu halde tek bir adada

¹⁸⁴ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004. Ali Fuad, ss. 9-10'da adalardaki demogerendiyalar için şu eleştirileri getirmektedir: “*Dimoyerondiyalar* [sic], *muhtâr ve heyet-i ihtiyâriyyeye müteallik vezâiften ziyade belediye işleriyle, cezirenin muamelat-ı umumiyyesiyle iştilgal ederler, sâde-dilân* [saf, bön] *halkın mukadderâtıyla oynarları. Dimoyerondiyaya riyaset ve âzâlık edenler, Yunanistan'da ikmâl-i tahsîl etmiş mütegalibîn* [zorbalar] *ve mütemevvilîn* [mal sahibi] *gürûhundan idiler, bunlar nîk ü bedini tefrikten âciz cehele-yi nâsın başında kâbus misali bir bâr-girân* [ağır yük], *hükümet için de birer yılan idiler. Bu adamlar, hükümet-i Osmaniyeye'nin cezireleri halkına gösterdiği lutf ü âtîfeti zâhîren cana minnet add ederek İtalyan ve Balkan harblerinin vukuuna kadar –memurlar işlerine karışmadıkça- devleti işgal ve işkâl edecek bir hal ve harekette bulunmazlar, ve hakikatte ise saman altından su yürütürcesine gizliden gizliye daima Yunan âmâl ve ifâline hâdim olmaktan hâli kalmazlardı.*”

¹⁸⁵ Bostan, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

¹⁸⁶ BOA, YEE 7/18, no: 3, 21 Mart 1307; Ali Fuad, ss. 9-10.

¹⁸⁷ S. 105, 147, 173.

bulunmadıkları ve vilayetin çeşitli adalarına serpiştirildiği Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi vilayetin askeri teşkilatını düzenli bir şekilde veriyor olsa da Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan ifadelerden adalarda konuşlandırılan askerlerin çeşitli ordulara mensup olduğu görülmektedir. Örneğin, görev yeri Rumeli kıtası olan Üçüncü Ordu'nun iki taburunun İzmir'de bulundurulduğu, ve bunun da 100 neferlik bir bölüğünün Sakız'da olduğu 1909 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Yine II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı askeri örgütlenmesi içinde diğer askeri sınıfları destekleyici bir unsurdan çok bağımsız olarak oluşturulan¹⁹⁰ ve Tophane-yi Âmire'ye mensup Cezair-i Bahr-i Sefid Topçu Birinci ve İkinci Alayları da¹⁹¹ Rodos, Midilli ve Sakız Adaları'nda bulunmaktaydı.¹⁹² Ayrıca, Vilayetin denizden güvenliğini sağlamak amacıyla Rodos'ta Reyhaniye ve Midilli'de Tefikiye vapurları bulunmaktaydı.¹⁹³

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti sınırları içinde yer almayan eyalet-i mümtaze konumundaki Sisam Adası'nda, 1832 tarihli ferman gereğince Osmanlı askeri bulundurulmayacağını belirtmiştik. Ancak, Sisam'ın ilk Beyi olan Etienne Vogoridis'in halk tarafından tutulmaması üzerine çıkan isyan nedeniyle, asayişin sağlamak üzere adaya 150 Osmanlı askeri gönderilmiş ve bu tarihten sonra da adada Osmanlı askerinin bulundurulması garantör devletler tarafından da onaylanmıştır.¹⁹⁴ 1910 yılı itibarıyla adada Yüzbaşı İshak Efendi'nin kumandasında bulunan İkinci Alay'ın İkinci Taburu'nun Üçüncü Bölüğü görev yapmaktaydı.¹⁹⁵ Adada zaman

¹⁸⁸ DH. İD. 24/9, no:2'de kayıtlı, Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen, 20 Nisan 1326 tarihli yazıda Piyade Yedinci Alayın Dördüncü Taburunun bir bölüğünün Kalimnoz Adası'nda bulunduğu ve bunun Sakız'a aldırıldığı belirtilmektedir. Yine aynı yazıda Kerpe ve Sömbeki Adaları'nda da aynı tabura mensup müfrezelerin yer aldığı, hatta Sakız taburundan bir bölüğün de Muğla'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹⁸⁹ DH. MUI, 2-4/3. no: 8, 11 Ağustos 1325, Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne. Bu durumun sadece Cezair-i Bahr-i Sefid'e özgü olmadığını belirtmeliyiz. II. Meşrutiyet öncesi kara kuvvetlerinin birçok birliği dağınık bir halde bulunmaktaydı: “*Merkezi Şam'da olan 5 nci Ordu'nun 9 ncu Tümeni'nden 24 ncü, 35 nci Alaylar Serez'de, Nişancı Taburu Medine'de, 10 ncu Tümen'in 36 nci Alayı Gevgili, Priştine ve Usturumca'da idi... Rumeli'de görev almış bir birlik, Arabistan'da olan bir tümenin kuruluşunda görülmekte idi.*” Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. 92.

¹⁹⁰ Musa Çadırıcı, “II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Meşrutiyet Dönemindeki (1908-1918) Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısının Askeri Faaliyetler Üzerindeki Etkileri*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı, 4. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, ss. 36-49.

¹⁹¹ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, s. 84.

¹⁹² Salname 1312, s. 106, 148, 173.

¹⁹³ Salname 1312, s. 104,

¹⁹⁴ “*Sisam*”, *Türk Ansiklopedisi*, cilt 29, s. 129.

¹⁹⁵ *İttihad*, 21 Mart 1910.

zaman çıkan isyanlar sebebiyle Bâb-ı Âli takviye kuvvetler göndermişse de asayiş sağlandıktan sonra bu askerleri geri çekmiştir.¹⁹⁶

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte Osmanlı Ordusu'nun ıslahı çalışmalarına girişilmiş ve bu doğal olarak Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin askeri teşkilatına da yansımıştır. Ordunun yeni teşkilatını içeren 9 Temmuz 1910 tarihli "Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi"nin yürürlüğe girmesinden önce, daha 1909 yılından itibaren Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin askeri teşkilatında birtakım düzenlemelerin yer almaya başladığı görülür. Son şeklini 1910 yılı sonunda alan askeri teşkilatta iki önemli düzenleme göze çarpmaktadır: bunlardan ilki, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, "*topçu silahlarının gelişmesi, ateş sürat ve etkilerinin artması ... topçunun diğer sınıflarla birliklere yakın işbirliği yap[ması],*" dolayısıyla piyade sınıfının en büyük destekçilerinden biri olması gereğinden hareketle topçu tümenlerinin bağımsız olarak değil, piyade tümenlerinin içinde yer almalarına karar verilmesidir.¹⁹⁷ Bu karar ordu genelinde 1911 yılından itibaren uygulamaya sokulmuştur.¹⁹⁸ Ancak Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde bu uygulama daha 1910 yılında gerçekleştirilmiş; Sakız ve Midilli'nin müstahkem mevki statüleri kaldırılarak bu adaların kalelerinde bulunan topçu tümenleri lağv edilmiştir.¹⁹⁹ Vilayetin askeri teşkilatındaki diğer önemli düzenleme, Vilayet'in çeşitli adalarına dağılmış olan bölük ve müfrezelerin, "*askerin dağınkılığını ve ... her yerde zayıf kalmasını müeddi olacağından matlûb olan satvet ve mehâbeti hâsil edemeyeceği*"²⁰⁰ gerekçesiyle Rodos ve Sakız Adaları'nda toplanmasına karar verilmesi olmuştur. Bu düzenlemenin bir diğer gerekçesi ise

¹⁹⁶ II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce adada çıkan isyan nedeniyle Bâb-ı Âli 200 asker göndermiştir. 1909 yılında ise, Sisam Bey'inden alınan şifre telgrafta adadaki asker mevcudunun 339 olduğunu, ancak Yunanistan'ın adadaki asayişini ihlal etmek amacıyla adamlar gönderdiği ve bu nedenle asker mevcudunun 600'e çıkarılmasını talep ettiğini görmekteyiz. 1910 yılında yine bir isyan çıkmış, bu sefer adadaki asker mevcudu 700'ü bulmuş, hatta adaya 4 Krupp topu, gülle ve diğer askeri mühimmat gönderilmiştir (*Ahenk*, 7 Eylül 1910'da bunların Rodos'tan, PRO, FO 195/2360, no: 362'de ise İstanköy'den gönderildikleri yazmaktadır). Bu önlemlere ek olarak Feth-i Bülend, Yunus ve Draç torpidoları da adaya sevk edilmiştir. PRO, FO 195/2363, *Annual Report Turkey*, 1908, s. 52; BOA, A. MTZ. SM. 6/204, no:4, 23 Haziran 1325; PRO, FO 195/2360, 24 Temmuz 1910, no: 312; *Köylü*, 20 Temmuz 1326.

¹⁹⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. 92.

¹⁹⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. 144.

¹⁹⁹ BOA, DH. MUİ. 97-2/19, no: 19, 5 Haziran 1326; Sadece Sakız ve Midilli'nin değil Vilayet merkezi Rodos'un müstahkem mevki statüsünün de kaldırıldığını, PRO, FO 195/2360, no: 194, 31 Mayıs 1910'da kayıtlı belgeden öğrenmekteyiz.

²⁰⁰ BOA, DH. MUİ. 2-4/3, no: 8, 11 Ağustos 1325, Harbiye'den Dahiliye'ye.

askerin dağınık bir halde bulunmasının talim ve terbiyeden yoksun kalmasına neden olmasıdır.²⁰¹ Nitekim, 1908 yılı sonlarında Ahenk gazetesinde, “*İzmir ile Cezair-i Bahr-i Sefid’de sinîn-i vefîreden beri ârâm-sâz Hassa Ordusu’na mensup zâbitân ve neferâtın yerli hükümüne girerek hiç bir işe yaramadıkları*”nın Aydın Vilayeti tarafından Sadaret’e bildirildiği yazmaktadır.²⁰² Harbiye Nezareti’nin yeni düzenlemeyle adaların güvenliği için belirlediği strateji, herhangi bir adada güvenliği tehdit edecek bir olay meydana geldiğinde söz konusu adaya süratle asker sevk edilmesi yönündedir.²⁰³

Tabur merkezinin Rodos ya da Sakız olması konusunda baş gösteren tartışmalar nedeniyle, Cezair-i Bahr-i Sefid’de öngörülen yeni düzenleme son halini ancak 1910 yılı sonlarında almıştır. 1910 yılı Mayıs’ında Rodos’un Vilayet merkezi olması ve önemli bir mevkide yer alması nedeniyle adanın tabur merkezi olması ve üç bölüğün burada, bir bölüğün de Sakız’da bulunması kararlaştırılmıştır.²⁰⁴ Ancak, askeri teşkilattaki bu yeni düzenleme Sakız idarecileri için ciddi bir güvenlik endişesi doğurmuştur. Yeni düzenleme öncesi Sakız ve Rodos Adaları’nda yarı yarıya bulundurulmuş nizamiye taburunun merkezi Sakız iken hem bu statü kaldırılmış, hem de Sakız kalesindeki topçu tümeni de lağv edilerek adadaki asker sayısı daha da azalmıştır. Durum böyle iken Sakız’da bir bölük asker bırakılacak olması, jandarma mevcudu zaten eksik olan ada için ciddi bir sıkıntı yaratacaktı.²⁰⁵ Bunun yanı sıra, Rodos’ta nüfusun yarısından fazlasının Müslüman olmasına karşın Sakız’da ada nüfusunun yaklaşık yüzde doksanın Rum olması ve bunların da Yunanlılığa karşı temayülleri bulunması Sakız’ın tabur merkezi olması gerektiği yönünde öne sürülen

²⁰¹ BOA, DH. İD. 24/9, no:2, 20 Nisan 1326, Harbiye’den Dahiliye’ye.

²⁰² *Ahenk*, 27 Teşrin-i Sâni 1908.

²⁰³ Vilayetteki mevcut askerlerin Sakız ve Rodos’ta toplanması iç güvenliğinin sağlanmasında jandarmayla birlikte askerden de destek alan diğer adalar için endişe konusu olmuştur. Bu olguyu iç güvenlikte inceleyeceğiz. Harbiye Nezareti’nin benimsediği bu stratejinin iç güvenliği tehdit eden bir durum olduğunda askerleri adalara sevk edebilecek kuvvette ve süratte bir donanmaya sahip olduğu varsayımı üzerine kurulduğu kanısındayız. Oysa durumun böyle olmadığı, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Donanması’nın son derece zayıf olduğu, hatta asker ve mühimmat sevkiyatının Yunan vapurlarıyla yapıldığı bilinen bir gerçektir. Osmanlı Arşivi, kaçakçılığı önlemek için vapur talepleri ve bunun vapur olmadığı gerekçesiyle Harbiye Nezareti tarafından reddedilen belgelerle doludur. Barış zamanında bu strateji kolaylıkla uygulanabilse bile savaşta bunun başarıya ulaşacağı oldukça şüpheliydi. Nitekim, hem Trablusgarp hem de Balkan Savaşı bu stratejinin yanlışlığını açıkça ortaya koymuştur.

²⁰⁴ BOA, DH. İD. 24/9, no: 4/1, 12 Mayıs 1326, Dahiliye’den Harbiye’ye.

²⁰⁵ BOA, DH. İD. 24/9, no: 5, 19 Haziran 1326, Sakız Mutasarrıflığı’ndan Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’ne.

kuvvetli argümanlardan biridir.²⁰⁶ Adanın, barındırılacak askerlere sunduğu olanaklar da Harbiye Nezareti'nin kararını değiştirerek tabur merkezinin Sakız olarak belirlenmesinde etkili olduğu kanısındayız. Buna göre, “*Rodos'ta askeri bina ve talim mahalleri bulunmadığı halde Sakız'da kışla ve askeri binalar, hastane, talimhane ve hatta talim için lüzumu mikdâr arâzi-yi hâliyye*”²⁰⁷ bulunmaktaydı. Coğrafi olarak Sakız'ın vilayetin ortasında yer alması ve fırka merkezi olan İzmir'e yakınlığı da, Nezaret'in bu yönde karar almasında önemli bir etken olmuş olmalıdır. Sonuç olarak, İzmir Fırkası Kumandanlığı'nın da aynı yönde görüş bildirmesini²⁰⁸ takiben Vilayet tabur merkezinin Sakız Adası olmasına karar verilmiştir.

Vilayete mensup askeri birliklerin tabur merkezine aldırılmaları birçok adada güvenlik endişesi duyulmasına neden olmuş ve birçok adanın asker ve jandarma talepleri eksik olmamıştır. Ancak bu talepler, askerlerin talim ve terbiyeden yoksun kalacakları gerekçesiyle reddedilmiştir. Selanik ve İzmir Jandarma mekteplerinden mezun olanların bir kısmının Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderilmeleri ise bu açığı kapatmaya yetmemiştir.²⁰⁹

Bu koşullar altında, 29 Eylül 1911'de Trablusgarp Savaşı başladığında Cezair-i Bahr-i Sefid Vali Vekili, “...jandarma tertibinin kâfi olmadığına dair olan iş'arât-ı mükerrere ve adalara birer tabur asker ikâmesi lüzûmunu mutazammın istirhâmât-ı müteaddide tervîc edilmiş olsa şimdi bu telaşa ve endişeye mahal kalmaz idi” diyerek savaş karşısında adaların yüzyüze kaldığı durumdan yakınmaktaydı.²¹⁰ Buna karşılık Sadaret, Harbiye Nezareti'nin görüşleri doğrultusunda, vilayetteki adaların çokluğu ve “*kita'ât-ı nizamiyenin ufak ufak müfrezeler halinde öteye beriye serpiştirilmesi askerlikçe mahzurlu*” görüldüğünden her adaya asker sevkinin mümkün olmadığı, vilayetin belli başlı adaları (Sakız, Sisam, Midilli ve Rodos) haricindekilere asker ve silah sevk edilmeyeceğini,²¹¹ sevk edilse bile askerin

²⁰⁶ BOA, DH. İD. 24/9, no: 11/1, 4 Teşrin-i Evvel 1326, Dahiliye Nezareti'nden Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne.

²⁰⁷ BOA, DH. İD. 24/9, no: 12, 30 Eylül 1326, Umur-ı Erkân-ı Harbiye'den Dahiliye Nezareti'ne.

²⁰⁸ BOA, DH. İD. 24/9, no: 12, 30 Eylül 1326.

²⁰⁹ *Ahenk*, 26 Mart 1911.

²¹⁰ BOA, DH. SYS. 75-6/1-2, no: 56, 29 Eylül 1327, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Alınan Şifre.

²¹¹ BOA, DH. SYS. 75-6/1-2, no: 3, 9 Teşrin-i evvel 1327, Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne.

iaşesinin mümkün olamayacağını belirterek²¹² diğer küçük adaları gözden çıkarmış görünmektedir. Nitekim bırakın küçük adaları, Ege sularında kol gezen İtalyan donanması yüzünden, Sakız, Sisam, Midilli ve Rodos Adaları'na bile asker ve cephane göndermek başlı başına bir sorun olmuştur.²¹³ İtalya'nın adalara karşı herhangi bir işgal girişiminde donanmadan yararlanma olasılığı bulunmadığı, Harbiye Nezareti'nin adaların savunulmasında belirlediği stratejiden de açık olarak anlaşılmaktadır, *“adalarda müctemi edecek kuvvet sefain-i harbiyenin bombardımanına karşı bir şey yapamaz. Ancak düşman karaya asker çıkarıp da dahile doğru ilerlediği zaman müdafaa edebilir. Binaen-aleyh adaların dahilinde müdafaaı temin etmek üzere tedâbir-i lâzıme ve mümkününe ittihaz edilmiş olduğundan tedabir-i mezkure ile iktifa zaruri bulunmağla...”*²¹⁴

Trablusgarp Savaşı çıkar çıkmaz, İzmir Fırka Kumandanlığı'na mensup 430 asker bir Reji vapuruyla Sisam'a gönderilmiştir. Ancak, genellikle Sisam'da bir karışıklık olduğu zaman Osmanlı askerini görmeye alışkın halk, Sisam Beyine giderek bunun sebebini sormuştur. Savaş sona erdikten sonra Osmanlı askerinin adadan aldırılacağını söyleyerek halkı yatıştıran Sisam Beyi Kopas Efendi, kendisine sorulmadan ve bilgi verilmeden adaya asker gönderildiği için Bâb-ı Âli'ye serzenişte bulunmuştur.²¹⁵ Doğu Ege Adaları içinde Trablusgarp Savaşı'ndan en fazla etkilenen ada da Sisam olmuştur. Savaş boyunca İtalyanların Sakız'ı bombaladıkları veya Midilli'yi işgal ettikleri yönünde asılsız haberler İzmir gazetelerinde sıkça yer almıştır. Oysa İtalyanların bunlar içinde bombaladığı tek ada Sisam olmuştur. 18

²¹² BOA, DH. SYS. 75-6/1-2, no: 36, 1 Teşrin-i sani 1327, Umur-ı Erkân-ı Harb Dairesi'nden Sadaret'e. Osmanlı ordusunun yeni teşkilatlanmadan doğan aksaklıklarla boğuştuğu, donanmanın yetersiz olduğu bir sırada belli başlı adaları korumaya yönelmesi akla yatkın bir strateji olmakla birlikte, Balkan Savaşı'nda bu adaların tümünün kaybedilmesi söz konusu adalar için bile gerekli tedbirlerin alınmadığını göstermektedir.

²¹³ BOA, DH. SYS. 75-6/1-2, no: 47, Tarihsiz, Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nden Sadarete; BOA, DH. SYS. 75-6/1-2, no: 38, 6 Teşrin-i evvel 1327'de kayıtlı Aydın Vilayetinden Alınan Şifre'de belirtildiğine göre, asker ve cephanenin doğrudan İstanbul'dan gönderilmesi halinde düşman eline geçeceği endişesiyle bunlar önce Çanakkale ve Aydın Vilayeti kıyılarına kara yoluyla ulaştırılmış, oradan da gizlice kayıklar ve Reji vapurlarıyla adalara sevk edilmiştir.

²¹⁴ BOA, DH. SYS. 75-6/1-2, no: 36, 1 Teşrin-i sani 1327, Umur-ı Erkân-ı Harb Dairesi'nden Sadaret'e. Harbiye Nezareti'nin öngördüğü bu stratejiyle, adalardaki asker ve cephane mevcudunun örtüşmediğini belirtmeliyiz. Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, adalardaki askerlerin düşmana ancak altı yedi saat mukavemet edebileceği belirtilmekteydi. Ayrıca askerlerin elindeki Martini tüfeklerinin oldukça eski ve cephanesinin bozuk olduğu, atılan mermilerin namlunun önüne düştüğü, bu nedenle acilen Mavzer tüfekleri gönderilmesi talep edilmekteydi. BOA, DH. SYS. 75-6/1-, no: 29/1, 2 Teşrin-i sani 1327 Dahiliye'den Harbiye Nezareti'ne.

²¹⁵ BOA, A. MTZ. SM. 7/238, no: 5, 27 Eylül 1327.

Nisan 1912 tarihinde Vati limanı bombalanmış, limanda demirli İhsaniye vapuru da batırılmıştır.²¹⁶ Ada düşman tehdidi altında olduğu halde Osmanlı askeri bulundurulmasının adanın imtiyazlı statüsünü ihlal ettiği gerekçesiyle geri çekilmesi yönünde Meclis-i Umumi'nin aldığı 30 Mayıs 1912 tarihli karar,²¹⁷ Sisamlıların adadaki Osmanlı egemenliği konusunda ne düşündüklerini açıkça ortaya koyan bir tutumdur. Bâb-ı Âli ise garantör devletlerle yapılan antlaşmalar uyarınca adada asker bulundurma hakkı olduğunu belirtmekle yetinmiştir.²¹⁸ İtalya'nın Akdeniz dengesini değiştirmeye yönelik girişimlerine hiç de sıcak bakmayan İngiltere ve Fransa Sisam'da Osmanlı askeri bulundurulmasına açıkça itiraz etmemiştir.

Adalarda alınan önlemlerin yetersiz olduğu ise İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı kısa bir süre içerisinde işgal etmesiyle ortaya çıkmıştır. İtalya'yı Vilayet'in diğer adalarını da işgal etmekten alıkoyan etken bunların daha iyi savunulması değil, Akdeniz dengesinin İtalya lehine değişmesinden endişelenen İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazı'nı kapatmasına tepki duyan Rusya'nın müdahaleleri olmuştur. Trablusgarp Savaşı'nın Uşi Antlaşması'yla bitirilmesinden kısa bir süre sonra Balkan Savaşı patlak vermiş, Osmanlı Devleti adalardaki askeri koşulları iyileştirmeye fırsat bulamadan yeni bir savaşa sürüklenerek Ege Denizi'ndeki tüm adaları kaybetmiştir.

D. Nüfus ve Nüfus Hareketleri

Osmanlı Devleti'nden kopan topraklarda bağımsız devletlerin kurulmaya başladığı 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı nüfusu üzerine üretilen çalışmalar salt bir istatistiksel çalışma olmaktan çıkıp, dini ve etnik unsurların özerklik, bağımsızlık ya da toprak taleplerini meşrulaştırmaya yönelik önemli bir silah olmaya başlamıştır.²¹⁹ İmparatorluğun Avrupa'yla siyasi ve ekonomik açıdan giderek daha fazla ilişkiye geçtiği bir dönemde, bu unsurların hamisi niteliğindeki devletlerin de Osmanlı nüfusu üzerine eğilmeleri ve çoğu zaman doğruluğu oldukça tartışmalı ve daha çok

²¹⁶ "Sisam Tecavüzü", *Ahenk*, 21 Nisan 1912.

²¹⁷ BOA, MV 165/55, 20 Mayıs 1328; Örenç, s. 257.

²¹⁸ BOA, A. MTZ. SM. 7/232, no: 87, 26 Haziran 1328.

²¹⁹ Özellikle Makedonya ve Batı Anadolu'daki toprak taleplerini meşrulaştırmak açısından Rumların istatistikleri çarpıtmaya yönelik çalışmaları için bkz., Justin McCarthy, "Greek Statistics on Ottoman Greek Population", *International Journal of Turkish Studies*, vol. 1, no: 2, ss. 66-76.

etnografik istatistikler yayımlamaları nedeniyle durum oldukça karmaşık bir hale bürünmüştür.²²⁰ Bu açıdan bakıldığında, Ege Adaları'nın bir anlamda söz konusu tartışmalardan daha uzak olduğunu söylemek mümkündür; çünkü bu bölgenin nüfusu hakkında belki de kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, Rum nüfusun çoğunlukta olduğudur.

Nüfus konusunda sayısal veriler içeren salnamelerden günümüze kalan az sayıda kopya üzerinden Cezair-i Bahr-i Sefid'de nüfus ve nüfus hareketlerini izlemek oldukça zordur.²²¹ Söz konusu salnamelerde kimi zaman sancaklar ve alt birimleri olan kazalar hakkında detaylı istatistikler verilmiş, kimi zaman da sadece sancakların nüfusuyla yetinilmiştir. Örneğin, H. 1312 (1895/1896) tarihli salnamede nüfus hakkında kadın-erkek, yerli ve yabancı nüfus hakkında oldukça detaylı veriler sunulmakla birlikte bunlar Vilayeti oluşturan dört sancağın (Rodos, Sakız, Midilli ve Limni) nüfusunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla, tezimizin konusunu oluşturan: Midilli, Sakız ve Karyot'un nüfusları ayrı ayrı yer almamıştır. Sisam, ise Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti içerisinde yer almadığından salnamelerden bu ada hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

²²⁰ Osmanlı İmparatorluğunun belli bölgelerinde yaşamış ve sadece Hıristiyanlarla temas kurmuş olan kimi Avrupalıların derlediği bu istatistiklerin Avrupa basınında geniş yankı bulduğunu belirten Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikler*, İstanbul, 2003, s. 40-44'te, yine de durumun tamamen Osmanlı Devleti aleyhine olmadığını da eklemektedir. Bunun nedeni de Avrupa devletlerinin önemli siyasi ve ekonomik kararlar alırken ihtiyaç duydukları şeyin tevatürden öte ciddi istatistiksel veriler olmasıydı. Bu nedenle teknik yetersizlikler göz ardı edilmemekle birlikte resmi Osmanlı istatistiklerinin güvenilir olduğu birçok Avrupalı diplomat tarafından kabul edilmekteydi.

²²¹ NÜVİS Ltd, tarafından 2001 yılında hazırlanan, *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası*, elektronik katalogunda Vilayetin ilk salnamesinin H. 1287 (1871/1872) yılında basıldığı belirtilmektedir. Taşbaskı tekniği kullanılan bu ilk salnamenin Cezair-i Bahr-i Sefid Matbaası'nda basıldığı okunmaktadır. Söz konusu katalogda, sonuncusu H. 1321 (1905/1906) yılına ait olmak üzere toplam 19 adet salname olduğu görülmektedir. Ayoğuz'un 1989 tarihli yüksek lisans tezinde, 1303, 1310, 1311, 1312, 1319 ve 1321 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti salnamelerinin Ankara Milli Kütüphanesi'nde yer aldığı belirtilmektedir. Ancak, söz konusu kütüphanede 2003 yılında yaptığımız katalog taramasında bu salnamelere ne yazık ki rastlayamadık. Bu salnamelerin neden katalogtan kaldırıldığına dair bir bilgiye sahip olmadığımızı belirtmeliyiz. 1302, 1304 ve 1318 tarihli salnameler ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Ancak salnamelerden fotokopi alınması yasak olduğu için, tezimizi ilgilendiren kısımların transkripsiyonuna başlamakla birlikte, zaman darlığından ötürü öncelikle arşiv belgelerine vermek zorunda kaldık.

1821 yılında başlayan Yunan ayrılıkçı hareketine katılan adaların nüfusu, devletin sert müdahalesinden sonra, oldukça azalmıştı.²²² Sadece erkek nüfusun sayıldığı 1831 tarihli nüfus sayımında ise adalar nüfusunun isyandan önceki durumuna dönmeye yönelik bir toparlanma sürecine girdiği görülmektedir. Bunda, devletin isyana katılan Rumları affederek terk ettikleri yerlere geri dönmesine izin vermesi önemli rol oynamış olmalıdır.²²³ Bu nüfus sayımında, 109.419 Müslüman, 121.719 gayrimüslim ve 1.086'sı da Yahudi, Çingene ve Ermeni olmak üzere Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin toplam nüfusu 232.224 olarak verilmiştir ki, bu oldukça yüksek bir orandır.²²⁴ Ancak, bu dönemde Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sadece adalardan oluşmadığı, Biga ve Kocaeli sancaklarının da bu toplama dahil olduğu unutulmamalıdır. Bu sayıma göre Midilli'nin nüfusu 30.323, Sakız'ın ise 9.349'dur.²²⁵ Karpat'ın, olasılıkla 1844 tarihli nüfus sayımına dayandığını, doğum ve ölümlerin hesaplanmasından sonra aktarıldığını belirttiği H. 1294 (1877/78) tarihli devlet salnamesine göre Vilayetin nüfusu 177.982 olarak verilirken Midilli'de 32.207, Sakız'da 18.559 nüfus olduğu belirtilmektedir.²²⁶ 19. yüzyılın sonuna doğru nüfus sayımlarının giderek daha da detaylandırıldığı, kadınların da nüfus sayımına dahil edildiği gözlenmektedir. Bu nedenle, sayımlar bize daha sağlıklı veriler sunmaktadır. 1881/82-1893²²⁷ Osmanlı genel sayımına göre 263.589 nüfusa sahip olan Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin yaklaşık %87'sini Rumlar oluşturmaktaydı. Bu tabloya göre Sakız'ın nüfusu 40.032, Midilli'nin ise 94.182 idi.²²⁸ İlk defa rastladığımız Karyot'ta ise 21'i Müslüman ve geri kalanı Rum olmak üzere toplam

²²² Örneğin, isyandan önce 100.000'i aşan bir nüfusa sahip olan Sakız Adası'nda 1822 yılında sadece 900 kişi kalmıştı. Emile Kolodny, *La Population de Îles de la Grece*, Aix-En-Provence, 1974, s. 155'ten aktaran, Ayoğuz, s. 70.

²²³ Kütükoğlu, ss. 154-156.

²²⁴ Karpat (2003), s. 154.

²²⁵ Karpat (2003), s. 154.

²²⁶ Karpat (2003), s. 159. Karpat (2003), s. 62'de, devletin 1844 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçlarını yayımlamadığına dikkat çekmektedir.

²²⁷ 5 Temmuz 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, imparatorlukta detaylı bir sayımın yapılmasını öngörmüştü. Ancak, gerekli alt yapıyı hazırlamanın uzun sürmesi nedeniyle, sayıma ancak 1882 yılında başlanmıştır. Sayım süreci oldukça uzun sürmüş ve ilk sonuçlar bölgelerden 1884/85'te gelmiştir. Bu sayımın sonuçlarının zaman zaman vilayet salnamelerinde yayımlandığını ve geçen süre zarfında nüfus memurlarının bilgileri güncellemeye devam ettiğini belirten Karpat, ss. 72-73'te, sonuçların ancak 1893 yılında yayımlanabildiğini söylemektedir. Nitekim, Sakız'da 37.680, Midilli'de 91.442 kişinin yaşadığı belirtilen 1303 (1884/85) tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi'ndeki istatistikler de sayımın ilk sonuçlarından derlenen verilerden oluşturulmuş olmalıdır. Ayoğuz, s. 71, 73.

²²⁸ Cezair-i Bahr-i Sefid Vali Muavininin 1891 tarihli raporunda da yakın rakamlar verilmiştir. Rapora göre, Sakız'da 1.515'i Müslüman olmak üzere 39.810 kişi, Midilli'de 13.559'u Müslüman olmak üzere 94.528 kişi bulunmaktaydı.

8.216 kişi bulunmaktaydı. Sisam’da nüfus sayımı yapılmamış, tahmini 50.000 olarak belirtilmişti.²²⁹

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nin nüfusuna dair ayrıntılı veriler sunmakla birlikte sadece sancakların toplu nüfusunu veren H. 1312 (1895/96) tarihli salnamede Sakız Sancağı’nda 4.259 Müslüman ve 74.367 Hıristiyan olmak üzere 78.626 kişi yaşamaktaydı. 32 Latin, 256 Yahudi ve 14 Ermeni dışında kalanları Rum nüfus oluşturmaktaydı. Midilli Sancağı’nda ise 14.134 Müslüman ve 85.719 Hıristiyan olmak üzere 99.853 kişi yaşamaktaydı. Yabancı uyruklu 56 Ermeni dışında geri kalan 85.663 kişiyi Rumlar oluşturmaktaydı.²³⁰ Salnamede vilayetin toplam nüfusu olarak verilen 264.373 rakamı, Karpat’ın “1894 Yılında Osmanlı Nüfusu” başlıklı tabloda verdiği rakamla (264.374) örtüşmektedir.²³¹

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nin nüfusuna ilişkin en son bilgiler 1906/7 yılına dayanmaktadır.²³² Buna göre Vilayetin nüfusunda ciddi bir artış gözlenmektedir. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nin toplam nüfusu 364.223 olmuş, Sakız’da nüfus 25.000 civarında bir artış göstererek 103.576’ya ulaşmış, Midilli’deki nüfus ise 134.263 kişiyle 40.000 kişilik bir artış göstermiştir. Midilli’deki nüfus artışına paralel olarak Müslüman nüfus da artmış ve 17.964’e erişmişken, Sakız’daki Müslüman nüfus neredeyse yarı yarıya azalarak 2.747 olmuştur.²³³

Görüldüğü gibi, adaların nüfusu hakkında verilen bilgiler oldukça dağınık ve nüfus hareketleri konusunda bilgi edinmemizi sağlayamayacak niteliktedir. Bununla birlikte, adalarda dikkati çeken en önemli nüfus hareketinin mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere Batı Anadolu’ya geçişlerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu işçiler mevsim sonunda adalara geri dönmekteydiler. Ancak bazılarının da Batı Anadolu’da kalarak buralarda yerleştikleri bilinmekle beraber elimizde buna dair

²²⁹ Karpat, s. 170.

²³⁰ Salname 1312 (1894/95), s.

²³¹ Salname 1312, s. ; Karpat, ss. 191-192.

²³² Karpat, bu bilgilerin yer aldığı defterde, hangi tarihe ilişkin olduğu belirtilmemekle birlikte, diğer istatistiklerle yaptığı karşılaştırma ve listedeki vilayetlerin düzenlenmesinden hareketle bu bilgileri ülke çapında yapılan 1905/6 tarihli nüfus sayımına dayandırmaktadır. Karpat (2003), ss. 200-201.

²³³ Karpat (2003), s. 200-201.

herhangi bir istatistik mevcut değildir.²³⁴ Bir başka nüfus hareketini de, 20. yüzyılın başından itibaren oldukça hareketlenen Amerika Birleşik Devletleri'ne göç oluşturmaktaydı. Bu konuda da somut verilere sahip olmamakla birlikte İngiltere'nin İzmir konsolosluğu tarafından hazırlanan ticaret raporlarında zaman zaman bazı rakamlar verilmektedir. 1905 yılında Sisam'dan 1.200 kişinin Kuzey ve Güney Amerika'ya göç ettiği ve bunların yarısının Sisam'a komşu adalardan olduğu belirtilmektedir.²³⁵ İki yıl sonra bu rakam 2.000'in üzerine çıkmış ve buna sadece Sisam'a komşu adalar değil Batı Anadolu kıyılarından da katılanlar olmuştur.²³⁶ Midilli ve Sakız'da da durum farklı olmamış, 1906 yılına kadar Midilli'den 3.000, Sakız'dan ise 2.000 kişi Amerika'ya göç etmişti.²³⁷ Ticaret raporları göçün nedenini, II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelen ancak hiç uygulanmayan, gayr-i müslimlerin askere alınması kararı olarak açıklamaktadır.²³⁸

E. Eğitim

Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra ulus-devlet inşası sürecinde antik dönemin *şanlı* geçmişiyle bağlantı kurarak ulus bilincini aşılamayı hedefleyen Yunanistan için eğitim önemli bir araç olmuştur.²³⁹ İptidai ve rüşdi mekteplerin çoğunlukta, biri Sakız diğeri Midilli Sancağı'nda iki idadinin bulunduğu Cezair-i Bahr-i Sefid'de hali vakti yerinde Rumların çoğu çocuklarını yüksek öğrenim yapmak üzere Yunanistan'a göndermekteydi.²⁴⁰ Adaların çoğunda resmi yazışmalar bile Rumca yapılmakta, hatta birçok Rum Türkçe bilmemektedir. Cezair-i Bahr-i Sefid Valileri de zaman zaman zaman bu durumdan şikayetçi olmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında Vilayet'ten merkeze gönderilen bir raporda,

mekatib-i Hıristiyanıyyeye muvazzaflan lisan-ı Türki muallimleri tayin olunmuş ise de bunlar vazifelerini hakkıyla ifa etmediklerinden ve

²³⁴ Adalar ve Batı Anadolu arasındaki ilişkilerin inceleneceği III. bölümde, işçi göçü daha detaylı olarak ortaya konacaktır.

²³⁵ *Accounts and Papers, Report on the Trade of Smyrna District for the Year 1905* (bundan sonra A & P (tarih) olarak verilecektir), vol. 129, no. 3722, s. 26.

²³⁶ A & P (1907), vol. 117, no. 4141, s. 30.

²³⁷ A & P, (1906), vol. 116, no. 3921, s. 21; A & P (Haziran 1910 – Haziran 1911), vol. 97, no. 4809, s. 40.

²³⁸ A & P (Temmuz 1912 – Temmuz 1913), vol. 95, no. 5247, s. 40.

²³⁹ Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor: Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent, 1992, s. 149.

²⁴⁰ Ali Fuad, s. 34.

hatta İsporat adalarında 'mekteb programında Türkçe için ders ayrılmamıştır' bahanesiyle yalnız sandıktan maaş alıp hiçbir iş görmediklerinden

yakınılmaktaydı.²⁴¹ Ancak bu durumu düzeltmek için etkin önlemler alınmadığını, 1910 yılında Vilayeti teftişe çıkan Valinin raporunda çoğu adada Hıristiyan mekteplerinde hala Türkçe derslerinin okutulmadığını belirtmesinden anlamaktayız.²⁴² 1322 (1906/1907) yılından itibaren Sakız Adası'na sürgüne gönderilmiş olan Ali Fuad da bu durumu şöyle özetlemektedir:

Rum mekteplerinde okutturulan Türkçe elifbaları, kıraatları... tedrise gayr-ı muktedir ve belki de Türkçe'den müteneffir muallim sıfatında bir takım akrebler tarafından güya tedris edilirdi ... şehadetname alanların hiçbiri yazmak şöyle dursun, doğru olarak Türkçe bir cümle bile söyleyemezdi; hükümetin emr ü kararına muhalefet manasını tazammun etmemek için Türkçe'yi kerhen programlarına idhal etmiş olduklarına inanmamız zaruridir.²⁴³

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde Türklerin oturdukları bölgelerde ihtiyacı karşılamaya yetecek kadar okul bulunmaması nedeniyle 19. yüzyılın sonlarında eğitim ve öğretim kurumlarının sayısını ve kalitesini arttırma amacını güden "Cemiyet-i İlmiye" örgütü kurulmuştu.²⁴⁴ Bu örgüt, Namık Kemal'in Midilli mutasarrıflığı sırasında en verimli dönemini yaşamıştır. Cemiyet-i İlmiye'ye işlerlik kazandıran Namık Kemal sayesinde Midilli kasabasında sıbyan mektebi, Molivo ve Yere Nahiyesi'yle Sarlıca köyünde okullar açılmış, eğitim yöntemlerinin yenileştirilmesine çalışılmıştır.²⁴⁵

H. 1312 (1895/1896) tarihli Vilayet Salnamesi'ne göre Midilli kasabasında Müslümanlara ait, hem gündüzlü hem de yatılı olarak hizmet veren bir idadi, dört rüşdi ve üçü kızlara mahsus olmak üzere on iptidai mektebi mevcuttu. Hıristiyanların ise on biri kızlara mahsus olmak üzere kırk mektebi vardı. Pilmar kazasında, üçü Müslümanlara ve geri kalanı Hıristiyanlara ait olmak üzere on dokuz iptidai mektebi, Molivo'da ise Rumlara ait iki rüşdiye ile ikisi kızlara mahsus olmak üzere dört iptidai mektebi mevcuttu. Molivo'ya bağlı Kalonya Nahiyesi'nde de on bir iptidai

²⁴¹ BOA, YEE 7/18, no: 3, 21 Mart 1307.

²⁴² BOA, DH. MUI. 114/64, no: 9-14, 20 Ağustos 1326.

²⁴³ Ali Fuad, s. 36.

²⁴⁴ Şengül Mete, *XX. Yüzyılın Başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1996, s. 18.

²⁴⁵ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, Ankara 1973, s. XVIII.

mektebi bulunmaktaydı.²⁴⁶ Bu okullarda toplam 935 kız ve 5.961 erkek öğrenci öğrenim görmekteydi.²⁴⁷ H. 1301 (1885/1886) tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi'nden Karyot Adası'nda 375 öğrencinin öğrenim gördüğü on dört mektep olduğunu öğrenmekteyiz.²⁴⁸

Sakız Adası'nda ise Müslümanların bir rüşdi, biri kızlara diğeri erkeklere mahsus iki iptidai mektebi, Rumların bir idadi ve rüşdi ile yetmiş iki iptidai mektepleri bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra adada üç Katolik ve bir Yahudi mektebi de mevcuttu. Adada, Rumca yanında Fransızca başta olmak üzere çeşitli yabancı dillerde yazılmış 12.000 kitabı barındıran bir kütüphane de bulunmaktaydı.²⁴⁹

F. İç Güvenlik

Vilayeti oluşturan adalarda asayiş ve güvenliği sağlamakla yükümlü temel teşkilat, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra benimsenmeye başlanan ancak 1903 yılında yürürlüğe giren Jandarma Teşkilatı Nizamnamesi'ne uygun olarak oluşturulan ve Dahiliye Nezareti'ne bağlı Vilayet Zaptiye (Jandarma) Alayı idi.²⁵⁰ Bu teşkilatlanmada, her vilayetin adıyla anılan bir zaptiye alayı oluşturulacak ve her sancakta birer tabur, kazalarda ise birer bölük bulundurulacaktı.²⁵¹ Buna göre, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Zaptiye Alayı'nın üç taburdan oluştuğu görülmektedir. Bu taburlardan birincisi Rodos'ta, ikincisi Midilli ve Limni'de, üçüncüsü ise Sakız'da bulunmaktaydı.²⁵² Ancak taburlardaki asker sayılarının eşit olmadığını belirtmeliyiz. Toplam 813 piyade ve 68 süvariden oluşan Vilayet Zaptiye Alayı'nın Birinci Rodos Taburu 11'i süvari, geri kalanı piyade olmak üzere 267 zaptiyeden ibaret iken, faaliyet alanı daha geniş bir coğrafyaya yayılan İkinci Midilli ve Limni

²⁴⁶ Salname 1312, s. 292, 296, 297.

²⁴⁷ Salname 1312, s. 318.

²⁴⁸ Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

²⁴⁹ Şemseddin Sami, cilt 4, ss. 2485-2486.

²⁵⁰ Yeni uygulanacak olan Jandarma Teşkilatı'nın Fransız örneği benimsenerek yapılması, "*zaptiye teşkilatının alınmasını çıkarlarına aykırı bulanlarla aydın ıslahatçılar arasında tartışmalar*"a neden olmuş, bu yüzden de ilgili Nizamname'nin kanunen yürürlüğe girmesi gecikmişti. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III. Cilt, 6. Kısım (1908-1920), s. 89. H. 1312 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, kanun yürürlüğe girmeden önce Vilayet Jandarma Alayı'nın kanunda öngörülen şekliyle düzenlendiğini göstermektedir.

²⁵¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* ss. 89-90.

²⁵² Salname, s. 212.

Taburu'nun 22'si süvari ve geri kalanı piyade olmak üzere 325 zaptiyeden oluştuğunu görmekteyiz. Üçüncü Sakız Taburu ise 6'sı süvari, geri kalanı piyade olmak üzere 232 zaptiyeden oluşmaktaydı.²⁵³

Vilayette asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda askerden de destek alındığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni de vilayette jandarma açığı olmasıdır.²⁵⁴ O kadar ki çoğu yerdeki kumandanlıklar, “*çavuş ve bazen onbaşı ve hatta neferâta münhasır*[dır].”²⁵⁵ Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin yüzü aşkın adadan müteşekkil olduğu düşünülürse, mevcudu hiçbir zaman 1.000 kişiyi bulmayan jandarma kuvvetiyle adaların hepsinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasında birtakım zorluklarla karşılaşılması kaçınılmazdır.²⁵⁶ Askeri Teşkilat kısmında da değindiğimiz gibi adalarda bulundurulmuş nizamiye askerlerinin Sakız'da ve Rodos'ta toplanmasına karar verilmesiyle yöneticilerin güvenlik endişesine kapılmaları bu yüzdendir. Bu endişe o kadar büyük boyutlara varmıştır ki İstanbul, İzmir ve Selanik jandarma mekteplerinde okumakta olan jandarma namzetlerinin tahsillerinin bitimi beklenmeden Cezair-i Bahr-i Sefid'e gönderilmeleri bile talep edilmiş,²⁵⁷ ancak

²⁵³ Salname, s. 224. Bu arada, asayiş ve güvenliğin sağlanmasından jandarma kuvvetleri kadar sorumlu olan polis teşkilatına dair bir bilgiye çok sık rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi'nde liva polis memurlarının adları verilmekle yetinilmiştir. Dönemin gazete ve arşiv belgelerinde de polis teşkilatı hakkında tatmin edici bilgiler verilmemektedir. Sadece 8 Kanun-ı Sani 1908 tarihli *Ahenk* gazetesinde, “*Midilli ahalisinin arzusu ve müracaatına binaen Dersaadet'ten Midilli'ye bir komiser ile beş polis memuru*” gönderildiğinden bahsedilmektedir. 21 Mart 1307 tarihli Cezair-i Bahr-i Sefid Vali Muavini'nin raporunda ise, “*hükümetin asıl vasıta-yı teftiş ve tahkiki olan polis heyâtı Bahr-i Sefid Vilayeti halkının ahval ve elsinesine vâkıf ver her suretle afif ve iktidarı mücerreb olanlardan bi-t-terkib en küçük vakadan hükümetin vaktiyle haberdar olması esbabının istikmali elzemdir*” şeklinde bir ibare bulunmaktadır.

²⁵⁴ Vilayetteki jandarma açığının ne kadar olduğunu kesin olarak bilmemiz oldukça güçtür. Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 5 Haziran 1326 tarihli bir yazıda Sakız Taburu'nda 85, Midilli Taburu'nda ise 60 jandarma ekşiği olduğu belirtilmektedir. BOA, DH. MUİ. 97-2/19 no: 18/1. Harbiye Nezareti Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Haziran 1327 tarihli bir yazıda ise Vilayet jandarma açığının 332 neferden ibaret olduğu ve İstanbul Jandarma Mektebi'nden tahsilini bitiren 100 neferin oraya sevk edileceği belirtilmektedir.

²⁵⁵ BOA, DH. İD. 24/9, no: 74/1, 22 Ağustos 1327, Dahiliye Nezareti'nden Umum Jandarma Kumandanlığı'na.

²⁵⁶ Örneğin, Midilli'nin Yere nahiyesinde görev yapan muallim-i evvel Hafız Ahmet, 27 Teşrin-i sani 1908 tarihli *Ahenk* gazetesinde yayımlanan mektubunda, nahiye asayişinin tehlikeli bir halde olduğundan ve “*her ihtimale karşı hükümet ve kanunun mevcudiyetini isbat edecek derecede mîkdâr-ı kâfi jandarma olmadığından*” yakınmaktadır.

²⁵⁷ BOA, DH. MUİ. 100-2/18, no: 1, 19 Mayıs 1326 Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne.

Harbiye Nezareti İzmir Jandarma Mektebi'nden mezun olacak jandarmalarla bu açığın kapatılmasını uygun görmüştür.²⁵⁸

Sisam'ın imtiyazlı statüsü gereği adadaki 150 kişilik jandarma kuvveti Osmanlı ordusuna mensup değil ada yerlilerden oluşmuş bir kuvvetti. Ancak bu kuvvetin, temel görevi olan güvenliği sağlamak yerine daha çok karışıklığa yol açtığını belirtmeliyiz.²⁵⁹ Bu nedenle Sisam Beyi Kopas Efendi, jandarma kuvvetini, “*şunun bunun nüfuzundan [kurtarmak] ve nizamnamede tasrih olunan amirlerinden başka amir tanımamak ve mutavaat-ı askeriyeeye alıştırmak*”²⁶⁰ amacıyla daha önce Osmanlı ordusunda görev yapmış Belçikalı subay Filip Dehas'ı adaya getirmiştir.²⁶¹

Doğu Ege Adaları'nın asayiş ve güvenliğini tehdit eden unsurlar üç ana başlık altında toplanmaktadır: kaçakçılık ve eşkıyalık ile nüfusun büyük çoğunluğunun Rum olduğu adalarda Yunanistan'ın yürüttüğü yoğun propaganda faaliyeti. Girintili çıkıntılı kıyıların birçok güvenli koy oluşturduğu Cezair-i Bahr-i Sefid'in hemen hepsinde yaygın olduğunu, hatta bunun bir yaşam biçimi haline getirildiğini bildiğimiz kaçakçılık, Doğu Ege Adaları olduğu kadar Aydın Vilayeti'nin de güvenliğine yönelik en ciddi tehditlerden birini oluşturmaktaydı. Bu nedenle İzmir gazetelerinde, yakalanan kaçakçılar veya kaçakçılarla girilen çatışmalara dair haberler eksik olmuyor, bu durumun önlenmesine yönelik öneriler sıklıkla yer alıyordu.²⁶² Hatta Ahenk gazetesi, II. Meşrutiyet öncesi, “*kaçakçılığın devamıyla hadizat-ı gayr-ı marziye zuhuruna hükümetçe adeta bile bile, göre göre meydan bırakıl[dığından]*” bile yakınmaktaydı.²⁶³ Ancak II. Meşrutiyet döneminde kaçakçılığın önlenmesine dair sürdürülen umutların boşa çıktığını ve gerek Aydın Vilayeti gerekse Ege Adaları'nda iç güvenliği tehdit eden bir unsur olmaya devam ettiğini belirtmeliyiz. Hatta iş öyle boyutlara varmıştı ki bir muhbirin Atina'dan

²⁵⁸ BOA, DH. MUI. 100-2/18, no: 6, 17 Temmuz 1326 Harbiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne. Jandarmaların askeri teçhizat açısından da yetersiz olduğunu bunların diğer vilayetlerde olduğu gibi mavzer tüfekleriyle teçhiz edilmelerinin talep edilmesinden anlaşılmaktadır. BOA, DH. İD 24/9, no: 74/1, 22 Ağustos 1327, Dahiliye Nezareti'nden Umum Jandarma Kumandanlığı'na.

²⁵⁹ *Sait Paşa Hatıratı*, cilt 2, İstanbul, 1328, s. 404'te, adada 1908 yılında çıkan isyana bazı jandarmaların da katıldığı ve bunların Divan-ı Harp'te yargılanarak cezalandırıldığı belirtilmektedir.

²⁶⁰ “Sisam Beyinin Nutku”, *Ahenk*, 9 Haziran 1909.

²⁶¹ PRO, FO 195/2360, no: 302, 24 Temmuz 1910; “Sisam Havadisı”, *Ahenk*, 15 Eylül 1910.

²⁶² 19 Haziran 1909 tarihli *Ahenk* gazetesinde “Muhafaza-yı sevahil” başlığı altında kaleme alınan bir makalede hükümetin kaçakçılığı önlemesi için alması gereken tedbirler sıralanmaktaydı.

²⁶³ *Ahenk*, 23 Mart 1909.

Aydın Vilayeti'ne gönderdiği mektupta, Ayvalıklı kasa hırsızlarından Teohari'nin bir vapur satın aldığı ve Midilli, Ayvalık, Çandarlı, Karaburun, Sakız, Çeşme, Batnoz, Kalimnoz ve İstanköy'e uğrayarak kaçakçılık yaptığından bahsedilmekteydi.²⁶⁴

Her türlü malın kaçakçılığı yapılmakla birlikte, ekimi ve satımı 1884 yılından itibaren Reji İdaresi'nin imtiyazında bulunan tütünün kaçakçılığı en yaygın olanıydı. Tütün kaçakçılığının büyük boyutlarda olmasının sebebi Reji'nin uyguladığı politikalara halkın tepki göstermesi yanında II. Meşrutiyet'e kadar, "*Reji'nin varlığından ve Osmanlı özerkliği üzerindeki muhtemel etkilerinden duyduğu kaygı ve hoşnutsuzluğu en baştan beri açığa vur[an]*" hükümetin kaçakçıların yakalanması için bu kurumla işbirliğine yanaşmamış olmasıdır.²⁶⁵ Bu nedenle "*derunlarında kaçak tütün*" yakalanan kayıkların haberleri İzmir gazetelerinde sık sık yer almaktaydı. Birçok adadan Batı Anadolu'ya kaçak tütün sokulmakla birlikte, eyalet-i mümtaze statüsü gereği Reji'ye dahil olmayan ve bu nedenle tütün üreticisine herhangi bir kısıtlama uygulanmayan Sisam, bu kaçakçılıkta başı çekmekteydi. Fakat bu durum zaman zaman Sisam yöneticileri, Bâb-ı Âli ve Reji İdaresi arasında tartışmalara neden olmuştur. 1911 yılında, Sisam'ın Batı Anadolu kıyısına en yakın yeri olan Molla İbrahim Burnu civarında devriye gezen Reji vapurlarını Bâb-ı Âli'ye şikayet eden Sisam Beyi Kopas Efendi, adanın Reji'ye tâbi olmadığından Reji vapurlarının adaya yaklaşmamları gerektiği, bu konuda İdare'nin uyarılmasını istemektedir.²⁶⁶

Tütünden daha önemlisi, *mühimmât-ı nâriyye* olarak tanımlanan barut, fişek, silah ve dinamit kaçakçılığı idi. Yunanistan'dan kaçak olarak getirilen bu tip mühimmatın Aydın Vilayeti'ne aktarılmasında Doğu Ege Adaları bir basamak görevi görmekteydi. Aydın Vilayeti'nde, "*ortaya çıkan sosyal huzursuzluklarda gerek Osmanlı Devleti ve gerek Reji'nin kolcu kuvvetlerine karşı başta tütün kaçakçılığı yapan üreticiler olmak üzere yaşanan silahlı çatışmalarda Ege Denizi'ndeki*

²⁶⁴ BOA, DH. MUI. 67/8, no: 3, 19 Kanun-ı Sani 1325.

²⁶⁵ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, Ankara, 1987, s. 33. Aydın Vilayeti'nde Reji İdaresi'nin hakkında daha geniş bilgi için bkz., Oktay Gökdemir, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1994.

²⁶⁶ BOA, A. MTZ. SM 1/55, no: 56.

*adalardan kaçak olarak aktarılan silahların önemli bir etkisi olmuştur.*²⁶⁷ Ayrıca, 19. yüzyıl sonunda Cezair-i Bahr-i Sefid Vali Muavini'nin İstanbul'a gönderdiği bir rapor bu kaçakçılığın farklı bir boyutuna değinmekteydi: çoğunluğu taşlık olan Sporat Adaları'nda halkın ev inşa etmek için birçok taş kırması gerektiği, bunun için de barut ve dinamitin elzem olduğu belirtilmekteydi. Ada halkı Tophane-yi Âmire'ye başvurarak barut ve dinamit satın almak istediği halde olumlu yanıt alamamış, bunun üzerine bunları Yunanistan'dan temin etmek yoluna gitmiştir. Bazen kayıklarında barutla yakalandıklarında hükümetin kendilerine barut ve dinamit satmadığından yakılarak haklılıklarını savunmaktaydılar. Üstelik, bunların bir kısmını kendi işlerinde kullandıktan sonra ellerinde kalan fazlayı da satmaktaydılar.²⁶⁸ Böylelikle hükümet farkında olmadan kaçakçıların kendilerini meşrulaştırmasına neden olmuştu.

Adalar ve Aydın Vilayeti'nin bir başka ortak güvenlik problemi de halkın malını gasp ve canına kast eden eşkıyanın varlığıydı. Eşkıya sadece adalarda faaliyette bulunmayıp Batı Anadolu sahillerine geçerek burada da karışıklık çıkartmakta ve sonra adalara, oradan da Yunanistan'a kaçmaktaydı. Alaçatılı Kiryaku Karabacak Yunanistan, Adalar ve Aydın Vilayeti üçgeninde faaliyet gösteren şakilerden biriydi. Köylü gazetesi 10 Eylül 1910 tarihli nüshasında, gerek adalarda gerekse Batı Anadolu, özellikle de Çeşme civarında, altı ay önce halkın malını gasp eden Karabacak'ın elini kolunu sallayarak Atina'ya kaçtığını, şimdi yine Çeşme'ye dadandığını ve hükümetin, önceden haberi olduğu halde hiçbir şey yapmadığını yazıyordu. Pire'ye kaçan Karabacak, daha üç ay geçmeden İpsara Adası'nda ortaya çıkmıştır. Nahiye müdürünün Sakız'a haber vermesiyle adaya 40 piyade nizamiye askeriyile 10 jandarma ve Bafra ganbotu İpsara'ya sevk edilmiştir.²⁶⁹ Eşkıyalık sadece hırsızlıktan ibaret kalmıyor zaman zaman fidye için adam kaçırma vakalarına da rastlanıyordu. Örneğin, Selanik'ten Batı Anadolu kıyılarına gelerek Ağustos 1911'de Söke'nin Akköy'ünden Kiryako'yu fidye için dağa kaldıran yedi

²⁶⁷ Gökdemir, s. 87. Kimi zaman bu silah trafiği ters yönde de işlemekteydi: 23 Kanun-ı Evvel 1908 tarihli Ahenk gazetesi, "*İzmir'den hareket eden Hidiviye vapuru[nun] Midilli'ye muvasalatında derûnundan karaya kaçırılmak istenilen on kara tüfengi ve altmış kara fişengi[nin] derdes olunarak Midilli kalesine teslim edil[diğini]*" haber vermektedir.

²⁶⁸ BOA, YEE 7/18, no: 3, 21 Mart 1307.

²⁶⁹ *Ahenk*, 6 Teşrin-i Sani 1910 ve 8 Teşrin-i Sani 1910. Yine aynı gazetenin 5 Şubat 1911 tarihli nüshasında, Söke'nin Yoran nahiyesi civarında jandarmayla çatışmaya giren başka bir çetenin kayıklarıyla Sisam'a kaçtığı yazılmaktaydı.

kişilik bir çetenin reisi Hırsto, fidyeyi aldıktan sonra Karyot'tan Yunanistan'a kaçmak üzereyken yakalanmıştı.²⁷⁰

Kaçakçılık ile eşkıyalık adalar ve Anadolu'ya yönelik ciddi tehditler oluşturmakla birlikte, adalardaki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Rumların Yunanistan'la birleşme isteği ve Yunanistan'ın adalarda yürüttüğü propaganda faaliyetleri, sonuçları bakımından en tehlikeli olanıydı. Bağımsızlığını elde ettikten sonraki ilk 20 yılda Yunanistan'da etkili bir siyasi kişilik olarak kendini gösteren Ionannis Kolettis'in,

Yunan krallığı tüm Yunanistan değil, yalnızca onun en küçük ve en eksik parçasıdır. Doğma büyüme Yunanlı olan kimse yalnızca bu Krallık içerisinde yaşayan değil, aynı zamanda İyonya'da, Teselya'da, Serez'de, Adrianopolis'te (Edirne), Konstantinopolis'te (İstanbul), Trabzon'da, Girit'te, Samos'ta (Sisam) ve Yunan tarihi ya da Yunan ırkıyla ilişkili herhangi bir toprakta yaşamaktadır...²⁷¹

sözlerinde vücut bulan *Megali Idea*'yı gerçekleştirme yolunda Osmanlı Devleti'yle sadece savaşa girişmek dışında, Yunan olarak gördükleri yerlerde bu politikayı yaymak amacıyla propaganda faaliyetlerinden hiçbir zaman sakınmayan Yunanistan için, Ege Adaları biçilmiş kaftandı. Yunan bağımsızlık savaşına olanca gücüyle destek veren Ege Adaları, Osmanlı'nın sert müdahalesiyle *geçici*²⁷² bir süre için bu isteklerini ertelemek zorunda kalmakla beraber, umutları hiçbir zaman sönmemişti. Propaganda faaliyetlerinin yanı sıra Yunan vapur kumpanyaları adalara silah da taşımaktaydı.

Yunanistan'ın propaganda faaliyetleri üzerinde bu kadar yoğunlaşmasının altında yatan gerçek, askeri açıdan Osmanlı Devleti'yle boy ölçüşemeyecek durumda olmasıydı. Ancak 1903 yılında yetkin bir orduya kavuşan²⁷³ Yunanistan, kurulduğu

²⁷⁰ *Ahenk*, "Söke'de Yunan Eşkıyası", 2 Temmuz 1911 ve 10 Ağustos 1911.

²⁷¹ Ioannis Kolettis'in 1844 yılında Anayasa Kongresinde yaptığı konuşmadan aktaran, Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul, 1997, s. 66.

²⁷² Nitekim, düvel-i muazzamanın huzurunda ve Yunan bayrağı altında kucaklaşan iki kadın olarak tasvir edilen Yunanistan ve Girit'e uzaktan hasretle bakan Midilli, Sakız, Limni ve Yanya'nın resimlendiği Yunan kartpostallarının Kordon ve Frenk mahallesinde her köşe başında satıldığına dikkati çeken 4 Teşrin-i Evvel 1910 tarihli *Ahenk* gazetesi, "bununla er geç bu yerlerin dahi memâlik-i Osmaniye'den iftirak edip Yunanistan'a iltihâk edecekleri ve bunda daha şimdiden bir meyl ve istidad mevcut ve meşhud olduğu ima ediliyor" yorumunu yapmaktaydı.

²⁷³ Martin Blinkhorn ve Thanos Veremis, ed., *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Sage, 1990, s. 24.

günden itibaren askeri gücünden çok düvel-i muazzama'nın sempatisi ve destekleriyle topraklarını Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişletmeyi başarabilmişti.²⁷⁴ Bu koşullar altında doğrudan Osmanlı Devleti'yle savaşa girişmek yerine, yaptığı propagandalarla zaten ayaklanmaya hazır olan adalar halkını kışkırtarak karışıklık çıkarmak, daha sonra da işe düvel-i muazzamayı dahil ederek adalar için türlü imtiyazlar koparmaya çalışmak, dolayısıyla bunların Osmanlı Devleti ile bağlarını giderek zayıflattıktan sonra uygun zamanı kollayarak ele geçirmek yolunda şekillenen Yunan politikası, basit ancak oldukça etkili bir plandı. Özellikle Doğu Ege Adaları, bu propagandanın sadece adalarla sınırlı kalmayarak Anadolu'nun içlerine kadar yayılmasına olanak veren stratejik bir konumdaydı.

Cezair-i Bahr-i Sefid'den Bâb-ı Âli'ye gönderilen bir raporda, "*ahalisinin onda dokuzu gayr-i müslim olmak cihetiyle bugün her tarafı birer suretle âmâl-i ecnebiyyeye ve efkâr-ı hafıyye-yi Yunaniyye'ye cevelân-gâh olmuş bulunan vilayet[te]*" Yunanistan'ın adalardaki faaliyetleri ve Adalar Rumlarının bu devlete açıktan açığa verdiği desteğe dikkat çekmekteydi.²⁷⁵ Durum o kadar ileri boyutlara varmıştı ki Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan İpsara Adası halkına Yunan Meclis-i Mebusan seçimlerinde oy kullanma hakkı bile verilmekte, Midilli'nin zenginleri Yunanistan'ın ordusu için bağış toplamakta, adaya zaman zaman uğrayan Yunan savaş gemilerinin mürettebatına aşırı bir izzet-i ikramda bulunmaktaydı. "*Makasid-i hafıyye-yi Yunaniyye'nin en ziyade revac-gahı olan ve vaktiyle Yunan devletinin teşekkülüne maddi ve manevi en ziyade hizmet etmiş bulunan*" Sakız Adası'nın durumu ise diğer adalardan daha vahim addedilmekteydi.²⁷⁶ Bir taraftan adanın Osmanlı egemenliğinden sıyrılıp hiç olmazsa özerk bir statü kazanabilmesi umuduyla "*az bir bahane ile çok yaygara etmeye*" alışan halk, mahalli idarenin en küçük bir yanlışını dahi büyütüp adadaki düvel-i muazzama konsoloslarına şikayette bulunurken, Yunan Meclis-i Mebusan üyeleri de Sakız'a, Sisam'inkine benzer bir

²⁷⁴ Clogg, ss. 80-94'te Yunanistan'ın savaş yapmadan, hatta yenik çıktığı savaştan bile elde ettiği toprak kazanımlarını özetlemektedir: Düvel-i muazzamadan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yardımlarıyla kurulan Yunanistan'ın bağımsızlıktan sonraki ilk toprak kazanımı 1864 yılında İngiltere'nin "*bir nevi çeyiz*" olarak hediye ettiği İyonya adalarıydı. 1878 tarihli Berlin Kongresi'nde doğrudan temsil edilmeyen Yunanistan düvel-i muazzamanın kararıyla Teselya'yı elde etti. Yunanistan'ın 1897 yılında, Girit'i elde etmek amacıyla, Osmanlı Devleti'ne doğrudan açtığı savaş, küçük düşürücü bir yenilgiyle sonuçlandı..

²⁷⁵ BOA, YEE 7/18, no: 3, 21 Mart 1307.

²⁷⁶ BOA, YEE 7/18, no: 3, 21 Mart 1307.

idare verilmesi amacıyla İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmaktan geri kalmamaktaydı.²⁷⁷ Bunun yanısıra, propaganda yapmak amacıyla Yunanistan tarafından Ege Adaları'na adamlar gönderilmekte, Rum-Ortodoks din adamları bu adamlara destek çıkmaktaydı. Nitekim, Nikola Triyandafilos isminde bir Yunanlı Cezair-i Bahr-i Sefid'de dolaşırken yakalanmış, üzerinden Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar bulunan el ilanlarının yanı sıra, buralarda dolaşırken kendisine kolaylık gösterilmesini emreden ve Midilli, Aydın ve Rodos metropolitlerinin imzasını taşıyan tavsiye mektupları bulunmuştu.²⁷⁸ Sakız metropoliti Neronimos Efendi ise, Yunan konsolosuyla istişarelerde bulunduktan sonra halkı Yunanistan'a katılmaya teşvik etmek yolunda mitingler düzenlemesi için Sakız jimnasyon (ortaokul/rüştiye) mektebi müdürünü adalara göndermiş ve bunu haber alan hükümet Sakız metropolitinin azlini Rum Patrikhanesi'nden talep etmişti.²⁷⁹

Ege Denizi'ndeki diğer adalar gibi Sisam da bu temel problemlerden soyutlanmamış olmakla birlikte, huzur ve asayişe yönelik asıl tehdit adadaki siyasi çatışmalardan kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle, Yunan bağımsızlık savaşından sonra görece bir huzura kavuşan diğer adalarla karşılaştırıldığında, Sisam Adası merkez yönetim açısından sürekli problem yaratmıştır. Bu durum, İngiltere'nin İzmir başkonsolosu Henry Barnham'ın da dikkatinden kaçmamış, diğer adaların II. Abdülhamit'in baskıcı döneminde belli bir istikrara sahip olduğu ve hatta zenginleştiğini, buna karşılık Sisam'ın sürekli bir istikrarsızlıkla boğuştuğunu belirtmiştir.²⁸⁰

Kimi zaman Bâb-ı Âli tarafından atanan Sisam Beylerine karşı halkın tepkisi, çoğu zaman da Meclis-i Umumi seçimleri sırasında tırmanan gerginliklerden doğan isyanlar, Osmanlı Devleti'nin Sisam Beyini değiştirmesi ya da adaya asker göndermesiyle son bulmaktaydı. II. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl kadar önce ada halkı Sisam Beyi Georgiades'e karşı ayaklanmış, adanın hamilerinden biri olan İngiltere'nin İstanbul elçisi Nicholas O'Conor'a gizlice danışan II. Abdülhamit, onun tavsiyesi üzerine Girit'te genel sekreterlik görevini başarıyla yürütmüş olan Andrea

²⁷⁷ BOA, YEE 7/18, no: 3, 21 Mart 1307.

²⁷⁸ "Metropolitler Neyle İştigal Ediyor?", *Ahenk*, 16 Ağustos 1910.

²⁷⁹ "Sakız Metropoliti", *Ahenk* 14 Haziran 1912.

²⁸⁰ PRO, FO 195/2360, no: , 3 Aralık 1910.

Kopas Efendi'yi yeni Sisam Beyi olarak atamıştı.²⁸¹ Adaya atanan Sisam Beylerinin çoğunlukla zor durumda kaldıkları gözlenmektedir. Adanın özerk statüsü gereği merkezden atanan Hıristiyan Beyler, Yunanistan'la birleşmek isteyen halk tarafından sevilmiyor, Beylerin halkı sakinleştirmek yolunda verdiği en küçük bir ödün ise merkez yönetim tarafından ihanet olarak algılanabiliyordu. Bu nedenle Sisam Beyliği pek de rağbet gören bir görev değildi.²⁸² Nitekim Kopas Efendi de 1910 yılı sonlarında Sisam'ı ziyaret eden Henry Barnham'a adadaki görevinden hoşlanmadığını, İstanbul'a dönerek Ticaret veya Nafia Nazırlığı yapmak istediğini belirtmiştir. Barnham, Kopas Efendi'nin suikaste kurban gitmekten korktuğunu, bu nedenle halkın içine pek fazla karışmadığını ve pencerelerden uzak durduğunu da eklemiştir.²⁸³

Ancak bu yeni atama da adadaki durumu değiştirmemiş, Sisam Yunan işgali altına girinceye kadar siyasi çekişmeler sürüp gitmiştir. Adadaki bu durum karşısında belki de en iyi değerlendirmeyi Henry Barnham yapmıştır. Ona göre, kamu işlerine harcadığı çabalar nedeniyle Kopas Efendi köylüler tarafından oldukça sevilmekteydi.²⁸⁴ Ancak, diplomalarını Atina'daki eğitim kurumlarından almış, Helenizm ruhuyla dopdolu, çoğunluğunu avukat ve doktorların oluşturduğu ada mûteberânı, kendilerini Meclis-i Umumi üyeliğinden başka bir pozisyona layık görmemekteydiler. Bunun nedeni de ada halkına değil kendi çıkarlarına hizmet etmektir. Eğer hükümette bir yer edinmeyi başaramazlarsa Sisam Beyinin adadan gönderilmesi için ellerinden geleni yapmaktaydılar.²⁸⁵

Adalar ve Aydın Vilayeti'nin güvenliğini tehdit eden bu meselelere karşı hükümetin aldığı, daha doğrusu almaya çalıştığı tedbirlere gelince: gerek kaçakçılık ve eşkıyalığı gerekse Yunan yolcu vapurlarının adalara gizlice propagandacılar

²⁸¹ PRO, FO 195/2363, *Annual Report Turkey 1907*, s. 50.

²⁸² Sisam'a atanan Beyler ve idareleri döneminde yaşanan olaylar için bkz., Örenç, ss. 76-152.

²⁸³ PRO, FO 195/2360, 3 Aralık 1910. Ne gariptir ki, Kopas Efendi'nin bu korkularında yanılmadığı, 1912 yılında düzenlenen bir suikast sonucu hayatını kaybetmesiyle ortaya çıkmıştır.

²⁸⁴ Kopas Efendi gerçekten de ada köylülerin ekonomik durumlarını iyileştirmek için elinden geleni yapmıştı. 300.000 kuruş sermayeli bir ziraat sandığı kurarak köylüye düşük faizli kredi vermiş, böylece onları tefecilerin elinden kurtarmıştı. Ayrıca, ürünlerini limana getirmelerini kolaylaştırmak için yol yapım çalışmalarına da hız vermiştir. *Ahenk*, "Sisam Beyinin Nutku", 7 Haziran 1909.

²⁸⁵ PRO, FO 195/2360, 3 Aralık 1910.

çıkarmasını önlemek, ciddi bir sahil güvenlik örgütlenmesi gerektirmekteydi.²⁸⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin sahil güvenliğini sağlayabilmek için yeteri kadar devriye gemisine sahip olmadığını,²⁸⁷ Reji İdaresi'nin gemileriyle işbirliği yapmasından anlıyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi, II. Meşrutiyet'e kadar hükümet bütün kaçakçılığına karşı bir dereceye kadar kayıtsız kalmış, hatta buna göz yummuş ve Reji İdaresi'yle bu konuda işbirliğine yanaşmamıştı. Ancak bütün kaçakçılığının yanı sıra devam eden silah kaçakçılığı çok daha ciddi, üstelik Osmanlı Devleti'nin elindeki imkanlarla önlemeye muktedir olmadığı bir tehditti. Bu durum göz önüne alındığında hükümet en akla yatkın çözümü, bütün kaçakçılığında sürekli ters düştüğü Reji İdaresi yanında Düyûn-ı Umûmiye ve Rüsûmat İdareleri ile Bahriye Nezareti arasında müşterek bir muhafaza hizmeti oluşturmakta bulmuştur.²⁸⁸

Buna rağmen hükümetin adalardan gelen devriye gemisi taleplerine cevap veremediğini ve sahil güvenliğinin gerektiği gibi sağlanamadığını görmekteyiz.²⁸⁹ Örneğin, Dahiliye Nezareti, Sakız'da bulunan Reyhaniye Vapuru'nun kötü havaya dayanamayacak derecede köhneleştiği ve Yunanistan ile adalar arasında işleyen kaçakçı gemilerinin takibi için hızlı vapurlara gereksinim olduğunu Bahriye Nezareti'ne bildiriyordu.²⁹⁰ Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Şubat 1325 tarihli yazıda,

Vilayeti teşkil eden Adalar Denizleri birtakım hırsız ve kaçakçı kayıklarına cevelân-gâh olup bunlar fırsat buldukça ahalinin nukud ve eşyasını ahz ve gasp ve civar Anadolu sevahilinden de çift vesaire

²⁸⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı (1912-1913)*, cilt 7, 2. baskı, Ankara 1993, s. 26.

²⁸⁷ Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 7 Temmuz 1327 tarihli tezkerede, "daha önce vilayetin emrine verileceği söylenen Fuad vapuru ve dört torpidobotun aynı zamanda İzmir ve diğer mahallerde tarassudla yükümlü" olmasından dolayı sahil güvenliğinin yeteri kadar sağlanamadığından yakınılmaktaydı. BOA, DH. İD. 24/9, no: 57.

²⁸⁸ BOA, DH. MUİ. 2-4/4, no: 6, 6 Ağustos 1325. Ahenk gazetesinin 4 Kanun-ı Evvel 1909 tarihli nüshasında da, "Memalik-i Osmaniyye sevahilinin berren ve bahren suret-i muntazamada muhafazası için Düyûn-ı Umûmiye, Reji, Tönbâkû ve Karantina İdarelerinin muvafakati istihsal olunarak bir heyet-i müfettişiyeye müdüriyeti teşkil[nin] Maliye'den Bâb-ı Âli'ye işar olun[duğu]" belirtilmekteyse de söz konusu kurumlar arasında böyle bir anlaşmaya varıldığını gösteren bir belge ya da habere rastlamadık. Bu tarihten sonraki gazete haberleri veya arşiv belgelerinde kaçakçıların takibi için hükümetin sadece Reji İdaresi'nin vapurlarından yararlandığı görülmektedir.

²⁸⁹ Hükümet bir yandan "cezair-i Osmaniyye'de silah kaçakçılığının faaliyetle devam etmekte olduğu ... esliha-yı memnuanın ithaline zinhar meydan bırakılmaması" gerektiğini Vilayet'e yazarken bir yandan da bunu önleyebilecek vapurları temin etmekten yoksun bulunuyordu. BOA, DH. MUİ. 7-4/28, no: 1, 19 Kanun-ı Sani 1325, Dahiliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne.

²⁹⁰ BOA, DH. MUİ. 42/13, no: 4, 26 Teşrin-i Sani 1325.

hayvanatını sirkat etmekte ve Yunanistan'a aşırırmakta oldukları gibi ormanlardan da kaçak çam kabuğu ve kereste vesaire ihraç ve Yunanistan'dan adalara ve gerek Anadolu cihetlerine birtakım esliha ve eşya-yı memnua ithal etmekte ve harekât-ı vakıa-yı şekâvet-kârânenin idareten ve siyaseten derece-yi mazarratı müstağni-yi arz ve tezkâr olduğu” belirtilmekte, “vilayetin müddet-i medîde böyle vapursuz bırakılması gibi mahazir şâyân-ı nazar-ı dikkat bulunduğu cihetle

Sakız ve Rodos adaları için birer devriye gemisi talep edilmekteydi.²⁹¹ Diğer adalardan gelen benzer taleplerin karşılanması amacıyla, Bahriye Nezareti, “fevkalade bütçesinde bulunan 24 kıta ganbottan hiç olmazsa 12’sinin tedarikine çalışılması hususunu”²⁹² Dahiliye Nezareti’ne bildirdiği zaman, karşılık olarak ganbot inşası veya satın alınması için bütçede böyle bir tahsisat olmadığı yanıtını almaktaydı.²⁹³ Bu nedenle, Bahriye Nezareti bu taleplere, vilayet maiyyetine gönderilecek vapur olmadığını söylemekle yetinmek zorunda kalıyordu.²⁹⁴

Adalardan gelen kaçakçı ve eşkıyaların önünü almak için Aydın Vilayeti’nde de birtakım tedbirlerin alındığını görülmektedir. Bu tedbirlerin birçoğu, Sisam’ın karşısında yer alan Kuşadası ve Söke sahillerinde alınmakta, zaman zaman var olan kuvvetlere ilaveten jandarma ve Reji kolcusu sevk edilmekte, sahil boyunca da Reji vapurları dolaştırılmaktaydı.²⁹⁵ Megali Idea fikrini yaymak için Sisam yoluyla Kuşadası’na eşkıya geçtiğini ve şimdiye kadar sayılarınının 30’u bulunduğunu yazan Ahenk ise 5 Ağustos 1909 tarihli nüshasında, “buraları muhafaza için bir zabıt kumandasında bulunan on nefer kadar jandarma ile Reji kolcuları kifayet eder mi etmez mi?” diye soruyordu.²⁹⁶

²⁹¹ BOA, DH. MUİ. 7-4/41, no: 6, 21 Şubat 1325 Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne. *Ahenk*, 14 Şubat 1911’de, Vilayetin maiyyetindeki vapurların Yemen’e sevk edildikleri, Samsun, Taşoz, Basra torpidolarının sahil güvenlik görevini sürdürecekleri belirtilmekteydi.

²⁹² BOA, DH. MUİ. 2-4/4, no: 6, 6 Ağustos 1325, Bahriye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne.

²⁹³ BOA, DH. MUİ. 2-4/4, no: 2, 14 Eylül 1325, Sadaret’ten Dahiliye Nezareti’ne. Büyük olasılıkla Bahriye Nezareti bütçesinde ganbot alımı için tahsisat yer alıyordu. Ancak, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, cilt 7, s. 15’te belirtildiğine göre, “Bahriye Nazırları sık sık değişiyor; birinin hazırladığı projeyi diğeri değiştiriyordu.” Bu nedenle, Bahriye Nezareti bütçesinde yer alan tahsisat daha sonra kaldırılmış olmalıdır.

²⁹⁴ BOA, DH. MUİ. 7-4/41, no: 4, 21 Şubat 1325, Bahriye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne.

²⁹⁵ *Ahenk*, 26 Mayıs 1909.

²⁹⁶ Aydın Vilayeti’nde iç güvenlik konusunda daha geniş bilgi için bkz., Engin Berber, *Bir İzmir Kâbusu: Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar* içinde, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Aydın Vilayeti’nde Güvenlik Sorunu”, İzmir, 2002, ss. 1-22.

Adalardaki güvenliğin jandarma kuvvetiyle sağlanması da, yukarıda belirttiğimiz gibi, yeteri kadar jandarma olmaması nedeniyle pek de mümkün görünmemekteydi. Zaten adaların asayiş ve güvenliğini tehdit eden unsurlar genellikle dış kaynaklıydı.²⁹⁷ Bu nedenle hükümetin sahil güvenliğe ağırlık vermesi de bir noktaya kadar akla yatkın görünmektedir. Harbiye Nezareti'nin herhangi bir adada çıkacak karışıklığa, Sakız ve Rodos'ta toplanan nizamiye bölüklerini süratle sevk etme yönünde belirlenen yeni stratejisi ise vilayeti teşkil eden birçok adada haberleşmeyi hızlandırarak müdahaleyi kolaylaştıracak telgraf hatlarının olmaması nedeniyle, sekteye uğramaktaydı.²⁹⁸

Sonuç olarak, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde asayiş ve güvenliğin tam olarak nasıl sağlanacağına ilişkin tartışmalar II. Meşrutiyet dönemi boyunca devam etmiştir. Hükümetin bu yöndeki çelişkili uygulamaları nedeniyle ada yöneticileri oldukça zor durumda kalmıştır. Bir yandan, asayişin sağlanmasında mahalli yöneticilere büyük destek sağlayan nizamiye bölükleri, adalarda dağınık bir şekilde bulundurulmalarının talim ve terbiyeden yoksun kalmalarına neden olacağı gerekçesiyle Sakız ve Rodos'ta toplanmış, öte yandan bunların yerini alması gereken jandarmaların mevcudu bir türlü istenilen düzeye getirilememiştir.²⁹⁹ Adaların denizden sıkı kontrol altında tutulması ise Osmanlı donanmasının zayıf durumda olması nedeniyle hakkıyla sağlanamamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen adalarda görece bir asayişin hüküm sürdüğü görülmektedir. Ancak bunun da yanıltıcı bir görüntü olduğu, Karyot Kaymakamı tarafından çarpıcı bir şekilde dile

²⁹⁷ Ancak vilayetin güvenliği denizden yeteri kadar sağlanamadığı için, halkı kıskırtmak amacıyla Yunanistan'dan gelen kişiler adalara kolaylıkla çıkabilmekteydi. BOA, DH. MUİ. 97-2/19, no: 10'da kayıtlı, Midilli Mutasarrıflığı'ndan alınan 19 Mayıs 1326 tarihli tahriratta, "*Midilli'deki Hıristiyanları ifsâd için Yunan fesâd komitesinden dört şahsın adaya gönderildikleri Aydın Vilayeti'nden haber verilmiştir. Bunun sebebi de bir savaş meydana geldiği taktirde ayaklanarak Avrupa'nın dikkatini celb etmek yolunda halka telkinde bulunmaktadır... Zaten halkın çoğu Yunanlılık düşüncesiyle zehirlenmiştir. Bunlar zaten takip ediliyor, ancak defalarca söylendiği üzere jandarma noksanının acilen ikmal ve hatta tezyidi ve hiç olmazsa bir bölük askerinin celbi*" talep ediliyordu.

²⁹⁸ Nitekim 1910 Kasımı'nda İpsara Adası'na çıkan Karabacak çetesi, ilk olarak adada telgraf hattı olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştı. *Ahenk*, 6 Teşrin-i Sani 1910. Her adaya telgraf hattı çekilmesi için Maliye ile Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesinin çalışmaları devam etmekteydi. BOA, DH. MUİ. 2-4/3, no: 6, 16 Ağustos 1325.

²⁹⁹ Örneğin, Karyot Kaymakamlığı'ndan alınan tahriratta, kaymakamın deyiimiyle, "*işe güce yaramaz 17 nefer*"in bulunduğu adaya uğrayan kayıkların muayene etmek veya gece sokaklarda devriye gezdirmek şöyle dursun, hükümet dairesi önünde nöbetçi bulunmadığı zamanlar bile olmaktadır. BOA, DH. MUİ. 2-4/3, no: 9, 29 Haziran 1325.

getirilmekteydi: *hâl-i hazırdaki sükûnetli idaremiz bi-z-zarûr ve kerhen birçok yolsuz ahvale göz kapattığımızdan ileri geliyor ki bu da hiçbir vechle caiz değildir.*³⁰⁰

³⁰⁰ BOA, DH. MUI. 2-4/3, no: 9, 29 Haziran 1325.

II. DOĞU EGE ADALARI'NIN OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN ÇIKIŞI

A. Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nı İşgali

Balkan Savaşı öncesinde Yunanistan'ın Bulgaristan'la yaptığı ittifakın³⁰¹ ikinci maddesine göre Yunan Donanması'nın görevi Ege Denizi'nde üstünlüğü sağlayarak Osmanlı Donanması'nın gerek bu denizdeki hareketini gerekse Balkan Yarımadası'na deniz yoluyla asker ve mühimmat sevkiyatını engellemektir. Yunan Donanması'na verilen bu stratejik görevin Osmanlı egemenliğindeki adaların işgal edilmesi zorunluluğunu taşıması Yunanistan'ın *Megali İdea*'sına son derece uygun düşmekteydi.³⁰² Nitekim Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder etmez (19 Ekim 1912) donanması da Osmanlı kıyılarına doğru yol almaya başlamıştı.

Yunan Donanması'nı ıslahı için 1911 Mayıs'ında görevlendirilmiş olan İngiliz Amirali Tufnell'in bizzat hazırladığı taarruz planı uyarınca³⁰³ Yunan Donanması, Çanakkale Boğazı'na yakın bir mevkiye ileri bir üs görevi görecektir ve Ege Denizi'ndeki hareketin merkezi olacak Limni Adası³⁰⁴ önlerine gelmiş, adadaki 3 subay ve 30 erden oluşan Osmanlı müfrezesinin direnişini kolaylıkla kırarak 22 Ekim'de işgali tamamlamıştı.³⁰⁵ Daha sonra Yunan Donanması, Boğaz dışında karakol görevini yerine getirecek muhriplere üs sağlamak amacıyla Gökçeada'yı 31 Ekim'de ve adadaki gözetleme istasyonunun Yunan Donanması'nın hareketlerini Boğaz'a bildirmesini önlemek için Bozcaada'yı da 7 Kasım'da, hiçbir direnişle karşılaşmaksızın işgal etmişti.³⁰⁶ Yunan Donanması'nın, Averoff gibi üstün nitelikli bir kruvazöre sahip olmasının ötesinde Osmanlı Bahriye Nezareti'nin Balkan

³⁰¹ Balkan Savaşı'na aynı safta katılan Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ortak bir ittifak antlaşması imzalamamış her devlet diğeriyle ikili antlaşmalar imzalamıştır. İttifakların bu karmaşık yapısı İkinci Balkan Savaşı'nı hazırlayan önemli nedenlerden biri olmuştur.

³⁰² Bilal Şimşir, *Ege Sorunu: Belgeler*, cilt II (1913-1914), Ankara, 1982, s. XVIII.

³⁰³ Şimşir, cilt II, s. XVIII; R. J. Crampton, *The Hollow Détente: Anglo-German Relations in the Balkans, 1911-1914*, Londra, 1979, s. 48.

³⁰⁴ Büyüktuğrul (1993), s. 54. Stratejik üs olarak kullanılmamakla birlikte Yunanistan 31 Ekim'de Taşoz, Semadirek ve Ayastrati Adalarını, 4 Kasım'da da Sakız Adası'nın batısındaki İpsara Adası'nı işgal etmiştir.

³⁰⁵ Turan (1986), s. 47. Büyüktuğrul (1993), s. 78'de, Limni'nin işgalinin ardından Yunanlıların adada telsiz telgraf hattı kurduklarını, Yunanistan'dan işçi getirerek inşa ettikleri tamir atölyesinde ikmal tesislerini hazırladıklarını belirtmektedir.

³⁰⁶ Büyüktuğrul (1993), s. 77-79.

Savaşı'nda uygulamayı düşündüğü herhangi bir hareket planı olmamasına, Bulgaristan'ın İstanbul Boğazi'na saldırıyı planladığına dair yanlış bir istihbarat nedeniyle tüm donanmanın Karadeniz'de bulunması eklenince, Ege Adaları'nın işgalini oldukça kolaylaşmıştı.³⁰⁷

Yunan Donanması, söz konusu adaların işgaliyle Çanakkale Boğazi önünde konuşlandıktan sonra güneye inerek diğer adaları işgale hazırlanırken, Rodos'un İtalyanlar tarafından işgalinden sonra Vilayetin merkezi olan Midilli'de bulunan Vali Ekrem Bey'in Bâb-ı Âli'ye çektiği şifre telgraflar Doğu Ege Adaları'nda durumun hiç de iç açıcı olmadığını göstermekteydi. Midilli'de bulundurulan ve 370 kişiden ibaret olan nizamiye kuvvetinin, mensup olduğu İzmir Fırkası'na gönderilmesi için emir geldiğini 18 Ekim tarihli telgrafında belirten Vali, geride kalacak olan müstahfiz ve ihtiyat erlerinin adada asayiş sağlamayacağından kuvvetin adadan alınmamasını talep etmekteydi.³⁰⁸ Sakız Mutasarrıfı'nın adadaki nizamiye taburuyla asayişin bir dereceye kadar sağlanabileceği, ancak dışarıdan gelecek düşmana karşı bunun bile yeterli olmayacağını haber vermesi üzerine Vali Ekrem Bey buradaki nizamiye askerlerinin de aldırılmamasını talep etmişti.³⁰⁹ Ancak Ekrem Bey'in 22 Ekim tarihli telgrafından her iki adada bulundurulan nizamiye kuvvetinin ayrıldığı, üstüne üstlük Midilli'de bulundurulan cebel topları ve mitralyöz takımının da buradan aldırıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁰ Durumun vahametine rağmen Ekrem Bey, Midilli'ye Yunan Donanması'nın gelmesi ve asker çıkarmasının muhtemel olmadığı, Karadeniz'de bulunan Donanma-yı Hümayun'un yakında Ege Denizi'ne çıkacağı ve Midilli'deki askeri kuvvetin düşman saldırısını püskürtecek güçte olduğunu söyleyerek adadaki Müslüman ahaliyi teskin etmeye çalışmaktaydı.³¹¹ Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliği'nden gelen bu taleplere merkezden gelen yanıtlar, tıpkı Trablusgarp Savaşı'nda olduğu gibi, adaların kendi kaderleriyle başbaşa bırakıldığını göstermekteydi. Harbiye Nezareti bu kritik durumda bile, "*kuvve-yi askeriyyenin öteye beriye serpilmesi zâhiren (görünüşte) her noktayı muhafaza eder gibi görünürse de netice-yi katiyyenin hall olunacağı mahalde ordunun zayıf bulunmasını*

³⁰⁷ Büyüktuğrul (1993), s. 55.

³⁰⁸ BOA, DH. SYS. 112-11/10-2, no: 16, 5 Teşrin-i evvel 1328 (18 Ekim 1912).

³⁰⁹ BOA, DH. SYS. 112-11/10-2, no: 15, 5 Teşrin-i evvel 1328 (18 Ekim 1912).

³¹⁰ BOA, DH. SYS. 112-11/10-6, no: 8, 9 Teşrin-i evvel 1328 (22 Ekim 1912).

³¹¹ BOA, DH. SYS. 112-11/10-2, no: 9, 11 Teşrin-i evvel 1328 (18 Ekim 1912).

intac edeceğinden” adalara kuvvet sevkinin mümkün olmadığını, Midilli’den aldırılan cebel topları ve mitralyöz takımının da, “*başka yerde daha nâfi olarak istihdam*” edildiğini belirtmekle yetinmişti.³¹² Bahriye Nezareti ise, donanmanın ikmal ile tamiri gerçekleşmeden ve Ege Denizi’nde Yunan Donanması’na karşı üstünlük sağlanmadan adalara asker sevkinin mümkün olmadığını belirtmekteydi.³¹³ Bu nedenle, adalarda mevcut askerle yetinilmesi, “*düşmanın karaya asker çıkarması durumunda da ‘Çete’ savaşları yapılarak Osmanlı gücünün devam ettirilmesi ve korunması tavsiye olunmuştur.*”³¹⁴

Adaların bu savunmasız konumu Osmanlı Donanması’nın yukarıda özetlediğimiz durumuyla birleştiğinde Yunanistan deyim yerindeyse elini kolunu sallaya sallaya adaları işgal etmeye girişmişti. 17 Kasım’da hiçbir direniş göstermeden teslim olan Doğu Ege Adaları’ndan Karyot’un ardından, Averoff önderliğindeki Yunan Donanması 21 Kasım 1912 sabahı Midilli Limanı önünde demirleyerek adanın teslimini talep etmişti.³¹⁵ Bu talep kabul edilmemiş ve Binbaşı Abdülgani Bey komutasındaki nizamiye askerleri adanın içlerine çekilerek direnişe geçmişler,³¹⁶ Anadolu kıyısından yardım gelmesi olasılığını göz önünde bulundurarak, Molivo ve Petra koylarını da tahkim etmişlerdi.³¹⁷ İlk aşamada sadece Midilli kasabasını işgal eden Yunanlılar takviye kuvvetlerinin gelmesiyle birlikte adanın içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. *Ahenk* gazetesi 18 Aralık 1912 tarihli nüshasında, Kumandan Abdülgani Bey’in “*mühimmatı bol, askeri cesur, kuvve-yi maneviyyesi yerinde, mevkiî emin ve müstahkem olduğu*” ve sonuna kadar direneceğini yazdıktan iki gün sonra, Yunanlıların yoğun top ateşine karşı koyamayan Abdülgani Bey teslim olmak zorunda kalmıştı.

Sakız Adası da Midilli Adası’na benzer şekilde işgal edilmişti. 24 Kasım’da Sakız Limanı önünde demirleyen Yunan filotillasının komutanı Albay Damyanos

³¹² BOA, DH. SYS. 112-11/10-11, no: 11, 21 Teşrin-i evvel 1328 (3 Kasım 1912).

³¹³ BOA, DH. SYS. 112-11/10-10, no: 12, 16 Teşrin-i evvel 1328 (27 Ekim 1912).

³¹⁴ Turan (1986), s. 47.

³¹⁵ Şimşir, cilt I, belge no: 392, s. 310.

³¹⁶ Şengül Mete, s. 82.

³¹⁷ Büyüktuğrul (1993), s. 80.

adanın teslimini talep etmişti.³¹⁸ Ancak “*teklif-i vâki*’ adanın hamiyetli kumandanı (Zihni Bey) tarafından reddedilmiş ve memleketin elden geldiği merteye müdafaa edileceği”³¹⁹ bildirildikten sonra, Midilli’de olduğu gibi, Sakız’da da nizamiye askerleri adanın içlerine doğru çekilmişti. Yunan kuvvetlerine kırk gün kadar dayanabilen Sakız Adası, 3 Ocak 1913’te teslim olmuştu.³²⁰

Yunanistan’ın Sisam Adası’nı işgali ise diğer adalardan çok daha farklı bir şekilde gelişmiştir. Adaya özerklik tanınmasıyla birlikte Sisam’ın Osmanlı Devleti’yle olan bağları gittikçe zayıflamış, zaman zaman çıkan isyanlar merkezi yönetim tarafından bastırılmıştı. İkinci Meşrutiyet’in ilanının hemen öncesinde meydana gelen isyan adanın istikbalini belirleyecek bir öneme sahipti. Her Meclis-i Umumi seçiminde olduğu gibi, 1908 yılında da Sisam’da ayaklanma çıkmıştı. Osmanlı Devleti’nin adaya asker göndermesi ve isyancıların, elebaşı Sofoulis de dahil olmak üzere, Atina’ya kaçmasıyla son bulmuştu.³²¹ Sisam Beyi Kopas Efendi’ye yapılan suikast ve ardından İtalya’nın Trablusgarp Savaşı’nı Akdeniz’e kaydırarak adaları işgal etmeye başladığı kritik günlerde Sisam Meclis-i Umumisi adadaki Osmanlı askerlerinin çekilmesini Bâb-ı Âli’den talep etmişti.³²² Adadaki durum giderek gerginleşirken Sofoulis 8 Haziran 1912’de Sisam’a dönmüş ve Eylül 1912’de nizamiye askerlerine karşı saldırıya geçmişti.³²³ Sisam’ın garantörlerinden İngiltere ve Fransa’nın, tebalarını korumak amacıyla adaya kruvazörler göndermesiyle durum daha da kötüleşmişti.³²⁴ Garantör devletlerin duruma müdahalesiyle Sisam isyanı uluslararası bir nitelik kazanmış ve bu devletlerin araya girmesiyle 27 Eylül’de isyancılar ve Osmanlı askerleri arasında ateşkes sağlanmıştı. Yaklaşan Balkan Savaşı karşısında Sisam’daki karışıklığa bir an önce son vermek isteyen Bâb-ı Âli, 1 Ekim 1912 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla adadaki Osmanlı askerlerinin tümünü geri çekmiş, böylece Osmanlı Devleti’nin adaya olan son fiili bağı da kopmuştu.³²⁵ Bu gelişmenin verdiği rahatlıkla Sofoulis, Balkan Savaşı başlar

³¹⁸ Büyüktuğrul (1993), s. 80.

³¹⁹ *Ahenk*, 1 Kanun-ı evvel 1912.

³²⁰ Büyüktuğrul (1993), s. 81.

³²¹ PRO, FO 195/2363, *Turkey Annual Report*, ss. 76-77.

³²² BOA, MV 165/55, 20 Mayıs 1328 (2 Haziran 1912).

³²³ Öreñç, s. 258.

³²⁴ PRO, FO 424/250; BOA, MV 168/50, 28 Ağustos 1328 (10 Eylül 1912).

³²⁵ Öreñç, ss. 263-264.

başlamaz adanın Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan etmişti.³²⁶ Artık Yunanistan'ın yapması gereken tek şey adanın fiili işgalini gerçekleştirmektir. 15 Mart 1912'de Amiral Contouriotis'in kumandasında Spetze, Nike ve Velos gemilerinden oluşan küçük bir Yunan filosu Vati'ye 350 asker çıkararak adayı Yunan hükümeti adına işgal ettiğini ilan etmiştir.³²⁷ Binalarına Yunan bandırası asan garantör ve diğer devletlerin konsolosları da 21 pare top atılarak gerçekleştirilen işgal merasimine bizzat katılmışlardı.³²⁸ Böylece Osmanlı Devleti Ege'deki son adasını da kaybetmiş ve tüm ümidini düvel-i muazzamanın adalar hakkında alacağı kararın çıkarlarını gözetecek nitelikte olmasına bağlamıştı.

B. Düvel-i Muazzama ve Adalar Meselesi

Düvel-i muazzamanın Balkan Savaşı'na diplomatik müdahaleyi neden gerekli gördüğü ve Avrupa'yı genel bir savaşa sürükleme olasılığını içinde barındıran Arnavutluk'un güney sınırı ile Adalar Meselesi'ni ele alış ve sonuçlandırma biçimini anlaşılır kılmak için Balkan Savaşı öncesinde yaşanan uluslararası gelişmelerin Balkan devletlerini nasıl biraraya getirdiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Çünkü bu gelişmeler Balkan devletlerinin bir yandan bölge üzerinde birbirlerinin çıkarlarıyla çatışan onca toprak talebine rağmen,³²⁹ kendi aralarında ittifak oluşturma çabalarını hızlandırırken diğer yandan düvel-i muazzamanın Balkan Savaşı'na müdahalesini zorunlu kılan tohumları da serpmişti.

Söz konusu gelişmeler, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hızlı bir ivme kazanmıştır; 1878 Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'in işgal ve yönetiminin bırakıldığı Avusturya bu bölgenin ilhakını,³³⁰ bunun hemen ardından yine Berlin

³²⁶ BOA, MV 171/73, 22 Teşrin-i sani 1328 (5 Aralık 1912).

³²⁷ PRO, FO 195/2452.

³²⁸ BOA, A. MTZ. SM. 7/252, no: 51, 4 Mart 1329 (17 Mart 1913).

³²⁹ Nitekim Osmanlı Devleti'ne karşı kazanılan zaferden sonra Balkan devletlerinin savaşın kazanımları için, Birinci Balkan Savaşı'na girmeyen Romanya da dahil olmak üzere, bu sefer kendi aralarında savaşa tutuşması müttefikler arasındaki bağın ne kadar zayıf olduğunun bir göstergesiydi. Balkan müttefiklerini birarada tutan ortak düşman (Osmanlı Devleti) bir kez bölgeden çekildikten sonra tüm anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştı.

³³⁰ Avusturya, Bosna-Hersek'in ilhakını, Avusturya ve Rusya Dışişleri Bakanları Aehrenthal ile Isvolsky'nin, Eylül 1908'de Buchleau'da yaptıkları toplantıda bu konuda uzlaşmaya vardıklarını iddia ederek gerçekleştirmişti. Yazılı kayıtların olmadığı bu toplantıdaki konuşmaları her iki bakan da çok farklı bir şekilde yorumlamıştı. Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan-1918'e*, Ankara, Ekim 1989,

Antlaşması'yla özerk bir prenslik yapılmış olan Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etmişti. Bu durum Rusya'nın hararetle öncülüğünü yaptığı Balkan ittifakının oluşturulma sürecini başlatmıştı. Ancak Rusya söz konusu ittifakın Avusturya'nın Balkanlar'daki olası ilerlemesini engellemeye, dolayısıyla var olan statükoyu muhafaza etmeye yönelik bir amaçla teşkil edileceğini düşünmekteydi.³³¹ Oysa hem Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı hem de sonraki gelişmeler Balkan devletlerinin Osmanlı'nın Rumeli'deki topraklarının paylaşılması amacıyla biraraya geleceği koşulları hazırlamaktaydı. Her şeyden önce Balkan devletleri eğer acele etmezlerse kendi göz koydukları topraklara Balkanlara komşu Avusturya ve İtalya'nın yavaş yavaş sızacağına farkına varmışlardı. Örneğin Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı; Adriyatik'te kendine ait bir liman arayışı içinde bulunan Sırbistan'nın elini çabuk tutması gerektiğini göstermekteydi.³³² İtalya'nın 1890'ların ortalarından beri izlediği Arnavutluk politikası ise bir yandan kendi müttefiki olan Avusturya ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden olurken diğer yandan sadece Sırbistan değil aynı zamanda Karadağ ve Yunanistan açısından da büyük tehlike oluşturmaktaydı.³³³

Tüm bu gelişmeler Balkan ittifakına giden yolu hazırlamakla birlikte Trablusgarp Savaşı (1911-1912) bu bağlamda ayrı bir öneme sahiptir; çünkü

s. 226'da, Aehrenthal'e göre Rusya Avusturya'yı Bosna-Hersek'te, Isvolsky'ye göre ise Avusturya Rusya'yı Boğazlar'da serbest bıraktığı yazılmaktadır. Dolayısıyla, G. D. Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Londra, 1971, s. 207'de belirtildiğine göre, Rusya ile başka herhangi bir görüş alışverişine gerek görmeyen Avusturya Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in ilhakını ilan etmişti. Ancak Rusya bunun Berlin Antlaşması hükümlerine aykırı olduğunu savunarak hemen bir Avrupa konferansı talep ettiyse de çabalarında başarısız olmuş, üstelik Boğazlar konusunda kendisine herhangi bir çıkar sağlayamadan Avusturya'nın bu oldu-bittisini kabul etmek zorunda kalmıştı.

³³¹ George B. Zotiades, "Russia, the Question of Constantinople and the Straits during the Balkan Wars", *Balkan Studies*, Vol. 11, no: 2, 1970, s. 281; Crampton, s. 17.

³³² Crampton, ss. 38-39'da, Avusturya-Macaristan'nın Bosna-Hersek'i ilhakının bu bölgeyi Sırp yayılcılığına kapattığını belirtmektedir. 1905 yılına kadar Sırbistan'ın dış ticareti neredeyse tamamen Avusturya'ya bağımlıydı. Ancak bu tarihten sonra Sırp-Bulgar gümrük birliğinin oluşturulmasından şüpheye düşen Avusturya, Sırbistan'ı ekonomik önlemlerle yıpratmaya çalışmış ve Sırbistan'ın bu ülkeye ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan canlı hayvan (özellikle domuz) ticaretini yasaklamıştı. İhracatı için yeni pazarlar, ithalatı için yeni tedarikçiler arayan Sırbistan'a Tuna nehri üzerinde taşımacılık yapan Bulgar, Romen, Fransız, Rus ve İtalyan gemicilik şirketleri düşük navlun fiyatları uygulayarak, Osmanlı Devleti de demiryollarını ve Selanik Limanı'nı kullanma hakkı tanıyarak yardımcı olmuşlardı. Avusturya'nın Sırbistan'a karşı uygulamaya koyduğu ekonomik tedbirler kendi aleyhine işlemiş ve Sırbistan Avusturya'nın yaptırımlarından en az zararlı kurtulmayı başarmışsa da bu durum Sırp ticaretinin dış etkilere karşı ne kadar hassas ve savunmasız olduğunun bir göstergesiydi. Bunun üstesinden gelmenin tek yolu ise Sırbistan'ın Adriyatik'te kendine ait bir liman edinmesiydi.

³³³ Bernard J. Fischer, "Italian Policy in Albania, 1894-1943", *Balkan Studies*, vol. 26, no. 1, 1985, ss. 101-105. İtalya'nın Arnavutluk politikasının içeriği Süfera Konferansı incelenirken ele alınacaktır.

Trablusgarp Savaşı'nın doğurduğu yeni koşullar Balkan devletlerinin anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak bir an önce ittifak oluşturmalarını gerektirmiştir. Her ne kadar İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması bu devletin zayıf düşmesi bakımından Balkan devletlerinin yararına olduysa da, İtalya'nın Trablusgarp'ta elde etmeyi umduğu çabuk zaferin gerçekleşmeyişi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin dikkatini ve askeri gücünü dağıtmak amacıyla Balkanlar'a yönelebileceği düşüncesi bu devletler için oldukça tedirginlik vericiydi.³³⁴ Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için İtalya Balkanlar'a değil Ege Denizi'ne yönelerek Rodos ile Oniki Ada'yı işgal etmiş, geri kalan adaları işgal etmesini ise Rusya, Fransa ve İngiltere'nin sert tepkileri önlemiştir.³³⁵ Bu durum, Ege Adaları'nı, *Megali İdea* çerçevesinde kendi doğal mirası olarak gören bir başka Balkan devleti, Yunanistan'ın diğer adalar İtalyan işgaline girmeden harekete geçmesini zorunlu kılmaktaydı.³³⁶ İtalya'nın Rodos ile Oniki Ada haricinde Midilli, Sakız, Sisam ve Limni'yi işgal etmesi halinde, Avusturya'nın da İtalya'nın bu kazanımlarını başka bölgelerde (Balkanlar'da) toprak kazanımıyla dengeleyebileceğini ima etmesi Balkan ittifakını hızlandıran diğer bir unsur olmuştur.³³⁷ Böylece Balkan devletleri arasında Mart 1912'de başlayan ittifak görüşmeleri Eylül ayına gelindiğinde tamamlanmış, 8 Ekim'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla, Doğu Sorunu'nun en çetrefilli dönemlerinden birine girilmiştir.

Ege Adaları ile birlikte Rumeli'nin de Osmanlı egemenliğinden çıkmasına neden olan Balkan Savaşları, geçmiş yıllarda Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın toprak kazanımı için bu devlete açtıkları sıradan bir savaştan öte Avrupa'yı her an genel bir savaşa sürükleyebilecek kadar ciddi sorunları içinde barındırmaktaydı. Bu nedenle söz konusu savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmeleri daha kapsamlı bir olgunun; *Doğu Sorunu* 'nun bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir.

³³⁴ Douglas Dakin, "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914", *Balkan Studies*, vol. 3, no. 2, 1962, ss. 338.

³³⁵ Şimşir, cilt 1, belge no: 218, 24 Mayıs 1912, ss. 151-152; no: 228, 3 Haziran 1912, ss. 159-160; no: 264, 29 Haziran 1912, ss. 201-202.

³³⁶ Crampton, s. 49.

³³⁷ Dakin (1962), s. 338.

En dar anlamıyla Doğu Sorunu; Avrupa devletlerinin, dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun “toprakları üzerinde giriştikleri üstünlük ve pay alma yarışı[dır].”³³⁸ Bu yarışın temel problematiği ise paylaşım sürecinin Avrupa'nın üzerine oturduğu hassas dengeleri bozmadan gerçekleştirilmesiydi.³³⁹ Bu nedenle, özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin gerek kendi toprakları üzerinde yaşanan isyanlar, mali bunalımlar ve benzeri iç sorunlar gerekse girdiği savaşlar, Osmanlı ve hasmını ilgilendirmekle kalmamış, düvel-i muazzama olarak adlandırılan: İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve ulusal birliğini 19. yüzyılın ikinci yarısında tamamlayan İtalya ile Almanya'nın müdahil olduğu platformlara çekilerek, çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin aleyhine, çözüme ulaştırılmıştır.

İster Avusturya'nın Avrupa'da, Rusya'nın Uzak Doğu'da yaptığı savaşlardan yenik çıktıktan sonra dikkatlerini Balkanlara çeviren geleneksel,³⁴⁰ ister İngiltere gibi hem emperyalist hem de Hindistan yolunu güvence altına almak adına önce Mısır sonra Kıbrıs'a yerleşmek gibi stratejik, isterse Fransa gibi salt emperyalist yayılcılığı benimsemiş olsun düvel-i muazzamanın her birinin Osmanlı

³³⁸ Halûk Ülman, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 272. Doğu Sorunu'nun 1774 (Küçük Kaynarca Antlaşması) ile 1923 (Lausanne Antlaşması) arasında geçen olaylar olduğunu belirten Robert Mantran da, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, 3. baskı, çev. Server Tanilli, Kasım 1999, s. 7'de, Avrupa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar çatışmalarının derli toplu bir özetini yapmıştır. Buna göre, “Ruslar, Ortodokslarla Slavların korunmasını bahane edip, egemenliklerini Balkanlar'a yaymayı ve serbest denizlere çıkmayı hedef edinirler. İngilizler, Hint yolunu koruma altına almanın, böylece Akdeniz'i Hint Okyanusu'ndan ayırarak kıstağı denetlemenin aramışı içindedirler; bu bölgedeki Arap ülkelerine gösterdikleri ilginin kaynağı budur. Fransızlar, Ortadoğu'daki Hıristiyanlar arasında sahip oldukları ticari ve kültürel durumlarını savunmak isterler; ve, duruma göre, Ruslarla ya da İngilizlerle zıtlasma içindedirler. Rus nüfuzunun Balkanlar'da genişlemesinden korkan Avusturyalılar, özellikle Bosna-Hersek'te, bir set kurmaya çabalarlar ... Daha sonraki yıllarda, Almanlar da, Drang nach Osten (Doğu'ya yayılış) siyasetinin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi gösterirler.”

³³⁹ Kurmuş, s. 24.

³⁴⁰ Alman ulusal birliğinin kurulması sırasında Avusturya'nın Prusya ile girdiği savaşta aldığı yenilgi nedeniyle batıya doğru genişleme imkanı ortadan kalktığından bu devlet, topraklarının bir kısmının zaten Balkanlar'da bulunduğu için bu bölgede yayılmayı hedefleyecekti. Avusturya'nın bu politikasına en büyük tehdit Sırbistan'dan gelmekteydi. Çünkü her iki ülke de doğal yayılma alanı olarak aynı bölgeyi seçmişti. Rusya için Çin toprakları üzerindeki yayılcı emelleri en az Osmanlı toprakları üzerindeki yayılcı emelleri kadar önemliydi. Mançurya'ya yerleşmek isteyen Rusya, hem burayı doğal yayılma alanı olarak gören Japonya'nın hem de Çin'de çıkarları olan İngiltere'nin tepkisiyle karşılaşmış hatta 1902'de İngiltere ve Japonya Rusya'ya karşı ittifak bile yapmıştı. 1904-1905 yıllarında Japonya'ya karşı yaptığı savaşta yenik çıkan Rusya bu durumda dikkatini sadece Balkanlar üzerinde yoğunlaştırmaya başlayacaktı.

Devleti'nin toprakları üzerinde çeşitli iddiaları bulunmaktaydı.³⁴¹ Ulusal birliklerini diğer Avrupa ülkelerinden çok daha geç sağlayan İtalya ve Almanya'nın büyük devlet olmanın ön koşulu sayılan sömürgecilik yarışına da çok geç dahil olmaları nedeniyle oldukça saldırgan bir dış politika sergilemeleri ise Avrupa'daki hassas dengelerin bozulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.³⁴² Yine de Avrupa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çatışan çıkarları yüzünden patlak veren krizler, dengeyi korumak adına ustalıkla yürütülen diplomatik manevralar sayesinde, 20. yüzyıl başlarına kadar atlatılabiliyordu. Düvel-i muazzamayı diplomatik alanda artık eskisi gibi esnek davranmaktan alıkoyan karmaşık ittifaklar ağının Avrupa'yı keskin çizgilerle iki kampa ayırdığı sürecin tamamlandığı bir dönemde; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı bile Avrupa'yı genel bir savaşa sürüklenmeden yatıştırılabiliyordu.

Bu koşullar altında Balkan ülkeleri biraraya gelerek Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı takdirde, bu gelişmenin Doğu Sorunu'yla yakından ilgilenen düvel-i muazzamanın müdahalesini geciktirmeyeceği ortadaydı. Nitekim bu savaşın Avrupa'yı da genel bir savaşa sürüklemesi ihtimalinin yüksek olması düvel-i muazzamayı³⁴³ daha Ağustos ayında biraraya gelerek çözüm aramaya itmişti. Düvel-i muazzamanın, savaşın sonucu ne olursa olsun Balkanlar'da sınırların değişmeyeceğine dair Balkan devletleri ve Osmanlı Devleti'ne vermeyi düşündüğü notanın metni üzerinde fikir birliğine varıp bunu söz konusu devletlere verdiği gün (8 Ekim 1912) Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.³⁴⁴

³⁴¹ Muharrem Tünay, *Siyasal Tarih*, Ankara, 1995, ss. 122-126 ve 135-136. Düvel-i Muazzamanın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları için bkz., Marian Kent, ed., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Kent, İstanbul, 1999.

³⁴² Sözelimi, Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, 3. baskı, Ankara, 1991, ss. 248-249'da, Alman Şansölyesi (Başbakanı) Bülow'un 1899 tarihli bir konuşmasında öfkeyle, "hiçbir yabancı gücün, hiçbir yabancı Jüpiter'in bize 'Ne yapılabilir ki? Dünya zaten bölüşülmüş durumda,' demesine izin veremeyiz!" dediğini ve Almanya'nın dünyanın yeniden bölüşülmesini istediğini belirtmektedir ki, bu da Avrupa'nın yerleşmiş düzenine yönelik ciddi bir tehditti. R. J. Bosworth da, "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent, ed., içinde, s. 66'da, İtalya'nın Osmanlı politikası için, "Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz kapışmasında İtalya, kapışmayı başlatan değil, sadece dışında kalmak istemeyen güçtü" yorumunu yapmaktadır.

³⁴³ Söz konusu dönemde İtalya Osmanlı Devleti'yle savaş halinde olduğu için düvel-i muazzamanın toplantılarında yer almamış, Uşi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra (15 Ekim 1912) bu devlet de Balkan Savaşı'nın getirdiği sorunlarla uğraşmak üzere düvel-i muazzamaya katılmıştı.

³⁴⁴ Crampton, ss. 59-61.

Avrupa'nın politikasına yön veren devletlerin dahil olduğu karmaşık ittifaklar, sadece Üçlü İtilaf ile Üçlü İttifak'ın değil, aynı bloğa mensup üyelerin de birbiriyle çatışma ve potansiyel bir savaş tehdidi barındırması nedeniyle Balkan müttefikleri ve Osmanlı Devleti'ne bırakılamayacak kadar önemli olan sorunların bu altı devlet tarafından ele alınmasını gerektirmişti.³⁴⁵ Dolayısıyla, bu sorunlardan biri olan Adalar Meselesi, Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın çıkarları ve hak iddiaları gözetilerek değil, Doğu Sorunu'nun Avrupa'yı krize sürüklemesini engelleyecek şekilde sonuca ulaştırılmış ya da ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle birbiriyle hiç ilgisi olmayan Arnavutluk'un güney sınırı meselesi ile Adalar Meselesi'nin düvel-i muazzama tarafından birbiriyle ilişkilendirilmesi gibi ilk bakışta tuhaf gelen bir durum bile, ağırlık merkezinin Doğu Sorunu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, akla son derece yatkın gelmektedir. Hatta Balkan Savaşı'yla hiçbir ilgisi bulunmayan ve Osmanlı Devleti ile İtalya arasında imzalanan Uşi Antlaşması'yla çözüme kavuşturulmuş olan Rodos ve Oniki Ada'nın durumunun İngiltere tarafından Süfera Konferansı'nda ele alınmak istenmesi de düvel-i muazzamanın politikasına yön veren unsurun Doğu Sorunu olduğunu açık olarak ortaya koymaktadır.

C. Süfera Konferansı (17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913)

Düvel-i muazzamanın sınırların değişmeyeceğine ilişkin savaşan taraflara verdiği ilk nota, müttefiklerin Balkanlar'da hızla ilerlemesi nedeniyle, daha savaş başladıktan birkaç hafta sonra anlamsız hale gelmişti. Müttefiklerin hızlı ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti 3 Kasım 1912'de barış görüşmeleri için düvel-i muazzamanın aracılığını talep etmiş³⁴⁶ ancak söz konusu devletlerin Balkan Sorunu'nun hangi boyutlarının Avrupa barışını tehdit ettiği, dolayısıyla kendilerinin müdahalesini gerektirdiği üzerinde hemfikir olamaması nedeniyle, gerek ilk gerekse

³⁴⁵ Şimşir, cilt II, 17 numaralı ekte, İngiltere'de çıkan *Punch* adlı mizah dergisinde yayımlanan bir karikatüre yer vermiştir. Söz konusu karikatür Balkan Savaşı'nın düvel-i muazzamayı ne kadar yakından ilgilendirdiğini gösteren güzel bir örnektir. Karikatürde Balkan müttefikleri ve Osmanlı Devleti'nin barış koşullarını tartıştığı odanın kapısından içeri bakan ve bir kadın şeklinde tasvir edilen Avrupa, "*Haritalarınızı tamamladıktan sonra bana getirin, nerede yanlış yaptığınızı göstereyim*" demektedir. Osmanlı karikatüründe Balkan Sorunu'nun nasıl algılandığına ilişkin bkz., Tobias Heinzelmann, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu (1908-1914)*, çev. Türkiş Noyan, İstanbul, Haziran 2004.

³⁴⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX. Cilt, Ankara, 1996, s. 323.

9 Kasım'da yapılan ikinci talebe olumlu bir yanıt verememişti.³⁴⁷ Bu nedenle Osmanlı Devleti 12 Kasım'da doğrudan Bulgar kralına ateşkes önerisinde bulunmuştu.³⁴⁸ Bulgar Ordusu'nun Çatalca hatlarına yaptığı saldırının başarısız olması ve askerler arasında başgösteren kolera salgını 3 Aralık'ta ateşkesin imzalanmasına neden olmuştu.³⁴⁹ Bulgaristan'ın yanı sıra Sırbistan ve Karadağ da 30 Aralık'ta mütareke protokolünü imzalamış ancak Yunanistan hem kuşatma altında tuttuğu Yanya'nın kendisine verilmesinin kabul edilmemesi hem de Ege Denizi'ndeki ablukayı kaldırmak istemediği için söz konusu protokolü imzalamaya yanaşmamış, ancak Londra'da yapılacak barış görüşmelerine katılmıştı.³⁵⁰ Bu arada Avusturya Dışişleri Bakanı Kiderlen'in, Balkan Sorunu'nun herhangi bir ülkenin başkentindeki düvel-i muazzama büyükelçilerinin biraraya geleceği gayri resmi toplantılarda tartışılması teklifi kabul edilmiş ve bu iş için Londra uygun görülmüştü.³⁵¹ Böylece Londra'da, biri savaşan tarafların barış koşullarını, diğeri de düvel-i muazzamanın Londra Büyükelçilerinin Balkan Sorunu'nun kendilerini ilgilendiren kısımlarını tartışacağı birbirine paralel olacak iki ayrı konferans toplanması kararlaştırılmış, 16 Aralık'ta Barış Konferansı, 17 Aralık'ta da Büyükelçiler (Süfera) Konferansı toplantılarına başlamıştır.

Balkan müttefiklerinin barış koşullarını ilk açıkladığı 23 Aralık'tan, görüşmelerin kesildiği 6 Ocak 1913'e kadar geçen süreç, müttefiklerin öne sürdükleri şartlarda direndiği, Osmanlı Devleti'nin ise giderek tavizkâr davrandığı dikkat

³⁴⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II: Trablugarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Asyasının Paylaşılması için Anlaşmalar, Kısım II: Balkan Savaşları*, Ankara, 1983, s. 60.

³⁴⁸ Karal, IX. Cilt, ss. 325-326'da, ateşkes önerisinin Bulgar kralına değil Başbakan'a yapılması gerektiği ve bu yanlıştın da cevabı geciktirdiği, o sırada da Bulgarların Çatalca üzerine saldırıya geçtiğini belirtmektedir.

³⁴⁹ Karal, s. 326.

³⁵⁰ Necdet Hayta, *Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913)*, Ankara, 1996', s. 9. Şimşir, cilt I, belge no: 434, s. 434'te, Hariciye Nazırı Gabriel Narodunkyan Efendi Londra Büyükelçisi Tefik Paşa'ya gönderdiği telgrafta donanmanın yakında adaları geri alabileceği, bu nedenle Yunanistan'ın ateşkes imzalamadan barış görüşmelerine katılmasının kabul edilmesi talimatını verdiği okunmaktadır.

³⁵¹ Crampton, ss. 66-67. Crampton ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in Paris'te toplanılması için teklif yaptığını, ancak o sırada Rusya'nın Paris büyükelçiliğinde son derece kurnaz ve söz geçiren bir diplomat ve eski Dışişleri Bakanı olan Isvolsky'nin bulunması ne Avusturya ne de Almanya'nın işine geldiğini belirtmektedir. Üstelik İtalya'nın Paris büyükelçisi Tittoni'nin de söz konusu toplantılarda ülkesinin çıkarlarını savunabileceğine pek de güvenilmemekteydi. Böylece Londra seçilmiş ve düvel-i muazzamanın Londra Büyükelçileri söz konusu Konferans'ı kendi ülkelerini temsilen katılmışlardı. Konferans'ta Almanya'yı Lichnowsky, Avusturya'yı Mensdorff, İtalya'yı Imperiali, Fransa'yı Cambon ve Rusya'yı da Benckendorff temsil ederken, ev sahipliği yapan İngiltere'yi ise Dışişleri Bakanı Edward Grey temsil etmekteydi.

çekmektedir.³⁵² Yine de devletin gerek Edirne gerekse Adalar Meselesi'nde taviz vermemeye yanaşmaması görüşmelerin kesilmesine neden olmuştu. Ancak düvel-i muazzamanın 17 Ocak'ta Osmanlı Devleti'ne verdiği notanın tehdit dolu üslûbu³⁵³ karşısında Osmanlı Devleti köşeye sıkışmış, Edirne'nin Bulgarlara terk edileceğine ilişkin söylentilerinin etkin rol oynadığı Bâb-ı Âli baskısıyla hükümetin düşürülmesi durumu daha da kötüleştirmiştir.³⁵⁴ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa başkanlığında toplanan yeni hükümet düvel-i muazzamanın notasına verdiği 30 Ocak tarihli cevapta, Meriç'in batısında kalan bölgeyi Bulgaristan'a terk etmeyi kabul etmişti. Adalara gelince: Osmanlı Devleti bunların bir kısmının Çanakkale Boğazı'nın savunması için gerekli, diğer bir kısmının da Anadolu'nun bölünmez parçaları olduğunu hatırlattıktan sonra,

bu adalar üzerinde Türkiye'nin otoritesini azaltamaya yönelecek her çözüm sakıncalı olacaktır. Ancak bu düşüncelerin gözönünde tutulması şartıyladır ki Türkiye, Balkanlı Müttefikler'in işgalindeki adalar hakkında büyük devletlerin karar vermelerine razı olabilir”³⁵⁵

demektedir. Ancak Balkan müttefikleri cevabın çok geciktiğini öne sürmüş ve 4 Şubat'ta savaş tekrar başlamıştı. Cephelerde ordularının daha fazla dayanamayacağı açık olduğundan Yanya, İşkodra ve Edirne'yi kaybetmeden hasımlarıyla tekrar masaya oturmak isteyen Osmanlı Hükümeti, 23 Şubat'ta düvel-i muazzamanın arabuluculuğuna başvurmak için karar almış³⁵⁶ ve 28 Şubat'ta bu

³⁵² Bayur (1983), ss. 199-214'te, Balkan müttefiklerin, barış şartlarını içeren notaları ve Osmanlı Devleti'nin karşı notalarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Osmanlı Devleti, Balkan müttefiklerinin öne sürdüğü koşullara ilk verdiği cevapta, gerek Rumeli'deki topraklarından gerekse Ege Adaları'ndan vazgeçmiyor, Ege Adaları'nın doğrudan Osmanlı egemenliğinde kalması gerektiğini savunurken Rumeli için bir nevi özerklik öneriyordu. Müttefiklerin koşullarında direnmesi üzerine Osmanlı Devleti 1 Ocak 1913 tarihinde verdiği cevapta Edirne'nin batısında kalan toprakları terk etmeye razı oluyor; ancak ne Edirne'den ne de Adalardan vazgeçiyordu.

³⁵³ Şimşir, cilt I, s. CLXXI'de yer alan notanın tercümesi şöyledir, “büyük devletlerin öğütünü dinlememekle ve barış yapılmasına engel olmakla Osmanlı Hükümeti ağır bir sorumluluk altına girmektedir ve savaş uzarsa başkent İstanbul ve Anadolu da tehlikeye girebilir. Osmanlı Hükümeti, savaş sonrasında Avrupa'nın maddi ve manevi yardımına muhtaçtır ve bu yardımları, ancak büyük devletlerin öğütlerini dinleyerek elde edebilir. Bu durumda büyük devletler, Edirne'nin Balkan müttefiklerine terk edilmesi ve Ege adaları hakkında karar verme yetkisini de büyük devletlere bırakması yolundaki öğütlerini yenilemek zorundadırlar.”

³⁵⁴ Karal, IX. Cilt, s. 335.

³⁵⁵ Şimşir, cilt I, belge no: 583, s. 497; çevirisi, s. CLXXXI.

³⁵⁶ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, Kasım 1988, ss. 30-31.

isteğini resmen düvel-i muazzamaya bildirmişti.³⁵⁷ Ancak Balkan müttefiklerinin cevabı beklenirken 6 Mart'ta Yanya, bundan yirmi gün sonra ise Edirne düşmüştü.³⁵⁸

Uzun pazarlıklardan sonra, barış görüşmeleri için müttefiklerden olumlu cevap alınması üzerine 1913 Mayıs ortalarında Berlin eski Büyükelçisi Osman Nizami Paşa birinci, Nafia Nazırı Batzaria Efendi ikinci, Hariciye Nezareti Müşaviri Reşid Bey de üçüncü delege olmak üzere Osmanlı heyeti Londra'ya ulaşmıştı.³⁵⁹ Müttefiklerin bitmek tükenmek bilmeyen istekleri karşısında 27 Mayıs'ta Balkan delegeleriyle ayrı ayrı görüşen E. Grey antlaşmayı imzalamaları ya da Londra'dan ayrılmaları yönünde ultiमतom verdikten sonradır ki, 30 Mayıs 1913'te Balkan Savaşı'nı, sadece geçici bir süre için, sona erdiren Londra Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti, Trakya'da Midye-Enez hattının batısında kalan tüm toprakları müttefiklere devrederken Girit üzerindeki haklarından da vazgeçiyor ve savaşın ortaya çıkardığı mali sorunların ayrı bir konferansta ele alınmasını kabul ediyordu. Düvel-i muazzamayı ilgilendiren iki sorun: Arnavutluk sınırlarının çizilmesi ve Adalar Meselesi'nin çözümü ise antlaşmanın ikinci ve dördüncü maddeleriyle bu devletlere bırakılmıştı.³⁶⁰ Bu antlaşmanın sonrasında yaşanan süreç düvel-i muazzamanın, Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın Adalar Meselesi'nin kendi lehlerine çözülmesi için gerçekleştirdiği yoğun diplomatik çabayı dikkate almaksızın sadece Avrupa uyumunun devamı adına her iki tarafı da memnun etmeyen bir sonuca ulaştırmasının öyküsüdür.

Uzun görüşmelerden³⁶¹ sonra düvel-i muazzamanın Süfera Konferansı'nda ele almayı uygun gördüğü dört sorundan: Savaşın sonucu ne olursa olsun İstanbul'daki statükonun muhafazası tüm devletlerin üzerinde hemen anlaşmaya vardığı bir madde olmuş; Sırbistan'ın savaş zamanında mühimmat ve silah geçirilmemesi şartıyla, Adriyatik kıyısında bir limandan yararlanması³⁶² sorunu ise,

³⁵⁷ Hayta, s. 68.

³⁵⁸ Karal, cilt IX, s. 336-337. İşkodra ise 24 Nisan'a kadar dayanmıştı.

³⁵⁹ Hayta, s. 74.

³⁶⁰ Karal, cilt IX, s. 337.

³⁶¹ Düvel-i muazzamaya mensup devletlerin Balkan Sorunu'ndan hangi konuların kendileri tarafından ele alınması gerektiğine dair yaptıkları önerilerin detayı için bkz., Bayur (1983), cilt II, kısım II, ss. 159-163.

³⁶² Karal, cilt IX, s. 332-333.

oldukça çetin tartışmalara sahne olsa bile, diğer iki soruna oranla daha çabuk sonuca ulaştırılmıştır. Yeni kurulacak olan Arnavutluk'un sınırlarının belirlenmesi ve Adalar Meselesi Süfera Konferansı'nda çetin çıkar çatışmalarına sahne olacak ve her iki sorun da ancak 1914 yılı başında sonuca ulaştırılabilecekti. Düvel-i muazzamanın Adalar Meselesi'ne çözüm arayışları ve bunu Arnavutluk'un güney sınırının tayini sorunuyla birleştirmesinin nedenleri söz konusu devletlerin kimisinin Arnavutluk'ta kimisinin de adalarda hayati çıkarları olmasında aranmalıdır. İtalya ise hem Arnavutluk'un güney sınırları hem de, kendisinin de Rodos ve Oniki Ada'yı işgali altında bulundurmasından dolayı, adalarla doğrudan ilgisi olan tek devletti. Dolayısıyla, altı devletin Süfera Konferansı boyunca sergilediği tutumu anlayabilmek için her devletin hem Arnavutluk hem de adalara yönelik politikasını değerlendirmek gerektirmektedir.

Konferansa ev sahipliği yapan İngiltere, ekonomik ya da siyasi hiçbir çıkarı bulunmamakla birlikte, hem düvel-i muazzamadan bazılarının hem de Balkanlar'daki küçük devletlerin çekişmelerine sahne olan Arnavutluk sorununun, Avrupa'yı genel bir savaşın içine çekmeden çözümlenmesi gerektiğinde inanmaktaydı.³⁶³ Dolayısıyla İngiltere Arnavutluk konusunda oldukça tarafsız davranmıştı.³⁶⁴ Arnavutluk sorunu İngiltere'yi, dolaylı olarak, sadece Avrupa uyumunu tehdit ettiği sürece ilgilendirirken, Adalar Meselesi bu devletin çıkarlarını etkilemekteydi. Ancak burada kastedilen adalar, Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın işgal ettiklerinden çok Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'nın işgal ettikleriydi. Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyan işgaline uğradığı günlerde İngiliz Amiralliği'nin hazırladığı, "*İtalya'nın Ege Adaları'nı İşgali ve [İngiltere'nin] Deniz Politikasına Etkileri*" başlıklı bir rapor, Amiralliğin uzun yıllardır Akdeniz'de uyguladığı politikanın esasını İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'daki ticari çıkarlarına bu bölgeden ancak 1.000 deniz mili uzaklıktaki devletlerden tehdit gelebileceği, fakat bu tehdidin Malta'da üslenen İngiliz Donanması tarafından önlenebileceği üzerine

³⁶³ M. B. Hayne, "Great Britain, the Albanian Question and the Concert of Europe, 1911-1914", *Balkan Studies*, vol. 28, no. 2, 1987, s. 327.

³⁶⁴ Crampton, ss. 127-128'de ve Hayne, ss. 343-344'te okunduğuna göre, İngiltere bu konuda o kadar tarafsızdı ki, Fransa Ekim 1913'te Arnavutluk'un güney sınırlarının tespiti için oluşturulan ve düvel-i muazzama delegelerinin yer aldığı sınır komisyonunun başkanı İngiliz Yüzbaşı Doughty-Wylie'nin Üçlü İtilaf'ın çıkarlarını gözetmediğini Grey'e şikayet etmişti.

dayandırdığı anlatılmaktaydı. Bu durumda İngiltere'nin izlediği genel politika Malta'nın doğusunda hiçbir büyük devletin askeri deniz üssüne dönüştürülebilecek bir limanı ele geçirmemesi yönündeydi. İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı işgali İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarına büyük zarar verebilecek nitelikte olduğundan, İtalya'nın bu adaları terk etmesini sağlamak devletin öncelikli politikası olmalıydı.³⁶⁵ Bu nedenle, İngiltere Süfera Konferansı'nda sadece Yunanistan'ın değil İtalya'nın işgal ettiği adaların da tartışılması için çaba harcayacaktı.³⁶⁶ Dolayısıyla Yunan işgali altındaki adalar hakkında İngiltere'nin izlediği politika, İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı Osmanlı Devleti'ne iade edip etmeyeceğiyle yakından ilgiliydi. İtalya'nın bu konumu, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz Akdeniz politikası bakımından, İngiltere'yi doğrudan ilgilendirmekle birlikte İtalya'nın Üçlü İttifak'ın bir üyesi olması da ayrı bir sorun yaratmaktaydı. Almanya'nın 19. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'nin denizlerdeki hakimiyetini tehlikeye sokacak biçimde hırslı bir donanma programına sarılması ve iki devletin deniz silahlanma yarışına sınırlama getirilmesi yönünde herhangi bir anlaşma sağlayamaması³⁶⁷ bu devletin donanmasının bir kısmını Kuzey Denizi'ne çekmesini gerektirmişti.³⁶⁸ Dolayısıyla iki blok arasında çıkacak bir savaşta Alman Donanması'nın müttefiki olan İtalya'nın elinde bulunan adalarda konuşlanabilme olasılığı İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarları açısından son derece ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.³⁶⁹

³⁶⁵ PRO, ADM 116/3098, 20 Haziran 1912.

³⁶⁶ Şimşir, cilt I, belge no: 382, 15 Kasım 1912, s. 304'te Edward Grey Yunanistan'ın özellikle Çanakkale Boğazı önündeki adaları işgal etmesiyle en çok Rusya'nın çıkarlarının zedelendiğini ve bu açıdan Rusya'nın görüşünün alınması gerektiğini belirtmektedir. Grey'e göre eğer Rusya bu adaları düvel-i muazzama ile tartışmaya açmak isterse İngiltere de İtalyan işgali altındaki adaların durumunun tartışılması için bir fırsat yakalamış olacaktır.

³⁶⁷ Crampton, ss. 1-8.

³⁶⁸ PRO, ADM 116/3098, 20 Haziran 1912.

³⁶⁹ Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, London, 1973, ss. 12-18'de, Daha Balkan Savaşı'nın başında İtalya'nın işgal ettiği adaları Osmanlı Devleti'ne geri vermeme olasılığına karşı İngiliz Amirallliği'nin, Yunanistan'ı da içine alan yeni bir deniz politikası üzerinde harekete geçtiğini belirtmektedir. Yunan asıllı bir avukat olan John Stavridi'nin aracılığında Venizelos ile yapılan görüşmelerde, dönemin Bahriye Bakanı Winston Churchill, mevcut durumdaki gruplaşmaya göre Akdeniz'de Üçlü İtilaf'ın düşmanlarının Avusturya ve İtalya olduğu ve ileride çıkacak bir savaşta bu iki devletin Adriyatik'i tamamen kapatarak İtilaf donanmalarına zor anlar yaşatabileceğini vurguladıktan sonra, İngiltere'nin Adriyatik'e çok yakın bir mevkiye bir donanma üssüne sahip olduğu taktirde Avusturya ve İtalya donanmalarını bu denizde hapsedeceğini belirtmiş ve Yunanistan'ın elinde bulunan Kefalonya Adası'nın bu amaçla kullanılmasını önermişti. Churchill, bu *iyilik* karşısında ise Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi önermekten çekinmemişti. Dönemin Maliye Bakanı Lloyd George ise Rodos ve Oniki Ada'nın İtalya'nın elinde bulunmasının Yunanistan için bir utanç olduğunu, Balkan Savaşı sonrasında yapılacak barış antlaşmasında bu adaların da Yunanistan'a devredilmesi için şimdiden kamuoyu yaratmaları gerektiğini Stavridis'e belirtmişti. Böylece bir yandan İngiltere İtalya'nın Akdeniz'deki varlığının yarattığı tehdidi Yunanistan'la dengelemeye

Süfera Konferansı'nda ele alınan her iki konuda da hayati çıkarları olan İtalya, bu ikircikli konumunu yansıtırcasına, Konferans'ın en tutarsız davranan üyesi olmuştu. İtalya'nın coğrafi konumu dikkate alındığında Otranto Kanalı'nın karşı kıyılarının Yunanistan gibi küçük, ama Balkan Savaşı'nda deniz gücünün etkili olduğunu kanıtlamış ve Üçlü İtilaf'a daha yakın duran bir devletin sınırları içinde değil, yeni kurulacak ve her yönden İtalya'ya bağımlı zayıf bir Arnavutluk'un sınırları içinde yer alması gerekmektedir. Adriyatik'in bu can damarını elde bulundurmanın İtalya'ya sağlayacağı stratejik üstünlük ise tartışılmazdı. Üstelik İtalya, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ticaret sergileri açmaktan tarım heyetleri göndermeye, okullar ve bankalar açmaktan gazete çıkarmaya kadar Arnavutluk'un güney bölgesinde (ya da Yunanistan'ın adlandırdığı biçimiyle "Kuzey Epir") ekonomik ve kültürel nüfuzunu yaymak için elinden geleni yapmaktaydı.³⁷⁰ İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı işgali, önceleri Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'ı bırakmaya zorlamak amacıyla gerçekleştirilmişse de, Balkan Savaşı'ndan sonra, İngiltere'nin yukarıdaki endişeleri göz önüne alındığında, İtalya'nın elinde önemli bir koza dönüşmüştü. Bu nedenle İtalya, bir yandan yeni kurulacak olan Arnavutluk'un güney sınırını mümkün olduğu kadar, bölgeyi Balkan Savaşı'nda işgal eden Yunanistan'ın aleyhine genişletmeye çalışırken diğer yandan da bu amacına ulaşmak için elinde bulundurduğu adaları da, Osmanlı Devleti'yle imzaladığı Uşi Antlaşması'nın hükümlerine tamamen aykırı olarak,³⁷¹ Yunanistan'a vermeyi teklif edecek kadar ileri gidecekti. Aynı İtalya, Osmanlı'dan Antalya bölgesinde bir imtiyaz koparmadan, bunları iade etmeyi reddetmekte sakınca görmeyecektir. Ancak İtalya'nın sergilediği tutarsızlık, belki de Konferans'tan en kârlı çıkan devlet olmasını sağlayacaktı.

çalışırken diğer yandan bu devleti bir maşa olarak kullanıp İtalya'yı bu adalardan çıkarmayı amaçlamaktaydı. Oysa, Douglas Dakin'in, "The Greek Proposals For an Alliance with France and Great Britain, June-July 1907", *Balkan Studies*, vol. 3, no. 1, 1962, ss. 43-60'ta belirttiği üzere, Balkan Savaşı'ndan birkaç yıl önce Yunanistan hem İngiltere hem de Fransa'ya bir ittifak antlaşması teklif ettiğinde; ekonomik açıdan oldukça zayıf, kara ordusu ve donanma gücü dikkate alınmayacak kadar niteliksiz, hepsinden önemlisi 1897 Osmanlı-Yunan savaşında bu devletin gösterdiği beceriksizlik her iki devlet gözünde böyle bir ittifakı gereksiz kılmıştı.

³⁷⁰ Fischer, ss. 101-102; Crampton, s. 76. İtalya'nın Arnavutluk'a olan ilgisi öyle yoğundu ki, Dışişleri Bakanı Marki di San Giuliano tüm Arnavutluk'u dolaşarak bu bölge üzerine bir kitap bile yazmıştı.

³⁷¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953, ss. 451-452'de yer verdiği Uşi Antlaşması'nın 2. maddesine göre Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'den tüm askeri ve mülki memurlarını çektiği zaman İtalya da işgali altında bulunan Rodos ve Oniki Ada'yı iade edecekti.

Rusya, Avusturya ve İtalya'nın arasını açmak amacıyla bağımsız bir Arnavutluk kurulmasını kabullenmekle beraber sınırların mümkün olduğu kadar dar tutulmasına çalışmıştı.³⁷² Rusya'nın Adalar Meselesi'ndeki tavrını belirleyen unsur ise, Boğazlar'daki statükonun korunması olmuştur. Bu nedenle Anadolu kıyılarına yakın adaların Yunanistan'da kalmasına razı gelen Rusya, gelecekte sadece Boğazları değil, bunlara Ege Denizi'nden gelebilecek tehditleri önlemek amacıyla Boğazönü Adaları'nı da almayı düşündüğünden Limni, Semadirek, Gökçeada ve Bozcaada'nın ya Osmanlı Devleti'nde kalmasını ya da silahsızlandırılarak Yunanistan'a devredilmesini savunmaktaydı.³⁷³

Topraklarının bir kısmının Slavlarla meskûn olması nedeniyle Sırbistan'ın yayılcı politikasından rahatsız olan Avusturya,³⁷⁴ bağımsız bir Arnavutluk kurulmasını ortaya atan ülke olarak büyük bir çıkar sağlamayı hedeflemekteydi. Her şeyden önce kurulacak olan Arnavutluk Avusturya nüfuzuna girdiği takdirde, Sırbistan'a karşı dengeleyici bir unsur olacaktı. Bunun da ötesinde 1908'de Bosna-Hersek'in ilhaki Sırbistan'ın kuzeye doğru yayılmasını durdururken, Arnavutluk'un kurulması ise batıya doğru ilerleyişini önüne set çekecek, dolayısıyla Sırbistan doğuya, diğer Balkan devletlerinin hak iddia ettikleri topraklara doğru yönelmek zorunda kalacaktı.³⁷⁵ Adalar Meselesi'nde hiçbir çıkarı olmayan Avusturya, bağlı olduğu müttefiklerinin izinden gitmekle yetinecektir.³⁷⁶

Avusturya'nın kıta Avrupası'nda güçlü bir konuma ulaşmasını istemeyen Fransa Arnavutluk meselesinde özellikle Rusya'dan yana tavır alacaktı.³⁷⁷ Adalar Meselesi konusunda Fransa da, İngiltere gibi, Akdeniz'deki çıkarları ve Suriye üzerindeki emelleri yüzünden İtalya'nın işgalinde bulunan adalar da dahil olmak

³⁷² Crampton, s. 77.

³⁷³ Yusuf Hikmet Bayur, "Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)" *Belleten*, cilt VII², sayı: 28, Birinci Teşrin 1943, s. 183; Zotiades, ss. 288-289. Her ne kadar Rusya, Venizelos'un Isvolsky ile olan 2 Ocak 1913 tarihli görüşmesinden sonra tüm adaların, belli koşullar altında, Yunanistan'a bırakılmasına razı oldu ise de, sonradan bu tutumunu değiştirecek, Süfera Konferansı başında belirlediği politikaya geri dönecektir. Bkz. s. 82.

³⁷⁴ Bayur (1983), s. 176.

³⁷⁵ Crampton, s. 76.

³⁷⁶ Bayur (1983), s. 172.

³⁷⁷ Bayur (1983), s. 168.

üzere tüm adaların Yunanistan'a verilmesini savunurken,³⁷⁸ müttefiki Rusya'nın Boğazönü Adaları hakkındaki isteklerini, hatta bazı devletler istediği taktirde Midilli ve Sakız'ın Osmanlı'da kalmasına da karşı durmayacaklarını ancak bu amaçlara ulaşılması için Yunanistan'a karşı herhangi bir girişimde bulunmayacağını açıkça ortaya koymuştu.³⁷⁹ Bu bakımdan Fransa Süfera Konferansı'nın tavrı en açık üyesiydi.

Düvel-i muazzamanın diğer üyeleriyle karşılaştırıldığında Balkanlar'da en az çıkarı bulunmasına rağmen, müttefiki olan İtalya ve Avusturya'nın Arnavutluk üzerinde çatışmaya girme olasılığının bulunması, dolayısıyla Üçlü İttifak'ın parçalanma riski taşıması nedeniyle Almanya'nın işi oldukça zordu. Almanya bir yandan müttefiklerini uzlaştırmaya çalışırken öte yandan, görünürde Avrupa barışının korunması adına; ancak gerçekte İngiltere'yi Üçlü İtilaf'tan koparmak ve kendi yanına çekmek amacıyla zaman zaman Avusturya ve İtalya üzerinde baskı uygulamaktan çekinmeyecekti.³⁸⁰ Adalar Meselesi'nde de Almanya oldukça zor bir konumdaydı. Yunan Kralı George'un Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşiyle evli olmasının yarattığı akrabalık bağlarının ötesinde Yunanistan'ı Üçlü İtilaf'a kaptırmamaya çalışan Almanya, Osmanlı gözündeki itibarını kaybetmemek ve Arnavutluk sınırları meselesinde İtalya üzerinde uyguladığı baskının bu devleti uzaklaştırmasına olanak vermemek için hem Osmanlı hem de İtalya lehine gönülsüz birkaç girişimde bulunmuştu.³⁸¹

Edward Grey anılarında, 17 Aralık 1912'de ilk oturumunu yaptıktan sonra, sadece gerekli görüldüğü zaman toplanan ve 11 Ağustos 1913'te son oturumunu yapan Süfera Konferansı'nın son derece monoton ve yorucu bir süreç olduğunu belirtmektedir. Daha ilk haftalardan itibaren oldukça yıpratıcı geçen bu oturumlar için Fransa'nın Londra Büyükelçisi Cambon da Konferans'ın, "*masanın etrafında altı iskelet kalıncaya kadar devam edecek gibi görüldüğünü*" belirtmekten kendini

³⁷⁸ Turan (1986), s. 51.

³⁷⁹ Bayur (1983), s. 169.

³⁸⁰ Crampton, s. 75-95.

³⁸¹ BOA, HR. SYS. 1986/1, no: 9-12, 31 Mayıs 1913, Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne.

alı koyamamıştı.³⁸² Süfera Konferansı devam ederken, Balkan müttefikleri ile Osmanlı Devleti'nin katıldığı Barış Konferansı'nın kesintiye uğraması ve savaşın tekrar başlaması, 30 Mayıs 1913'te savaşan taraflar arasında barış sağlandıktan sonra bu kez Balkan müttefiklerinin kendi aralarında savaşa tutuşması düvel-i muazzamanın sürekli değişen koşullar altında çalışmasını gerektirmiş, dolayısıyla verimli bir süreç yaşanmamıştır. Bunlar bir yana, altı büyük devletin yukarıda belirttiğimiz başka başka ve birbiriyle çatışan çıkarları dikkate alındığında, Konferans'tan uzun vadede barışı koruyacak kadar sağlıklı kararların çıkması beklenemezdi. Nitekim Arnavutluk sınırı üzerine ulaşılan çözüm Yunanistan'ı, Adalar Meselesi'nde ulaşılan çözüm de Osmanlı Devleti'ni memnun etmekten çok uzak olacaktı. Bu açıdan bakıldığında Süfera Konferansı, ayrı kamplarda yer almalarına rağmen düvel-i muazzamanın Avrupa uyumunu hala sürdürdüğü mesajını vermekten öteye gitmemiştir. Gerek Arnavutluk gerekse Adalar hakkındaki kararın Süfera Konferansı bünyesinde değil, her devletin diğer devletler nezdinde yürüttüğü yoğun diplomatik faaliyet sonucunda alınması da bu gerçeğe işaret etmektedir.

Adalar Meselesi'ne gelince: Süfera Konferansı'nın başladığı ve sona erdiği güne kadar geçen zaman, hangi adaların Yunanistan'da kalması, hangilerinin Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi, ya da belli koşullar altında tümünün Yunanistan'a verilmesi gerektiği konusunda devletlerin hem kendi hem de ait oldukları blokların çıkarlarını dikkatle tarttığı bir süreçtir. Mayıs 1913'ten itibaren Adalar Meselesi'nin Arnavutluk sınırıyla ilişkilendirilmeye başlaması³⁸³ da bu konularla doğrudan ilgisi olan devletlerin söz konusu süreçte devamlı olarak fikir değiştirmesine neden olmuştur.

Konferans'ın başında adaların istikbali konusunda iki farklı yaklaşım tartışılmıştır: tüm adaların Osmanlı yönetiminde özerk bir statüye kavuşturulması ve yönetimine Hıristiyan bir vali atanması ya da bunların asker ve donanma üslerinden arındırılarak Yunanistan'a verilmesi. Ancak ilk yaklaşım, İngiltere'nin Atina Büyükelçisi F. Elliot'ın deyimiyle, diplomasinin ileride yaşanacak sorunların

³⁸² Viscount Grey of Fallodon, K. G., *Twenty-Five Years, 1892-1916*, vol. 1, New York, 1925, s. 256 ve 263.

³⁸³ Şimşir, cilt I, belge no: 726, 8 Mayıs 1913, ss. 616-617.

tohumlarını atmaya can attığı bir çözüm önerisidir. Çünkü her ne kadar adalar Osmanlı hakimiyeti altında özerk bir yönetime sahip olacaklarsa da çok geçmeden, tıpkı Girit'te olduğu gibi Yunanistan'la birleşmek için karışıklık çıkartacak; dolayısıyla düvel-i muazzamanın başına ikinci bir Girit meselesi açılacaktır.³⁸⁴ Bu nedenle ikinci yaklaşım, hem meselenin kökten çözümü için hem de İtalya'yı işgal ettiği adalardan çıkarmak ya da en azından Yunanistan'ın adalardaki varlığıyla dengelemek isteyen İngiltere için uygun bir çözüm olacaktır. Konferans'ın başında İstanbul ve Boğazlar'a yönelik politikasına uygun olarak, Çanakkale Boğazı önündeki Gökçeada, Bozcaada, Semadirek ve Limni Adaları'nın Osmanlı Devleti'nde kalmasını savunan Rusya ise,³⁸⁵ Venizelos-Isvolsky görüşmesinin ardından³⁸⁶ bu dört adadaki tüm kalelerin, bir daha inşa edilmemek üzere yıkılması, herhangi bir deniz üssü oluşturulmaması ve hiçbir büyük devletin egemenliğine girmemesi şartıyla tüm adaları Yunanistan'a bırakmaya razı olmuştu.³⁸⁷ İtalyan işgali altındaki adaların da Yunanistan'a verilmesini öngören bu teklif, görünür nedenlerden ötürü, hem İtalya hem de böyle bir önerinin Üçlü İttifak'ı Doğu Akdeniz'den dışladığı ve bunun nedeninin sadece ve sadece Üçlü İttifak'ın Osmanlı Asya'sını kendi aralarında paylaşmaları olabileceğini söyleyen İtalya'nın kıskırttığı Almanya tarafından hoş karşılanmamıştı.³⁸⁸ Üstelik San Giuliano, ülkesinin işgali altında bulunanlar da dahil olmak üzere, tüm adaların Yunanistan'a verilmesi karşısındaki tereddütlerini dile getirirken, bu koşullar altında Yunan ve İtalyan işgalindeki adaların ayrı gruplar halinde değerlendirilmesi gerektiğini belirten İngiltere'nin Roma Büyükelçisi R. Rodd'un bu teklifini de reddederek İtalya lehine bir çözüm arayışını bulmak için zaman kazanmayı da başarmıştı.³⁸⁹ Nitekim Adalar Meselesi'nin çıkmaza gireceğinin sinyalleri alındıktan sonra konunun gerekli görülmedikçe tartışılmamasına karar verilmiştir.³⁹⁰ Bunun yanı sıra, söz konusu dönemde Balkan müttefikleri ve Osmanlı Devleti arasındaki barış görüşmelerinin kesilmesi, savaşın tekrar başlaması ve düvel-i muazzamanın savaşan taraflar arasında

³⁸⁴ Şimşir, cilt I, belge no: 436, 18 Aralık 1912, ss. 360-361.

³⁸⁵ Şimşir, cilt I, belge no: 435, 18 Aralık 1912, s. 358.

³⁸⁶ Şimşir, cilt I, belge no: 463, 2 Ocak 1913, s. 395.

³⁸⁷ Şimşir, cilt I, belge no: 490, 6 Ocak 1913, ss. 415-416.

³⁸⁸ Crampton, ss. 121-122.

³⁸⁹ Şimşir, cilt I, belge no: 541, 15 Ocak 1913, ss. 460-461.

³⁹⁰ Şimşir, cilt I, belge no: 573, 23 Ocak 1913, s. 488.

arabuluculuğa soyunması gibi çok daha acil konularla uğraşması Adalar Meselesi'nin kendiliğinden geri planda kalmasına neden olmuştu.

Balkan müttefikleri ve Osmanlı Devleti arasında Mayıs ayı başında sağlanan ateşkesten sonra, düvel-i muazzama tekrar Adalar Meselesi'ne dönmüştür. Bu tarihten sonra Adalar Meselesi'yle doğrudan ilgili olan İngiltere'nin bu konuda inisiyatifi ele aldığı görülmektedir. İngiltere'nin Adalar Meselesi'ndeki tutumuna geçmeden önce bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerektiğine inanıyoruz. Günümüzde Ege Adaları üzerine çalışan kimi yazarlar Süfera Konferansı'nda İngiltere'nin açıkça Yunanistan'dan yana tavır aldığı ve adaların bu devlete geçmesi için elinden geleni yaptığı şeklinde görüş belirtmektedir.³⁹¹ Bu görüş bir dereceye kadar doğru olmakla birlikte oldukça eksiktir ve İngiltere'nin Yunan hayranlığı nedeniyle böyle bir politika benimsediği kanısını uyandırmaktadır. Ancak daha önce vurguladığımız üzere, İngiltere'nin Adalar Meselesi'ndeki tutumunu şekillendiren unsur, Yunan hayranlığından öte Akdeniz'deki hayati çıkarlarının korunması olmuştur. Nitekim Yunanistan, 1907 yılında bir ittifak anlaşması yapmak için İngiltere ve Fransa'ya başvurduğunda olumlu yanıt alamamıştı.³⁹² Çünkü söz konusu dönemde İtalya daha Rodos ve Oniki Ada'yı işgal etmemiş, dolayısıyla İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarına yönelik bir tehdit oluşturmamıştı. Ancak Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'nın söz konusu adaları işgal etmesi İngiltere'nin Akdeniz politikasını tamamen altüst etmiş ve bu tarihten sonra İngiltere'nin başlıca amacı İtalya'yı işgal ettiği adalardan bir an önce çıkarmak olmuştur.

İngiliz Amirallığı'nın "*Yunanistan: Deniz Gücü – Geçmiş ve Gelecek*" başlıklı ve 24 Aralık 1912 tarihli bir raporunda, Avrupa'nın temel politikasının, tarihi ve gelenekleriyle dünya kültürü ile uygarlığı üzerinde muazzam bir etkiye sahip olan bu küçük ve zayıf Hıristiyan devletinin desteklenmesi üzerine kurulduğu yönündeki açıklaması, Yunan hayranlığının küçümsenemeyecek bir yeri olduğunu vurgular niteliktedir. Ancak raporun bir sonraki paragrafında, bu devletin elindeki maddi ve stratejik olanaklar açısından hemen yanbaşındaki denizlerde büyük çıkarları olan devletler için göz ardı edilemeyecek kadar güçlendiği zaman, bu duygusallığın artık

³⁹¹ Bkz., Kurumahmut ss. 50-51 ve Küçük, ss. 10-11.

³⁹² Bkz. dipnot 68.

bitmesi gerektiği açık bir dille anlatılmaktadır.³⁹³ Amiralliğin Dışişleri Bakanlığı'na verdiği 2 Ocak 1913 tarihli ve üzerinde “*Gizli*” ibaresi bulunan memorandumda ise İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları bakımından, başta Yunanistan olmak üzere Balkan devletlerinin Üçlü İtilaf yanına çekilmesi, ancak bu yapılırken de Osmanlı Devleti'nin düşmanlığını kazanmamak gerektiği belirtilmektedir. Bu politikaya uygun olarak, Ege Denizi'ndeki tüm adaların ya Osmanlı Devleti gibi artık deniz devleti olma iddiasını yitirmiş bir devlete ya da Yunanistan gibi küçük ama dost bir deniz devletine verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İngiltere'nin öncelikli amacı barış ya da savaş zamanında bu adalardan hiçbirinin İtalya ya da Avusturya egemenliği altında olmamasına çalışılmıydı.³⁹⁴ Bu bilgiler ışığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanan Süfera Konferansı'nda Yunan hayranlığından ziyade, kendi çıkarları üzerine yoğunlaştığı ve Süfera Konferansı'ndaki tutumunun da bu görüşü yansıttığını söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

İtalya'yı işgal ettiği adalardan çıkarmanın tek yolunun Arnavutluk'un güney sınırlarının bu devletin istediği şekilde çizilmesiyle³⁹⁵ mümkün olacağını farkına varan Edward Grey³⁹⁶ ilk olarak 7 Mayıs 1913'te bu düşüncüyü İtalyan Büyükelçisi Imperiali'ye açmıştı. Arnavutluk sınırının İtalya'nın istediği şekilde çizilmesi için Yunanistan'ın işgal ettiği topraklardan çıkarılması gerektiği, ancak bu devletin kaybettiği toprakların başka bir bölgede, Ege Adaları'nda telafi edebileceğini belirten Grey'e karşı Imperiali oldukça kaçamaklı yanıtlar vermişti.³⁹⁷ Yine de 19 Mayıs'ta Imperiali ülkesinin Rodos ve Oniki Ada'yı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiğini, ancak Uşi Antlaşması göz önüne alındığında bu teklifi kendisinin değil başka bir devletin yapması gerektiğini belirtmiş ve Trablusgarp'ta halen Türk askerleri bulunduğunu, bu koşullar altında İtalya'nın adaları Yunanistan'a vermekle büyük bir fedakarlık yapacağını da vurgulamaktan geri kalmamıştı.³⁹⁸ Bu konuşmadan üç hafta sonra İtalya, işgali altında tuttuğu adalarda temelli yerleşmeye niyeti olmadığını,

³⁹³ PRO, ADM 116/3098, 24 Aralık 1912.

³⁹⁴ PRO, ADM 116/3098, 2 Ocak 1913.

³⁹⁵ Arnavutluk sınırı hakkında İtalya'nın isteklerini, Crampton, s. 124'te şöyle özetlemiştir: Arnavutluk-Yunan sınırının Adriyatik kıyısındaki Stylos Burnu'ndan başlaması, tüm Korfu Kanalı'nın asker ve silahtan arındırılması ve Valona Körfezi'nde bulunan Saseno Adası'nın da Arnavutluk sınırlarına dahil edilmesi.

³⁹⁶ Hayne, s. 346.

³⁹⁷ Şimşir, cilt I, belge no: 725, 7 Mayıs 1913, ss. 613-614.

³⁹⁸ Şimşir, cilt I, belge no: 740, 19 Mayıs 1913, s. 631.

ancak Uşi Antlaşması gereği bunları Osmanlı Devleti'ne vermekle yükümlü olduğunu ve bu Konferans'ta, önceki görüşünün aksine, Rodos ve Oniki Ada'nın tartışılmaması gerektiğini belirtmişti.³⁹⁹ İtalya'nın bu tutarsız tavrı İngiltere'yi büyük bir şaşkınlık içinde bırakmış ve bu devletin işgal ettiği adalardan çıkmayacağı yönündeki şüphesi de giderek kuvvetlenmeye başlamıştır.⁴⁰⁰ Sonraki haftalarda, İngiltere'nin İtalya nezdinde yaptığı tüm girişimler de sonuçsuz kalmış ve E. Grey Ağustos ayı başında, artık Süfera Konferansı'nın Arnavutluk ve adalar konusunda bir karara varması gerektiğini belirtmiştir. Konferansı'n son oturumunu yaptığı 11 Ağustos'ta ne Arnavutluk ne de Adalar Meselesi hakkında nihai bir karara varılabilmiş sadece Gökçeada, Bozcaada ile Meis'in Osmanlı Devleti'nde kalacağı, Saseno Adası'nın da Arnavutluk sınırlarına dahil edileceği üzerinde görüş birliğine varılabilmisti. Ertesi gün İtalya ve Fransa, İtalya Rodos ve Oniki Ada'yı boşalttığı zaman bu adaların geleceğinin de düvel-i muazzama tarafından ele alınacağı üzerinde görüş birliğine vardıklarını E. Grey'e bildirmişlerdi.⁴⁰¹ Adaların geri kalanı ile Arnavutluk sınırı hakkında kesin bir çözüme ulaşmadan Konferans'ın dağılması ise, her iki konuda da ödün vermekten kaçınan İtalya'nın manevra kabiliyetini oldukça yükseltmişti.

1913 yılı sonlarına yaklaşıldığında, İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin Uşi Antlaşması'nın hükümlerini hala yerine getirmediğine ilişkin bahanesi artık düvel-i muazzamanın diğer üyeleri tarafından ciddiye alınmaz olmuştu. Bunun üzerine İtalya bu adalar için çok masraf yaptığını ve şimdi Osmanlı Devleti'nden bu masrafları telafi edecek bir imtiyaz almadan bunları iade etmeyeceğini savunmaya başlamıştı.⁴⁰²

³⁹⁹ Şimşir, cilt II, belge no: 8, 11 Haziran 1913, s. 10.

⁴⁰⁰ Şimşir, cilt II, belge no: 42, 27 Temmuz 1913, s. 41'de, İngiltere'nin Roma Büyükelçisi R. Rodd'a göre İtalya'nın bu tavır değişikliğinin altında yatan neden Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri yüzünden Yunanistan'a büyük destek vermesi ve bu devleti Üçlü İtilaf'a çekmeye çalışmasıydı. Eğer İtalya hiçbir çıkar elde etmeksizin işgali altında bulunan adaları Osmanlı Devleti'ne iade ederse yaklaşan genel seçimlerde milliyetçilerin desteğinin kaybedileceğinden korkulması ise diğer bir etkendi. Crampton da s. 124'te, San Giuliano'nun Yunanistan'ın İkinci Balkan Savaşı'nda kazandığı topraklarla oldukça güçlü bir konuma yükseldiği ve tüm Ege Adaları'nın bu devlete verilmesinin Doğu Akdeniz'deki güç dengesini bozacağını savunduğunu belirtmektedir.

⁴⁰¹ Crampton, ss. 130-131. Böylece İtalya, işgali altındaki adaların istikbalinin ancak bunları boşalttıktan sonra ele alınmasını kabul ettirerek bu sorunun bir daha karşısına çıkarılmasını engellemişti.

⁴⁰² Şimşir, cilt II, belge no: 131, 15 Ekim 1913, ss. 125-126. İtalya adalar karşılığında Osmanlı Devleti'nden Antalya-Burdur demiryolu ve Antalya'da bir liman inşası için imtiyaz talep etmekteydi.

İtalya Rodos ve Oniki Ada konusunda İngiltere'yi o kadar oyalamıştı ki bu durum İngiliz diplomatlar arasında artık şakaya vurulur olmuştu. İngiliz diplomatlar tarafından yazılmış aşağıdaki beşlik, İtalya'nın politikasının güzel bir özetidir:

*Ellerinde kalmamalıydı ne Rodos ne Stampalia,
Bu yüzden gönderdiler genç bir adamı Antalya'ya,
Şimdi bu genç adamın işi
Tatlı sözlerle kandırmak Türkleri
Ki bağırsınlar, "Yaşasın, yaşasın İtalya!"⁴⁰³*

Adalar Meselesi bu şekilde sürüncemede kalmışken E. Grey'i harekete geçiren yeni bir gelişme oldu. 10 Aralık 1913'te İngiltere'nin Atina Büyükelçisi F. Elliot'ı ziyaret eden Venizelos, eğer Adalar Meselesi Yunanistan'ın lehine sonuçlanmadan Yunan kuvvetlerini Güney Arnavutluk'tan çekerse bu durumun kendisinin hükümetten istifa etmesine neden olacak kadar ciddi sonuçlar doğurabileceğini belirtmişti. Bu nedenle, kamuoyunun Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'tan çekilmesini hazmedebilmesi için bunun Yunanistan'a verilen adalar karşılığında gerçekleştirildiğini vurgulamak gerektiği, dolayısıyla Adalar ve Arnavutluk meselesinin aynı anda halledilmesinin zorunlu olduğu ve Gökçeada ile Bozcaada hariç, İtalyan işgalindekiler dahil olmak üzere adaların Yunanistan'a verilmesini talep etmişti.⁴⁰⁴ Venizelos'un bu girişiminin zamanlaması son derece yerindeydi. Çünkü Arnavutluk'un güney sınırlarının tayini için oluşturulan komisyon çalışmalarını tamamlamak üzereydi ve Yunanistan'ı Güney Arnavutluk'tan çekebilecek kadar siyasi nüfuza sahip tek politikacı olduğuna inanılan Venizelos'un istifası Avrupa için Arnavutluk meselesinin çözümsüz kalması, barışın tehlikeye girmesi demektir.⁴⁰⁵ Bu nedenle 12 Aralık'ta düvel-i muazzamaya bir nota gönderen Grey Arnavutluk komisyonunun çalışmalarının sona ermek üzere olduğunu, Adalar Meselesi hakkında da bir karara varmak gerektiğini belirtmişti. Ancak İtalya kendi işgali altındaki adaların söz konusu edilemeyeceğini belirtmiş, İtalya'nın bir süredir Üçlü İtilaf'la anlaşmanın yollarını aradığından şüphelenen Almanya da bu ülkeyi

Ancak Antalya-Burdur hattının imtiyazı İzmir-Aydın Demiryolu'nu işleten İngiliz firmasına verilmişti ki bu da İtalya ve İngiltere arasında yeni bir gerginliğe neden olacaktır.

⁴⁰³ Smith, s. 68'den aktaran: Kent, s. 76.

⁴⁰⁴ Şimşir, cilt II, belge no: 187, 10 Aralık 1913, ss. 176-177.

⁴⁰⁵ Crampton, ss. 133-134.

Üçlü İttifak'tan koparmamak için ona destek vermişti.⁴⁰⁶ Sonuç olarak Grey İtalyan işgali altındaki adaların da Yunanistan'a devredilmesi için direktmekten vazgeçmiş, Çanakkale Boğazı önündeki iki ada hariç diğerlerinin tahkim edilmemesi ve Anadolu kıyılarına karşı buralardan kaçakçılığın önlenmesi şartıyla Yunanistan'a verilmesini kabul etmek zorunda kalmıştı. Arnavutluk'un güney sınırı ile Adalar Meselesi'nde düvel-i muazzama 14 Ocak 1914'te ortak bir karara varmakla birlikte bu kararın Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ne tebliğ edilmesi ancak 13-14 Şubat'ta mümkün olabilmisti. Gecikmenin nedeni E. Grey'in düvel-i muazzamanın Yunanistan'ın Güney Arnavutluk sınırı, Osmanlı Devleti'nin de adalar hakkındaki kararını kabul etmedikleri takdirde, bu iki devlete nasıl bir yaptırım uygulanacağı yönünde bir görüş birliğine varmadan kararı tebliğ etmekten çekinmesiydi.⁴⁰⁷ Ancak Üçlü İttifak üyeleri Osmanlı Devleti'nin kararı kabul etmesini sağlayacak her türlü zorlayıcı tedbire karşı olduklarını belirtmişlerdi. Rusya'nın Londra Büyükelçisi Benckendorff'un, Üçlü İtilaf'ın adalar hakkındaki kararı Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirecek güce sahip olduğunu belirtmesine rağmen Grey, Osmanlı Devleti üzerinde böyle bir girişimden Üçlü İtilaf aleyhine doğacak sonuçları Almanya'nın kendi çıkarlarına kullanacağını savunarak ortak bir girişimde bulunulmasında ısrar etmişti.⁴⁰⁸ Ancak bu konu üzerinde bir anlaşma sağlanamamış ve Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'ın Üçlü İttifak'ın Osmanlı Devleti üzerinde zorlayıcı tedbirler almaya hiçbir zaman razı olmayacağını, dolayısıyla kararı tebliğ etmeyi daha fazla geciktirmenin bir anlamı olmadığını belirtmesi üzerine⁴⁰⁹ düvel-i muazzamanın kararları 13 Şubat'ta Yunanistan'a 14 Şubat'ta da Osmanlı Devleti'ne tebliğ edilmişti.⁴¹⁰

D. Osmanlı Devleti ve Adalar Meselesi

Hayati çıkarları söz konusu edilen Süfera Konferansı boyunca Osmanlı Devleti, önceleri tüm adaların, ancak bu mümkün olmadığı görüldüğünde hiç değilse Anadolu kıyılarına yakın olan Sakız ve Midilli'nin kendisine iadesi için yoğun bir diplomatik çaba harcamıştı. Ancak düvel-i muazzamanın kendi çıkarlarını üstün

⁴⁰⁶ Şimşir, cilt II, belge no: 283, 14 Ocak 1914, s. 277.

⁴⁰⁷ Şimşir, cilt II, belge no: 381, 9 Şubat 1914, s. 373.

⁴⁰⁸ Şimşir, cilt II, belge no: 390, 10 Şubat 1914, s. 380.

⁴⁰⁹ Şimşir, cilt II, belge no: 391, 10 Şubat 1914, s. 381.

⁴¹⁰ Düvel-i muazzamanın Osmanlı Devleti'ne verdiği notanın tam metni için bkz., Ek 4.

tuttuğu bu ortamda Osmanlı Devleti'nin diplomatik çabalarının sonuç vermeyeceği açıktı. Bâb-ı Âli baskını sonrası Osmanlı Devleti'nin büyük devletlere verdiği 30 Ocak 1913 tarihli notada, “ülkenin hayati çıkarları gözetilmek koşuluyla” adalar hakkında kararın düvel-i muazzamaya bırakılabileceği belirtilmişti.⁴¹¹ Osmanlı Devleti Süfera Konferansı'nda Adalar Meselesi'nin kendi aleyhine sonuçlanabileceği hissettiği andan itibaren bu notasına atıfta bulunarak düvel-i muazzamanın çıkarlarını gözetmediğinden yakınmıştır.⁴¹² Ancak ne Birinci Balkan Savaşı sonunda müttefiklerle imzalanan 30 Mayıs 1913 tarihli Londra, ne de İkinci Balkan Savaşı sonunda Yunanistan'la imzalanan Atina Antlaşması'nın adalarla ilgili maddesinde Osmanlı Devleti'nin söz konusu notasında dikkat çektiği noktalar yer almaktadır. Londra Antlaşması'nın beşinci maddesi sadece Ege Adaları hakkındaki kararın düvel-i muazzamaya bırakıldığını belirtmektedir.⁴¹³ 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması'nın on beşinci maddesi ise Londra Antlaşması'na atıfta bulunarak, “*Tarafeyn-i âkideyn 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Muhahede-nâmesi ahkâmını muahede-nâme-yi mezkûrun beşinci maddesi ahkâmı da dahil olduğu halde kendilerine ta'allûk eden hususâtta ifâ etmeyi taahhüt*” etmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin talep ettiği güvenceler her iki antlaşmada da yer almıyor, düvel-i muazzama Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir sorumluluk altına girmiyordu. Bu koşullar altında Osmanlı Devleti'nin düvel-i muazzama nezdinde yaptığı her girişim başarısızlıkla sonuçlanmış, hatta Fransa Dışişleri Bakanı Poincare son derece kaba bir şekilde, “*cidden bütün adalar size iade edilecek mi zann ediyorsunuz?*” diyerek Osmanlı Devleti'nin diplomatik çabalarının bir sonuç doğurmayacağını daha en başından belirtmişti.⁴¹⁴ Osmanlı Devleti'nin Adalar Meselesi'nde güvendiği Üçlü

⁴¹¹ Bkz., s. 73.

⁴¹² Osmanlı Devleti bu görüşünü adalar hakkında karar verildikten sonra da savunmaya devam etmiştir; Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, HR. SYS. 1987/4, no: 10'da kayıtlı, 7 Şubat 1914 tarihli tahriratında Avusturya Dışişleri Bakanlığı Birinci Şube Müdürü Baron Magiyö ile yaptığı görüşmeyi aktarmıştır. Baron, Osmanlı Devleti'nin adalar hakkındaki kararı düvel-i muazzamaya terk ettiğini hatırlatması üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, “*Evet! Terk etmiş idik fakat devletlerin insaf ve basiretine itimaden terk etmiş idik. Adaların Boğazlarla Anadolu sevahilinin selamet ve temin-i masuniyeti için elzem olanların bizde kalmasına karar vereceklerini ümit ediyorduk. Kendileri de evvel vakit herhalde böyle bir fikr-i hakkaniyette bulunuyorlardı. Eğer adaların kâffesini Yunanistan'a terk etmek arzusunda olsalar idi teklif-i tavassut etmezler idi*” şeklinde yanıt vermiştir.

⁴¹³ Hayta, s. 76.

⁴¹⁴ HR. SYS. 1985/1, no: 3, 12 Kanun-ı evvel 1912, Paris Sefiri Rifat Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne.

İttifak'ın üyeleri dahi, Yunanlıları işgal ettikleri adalardan çıkarmak için hiçbir devletin çaba sarf etmeyeceğini açık açık dile getirmişlerdi.⁴¹⁵

Altı büyük devletin hiçbirinden destek görmeyeceğinin farkına varan Osmanlı Devleti, Paris Büyükelçisi Rifat Paşa'nın önerisi üzerine, düvel-i muazzamanın karar vermesini beklemeden harekete geçerek durumu kendi lehine çevirmeyi amaçlamış ve tüm adaların kendisine iade edilmesi halinde bunlara özerklik verilmesini teklif etmişti.⁴¹⁶ Ancak Osmanlı teklifinden çok önce, daha Süfera Konferansı'nın başında adalara Osmanlı egemenliği altında özerklik verilmesi tartışılmış ve bundan vazgeçilmişti.⁴¹⁷ Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu önerisi düvel-i muazzama nezdinde olumlu bir sonuç doğurmamıştı.

1913 yılının Aralık ayı ortalarında İngiltere'nin adalar hakkında yaptığı teklifin Paris'te çıkan *Le Temps* gazetesinde yayınlanması,⁴¹⁸ Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuştu. Bu tarihten sonra gerek Bâb-ı Âli gerekse Avrupa başkentlerindeki Osmanlı Büyükelçileri sert bir şekilde tepkilerini dile getirip bu kararın barış sağlamayacağını; çünkü Anadolu'nun güvenliğini sağlamak için bu adaları Yunanistan'dan geri almaya çalışacaklarını, Osmanlı-Yunan ilişkilerindeki gerginliğin ise Yunanistan'a saldırmak için fırsat kollayan Bulgaristan'ın işine geleceğini, böylece Balkanların tekrar savaş alanına döneceğini söylemekten çekinmemişlerdi.⁴¹⁹ Osmanlı gözünde tek suçlu konumuna düşen İngiltere ise bu kararın Süfera Konferansı'nın son toplantısında tüm devletler tarafından ortaklaşa alındığını savunmakla birlikte Osmanlı Devleti'ni ikna edememişti.⁴²⁰ Gerek Osmanlı Devleti'nin bu söylemleri gerekse aynı tarihlerde Sultan Osman zırhlısının satın alınması, yukarıda belirttiğimiz gibi İngiltere'nin kararın kabul edilmesi için Osmanlı Devleti üzerinde zorlayıcı tedbirlere başvurulmasını talep etmesine neden olmuştu. Ancak Osmanlı Devleti, Yunanistan'a savaş açmak gibi bir niyeti

⁴¹⁵ HR. SYS. 1985/12, no: 16, 23 Mayıs 1913, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne.

⁴¹⁶ HR. SYS. 1986/2, no: 8, 3 Haziran 1913, Paris Sefiri Rifat Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne.

⁴¹⁷ Bkz., s. 80.

⁴¹⁸ Şimşir, cilt II, belge no: 217, 20 Aralık 1913, s. 203.

⁴¹⁹ HR. SYS. 1987/1, no: 7, 27 Kanun-ı evvel 1913, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne; Şimşir, cilt II, belge no: 212, 17 Aralık 1913, s. 198, belge no: 218, 22 Aralık 1913, ss. 204-205, belge no: 223, 24 Aralık 1913, ss. 212-213.

⁴²⁰ Şimşir, cilt II, belge no: 217, 20 Aralık 1913, s. 203.

olmadığını ve bu soruna Yunanistan’la doğrudan görüşmeler yoluyla çözüm bulmaya çalışacağını, İngiltere’nin bu saldırgan tutumunun ise kalıcı barış şansını yok ettiğini söyleyerek yine İngiltere’yi suçlamıştı.⁴²¹ İngiltere bu sefer de Osmanlı Devleti’nin Yunanistan’la doğrudan müzakereye girişmesini engellemeye niyeti olmadığı yolunda Osmanlı Devleti’ni ikna etmeye çabalayacaktı.⁴²²

Osmanlı Devleti’nin sergilediği bu sert tavır düvel-i muazzamanın aldığı karar üzerinde herhangi bir değişime neden olmamış ve 14 Şubat 1914’te karar tebliğ edilmiştir. Osmanlı Devleti ertesi gün düvel-i muazzama verdiği cevabi notada çıkarlarının gözetilmemesinden ötürü uğradığı hayal kırıklığını dile getirmekte, Gökçeada ve Bozcaada hakkındaki kararı senet kabul ettiğini, ancak diğer adalar için meşru taleplerinin gerçekleşmesi için çaba sarf edeceğini belirtilmekteydi.⁴²³

Düvel-i muazzamanın adalar hakkındaki kararından tatmin olmayan Osmanlı Devleti bu meseleyi Yunanistan’la doğrudan görüşerek halletmek üzere girişimlerde bulunma kararı almıştı. Düvel-i muazzamanın bir yandan adaları tahkim edilmemek koşuluyla Yunanistan’a vermesi diğer yandan Osmanlı Devleti’ni bu adalara saldırmaktan alıkoymak için herhangi bir yaptırım kararı almamış/alamamış olması Yunanistan Krallığı’nı oldukça güç durumda bırakmıştı. Osmanlı Devleti’nin satın aldığı Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarının birkaç aya kadar bu devletin eline geçecek olması ise Yunanistan’ın endişelerinin bir kat daha artmasına neden olmuştu. Bu nedenle Yunanistan, 21 Şubat 1914’te düvel-i muazzamaya verdiği cevabi notada söz konusu adaların saldırıya uğramayacağı yolunda düvel-i muazzamanın bir karara varmasını temenni etmiş;⁴²⁴ 24 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti’nin yaptığı doğrudan görüşme teklifine, düvel-i muazzamanın adalar için güvence verme olasılığını göz önünde bulundurarak, net bir yanıt vermekten çekinmişti. Buna rağmen Venizelos Midilli ve Sakız’a karşılık⁴²⁵ Osmanlı

⁴²¹ Şimşir, cilt II, belge no: 342, 2 Şubat 1914, s. 337.

⁴²² Şimşir, cilt II, belge no: 359, 4 Şubat 1914, ss. 348-349.

⁴²³ “Cevabi Nota”, *Ahenk*, 19 Şubat 1914. Osmanlı Devleti’nin cevabi notasının tam metni için bkz., Ek 4.

⁴²⁴ “Yunanistan’ın Cevabi Notası”, *Ahenk*, 26 Şubat 1914.

⁴²⁵ Osmanlı’nın Anadolu kıyılarına en yakın ada olan Sisam’ı neden deşiş-tokuşa dahil etmediği dikkat çeken bir noktadır. Bunun nedenini Sisam’ın Osmanlı tarihi içinde sürekli sorun yaratan bir ada olmasında aramak gerekir. Nitekim, Şimşir, cilt I, belge no: 528, 12 Ocak 1913, ss. 449’da

Devleti'nin Oniki Ada'dan hangilerini Yunanistan'a vereceğini sormuştu. Osmanlı Devleti söz konusu iki ada karşılığında İpsara, Karyot, Koçbaba, İstanbulya, Kerpe ve Kaşot Adaları'nın Yunanistan'a verilebileceğini belirtmişti.⁴²⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a teklif ettiği adaların, ticari konumları ve doğal kaynakları Cezair-i Bahr-i Sefid'in en zengin iki adası olan Midilli ve Sakız'ın yanına bile yaklaşabilecek nitelikte değildi. Bunun yanı sıra, Rodos ve Oniki Ada'nın; Uşi Antlaşması'nın hükümleri yerine getirildiği halde bunları boşaltmakta hala tereddüt eden İtalya'nın elinde bulunması, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan karşısındaki pazarlık gücünü azaltan önemli bir etkendi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bu teklifi reddedilmiş, Yunanistan tüm ümidini düvel-i muazzamadan bu adalar için talep ettiği güvencelere bağlamıştı. Düvel-i muazzamanın 25 Nisan'da verdiği cevapta, Yunanistan'ın adalar üzerindeki mülkiyet hakkının⁴²⁷ Osmanlı Devleti tarafından tanınması için bu devlet nezdinde sadece dostane bir uyarıda bulunulacağını belirtmesi⁴²⁸ ve özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle anlaşması için baskı yapması⁴²⁹ nedeniyle Haziran ayı sonlarına doğru Venizelos Adalar Meselesi'ni doğrudan görüşmeye razı olmuştu. Görüşmelerin Brüksel'de yapılması kararlaştırılmış, ancak 23 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatome vermesinin ardından yaşanan gelişmeler Avrupa'yı genel bir savaşa sürüklemeye başlamış, Osmanlı Devleti'nin Ağustos ayı başında İttifak devletleri yanında savaşa katılması bu görüşmelerin ertelenmesini gerektirmişti.⁴³⁰ Ağustos ayı sonlarında bu kez Bükreş'te başlayan görüşmeler, tarafların uzlaşamaması sonucu, daha uygun bir zamana ertelenmişti.⁴³¹

okunduğuna göre, daha 1913 yılı Ocak ayında Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendi İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lowther'le bir görüşmesinde tüm adaların aynı konumda olmadığını; Girit, Sisam ve Kıbrıs'ın Osmanlı yönetimine sürekli sorun çıkartan bir nüfus barındırdığını belirtmişti. Bu açıdan, Osmanlı Devleti'nin Sisam'ı geri almak istememesi mantıklı görünmektedir.

⁴²⁶ Kurumahmut, ss. 53-54.

⁴²⁷ Yunanistan, adaların mülkiyet hakkını, ancak tüm askerlerini Güney Arnavutluk'tan çektiği takdirde alacaktı.

⁴²⁸ "Devletlerin Yunanistan'a Cevabı", *Tanin*, 26 Nisan 1914.

⁴²⁹ Şimşir, cilt II, belge no: 513, 1 Haziran 1914, ss. 509-510.

⁴³⁰ Kurumahmut, s. 89.

⁴³¹ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları* (bundan sonra *Halil Mentеше'nin Anıları*), İstanbul, 1986, ss. 209-212; Şimşir, cilt II, belge no: 646, s. 620.

III. DOĞU EGE ADALARI ve AYDIN VİLAYETİ

Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğinden çıkışının Aydın Vilayeti üzerinde oluşturduğu çeşitli etkileri derinlemesine kavrayabilmek için her şeyden önce bu iki bölgenin ekonomik tarihçesini bir bütün olarak ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü yaklaşık dört yüzyıl aynı devletin egemenliği altında kalmış olan ve Osmanlı idari örgütlenmesinin ayrı birimlerinde bulunmuş olmalarına rağmen, Doğu Ege Adaları ile Aydın Vilayeti ekonomik bir bütün olarak algılanmıştır. Suraiya Faroqhi, “*Anadolu’yu çevreleyen deniz ulaşımına ilişkin yüzeysel bir çalışma[nın] bile, yakındaki adalar dikkate alınmadan yapılamayacağı*” belirterek bu gerçeğe işaret etmektedir.⁴³² Bu nedendir ki, Aydın Vilayeti'nin tüm doğal kaynaklarının aktığı İzmir'in ticaret tarihi üzerine çalışan araştırmacılar sadece Doğu Ege değil Ege Denizi'ndeki diğer adaların da ekonomik ve ticari yaşamlarına değinmeden geçememiştir.⁴³³

Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce parlak bir ticari hayata sahip olan Midilli ve Sakız,⁴³⁴ İzmir'in yükselişiyle birlikte bu liman kentinin yörüngesine girerek, Martonne'ın savını doğrular nitelikte,⁴³⁵ oldukça silik bir konuma indirgenmiştir. Doğanın sunabileceği en elverişli koşullarla donatılmış bir limanın getirdiği avantajlar ve sadece Batı Anadolu değil Ankara'ya kadar uzanan bir bölgenin ekonomik zenginliğini arkasına alan İzmir'in bu muazzam potansiyeliyle

⁴³² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 3. baskı, İstanbul, 2000, ss. 94-95.

⁴³³ Özellikle bkz., Suraiya Faroqhi (2000); Elena Frangakis-Syrett: *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens, 1992, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış”, *21. Yüzyılın Eşiğinde İzmir: Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İzmir, Kasım 2001 içinde, ss. 71-89, “Western and Local Entrepreneurs in İzmir in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu: Uluslararası Sempozyum Tebliğleri*, haz. Tuncer Baykara, İzmir, 1994 içinde, ss.79-88, “The Western Anatolian Coast and the Aegean Islands in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries: An Economic Survey”, *The Hellenic Diaspora: From Antiquity to Modern Times*, ed. J. M. Fossey, Amsterdam, 1991 içinde, ss. 251-266, “Greek Mercantile Activities in the Eastern Mediterranean”, *Balkan Studies*, vol. 28, no: 1, 1987, ss. 73-86; Daniel Goffman: *Osmanlı Dünyası ve Avrupa (1300-1700)*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2004, “İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti* içinde, İstanbul, 2000, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Ekim 1995.

⁴³⁴ Doğu Ege Adaları'ndan Sisam, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde neredeyse bomboştu. Dolayısıyla ada ticari bir öneme sahip değildi. Karyot ise, tarihin hiçbir döneminde aynı coğrafyada mevcut diğer adalar kadar canlı bir ticarete sahip olmamıştı.

⁴³⁵ Bkz. s. 5.

baş edebilecek bir konumda olmayan Midilli ve Sakız'ın bu kentten çok daha canlı bir ticarete sahip olması oldukça şaşırtıcı görünmektedir. Bunun altında yatan nedeni, İzmir'in söz konusu dönemde içinde bulunduğu durum açısından değerlendirmemiz gerekir. Osmanlı egemenliğinden önceki dönemlerde de zaman zaman ticari yükselişlere sahne olan İzmir 13. yüzyıldan itibaren, bölgedeki çatışmalar nedeniyle, ticaretin düzgün işleyebilmesi açısından önemli bir faktör olan siyasi istikrara bir türlü kavuşamamış, dolayısıyla bu bölgenin ticareti sadece Midilli ve Sakız'a değil Batı Anadolu kıyılarındaki diğer küçük limanlara (Foça, Çeşme, Ayasuluk, Balat) da kaymıştır.⁴³⁶ Osmanlıların tüm Batı Anadolu'yu egemenliği altına almasının getirdiği istikrarın yanı sıra uluslararası konjonktürün uygunluğu, hatta Büyük Menderes nehrinin taşıdığı alüvyonların, antik çağdan beri önemli birer liman kenti olan Balat (Milet) ve Ayasuluk (Selçuk/Efes) limanlarını doldurması gibi coğrafi değişimler dahil olmak üzere birçok koşul İzmir'in yükselişinde önemli rol oynamıştır.

Dolayısıyla öncelikli amacımız, İzmir'in yükselişinde etken olan faktörleri, bu yükselişin Doğu Ege Adaları'nın ticari hayatı üzerinde yarattığı etkilerle birlikte tartışmaktır. Bu da, Doğu Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından işgalinin Aydın Vilayeti üzerinde ne tür etkiler yarattığı, ekonomik faktörlerin belirleyici, İzmir'in ise başat konumda olduğu bu ilişkilerin nasıl girift bir hale dönüştüğünü anlamamızı kolaylaştıran zemini oluşturacaktır. İzmir'in ekonomik tarihinin bir çözümlemesini yapmaktan çok hangi özel koşulların biraraya gelerek Doğu Ege Adaları'nı bu kentin yörüngesine soktuğu ve bu adaların İzmir'in ekonomik gelişimine nasıl bir katkı sağladığı tartışılacaktır. Ele alacağımız bir diğer konu da, yukarıda da belirttiğimiz gibi ticari hayatlarını İzmir'in gölgesinde yürüten Doğu Ege Adaları'nın çoğu zaman göz ardı edilen ekonomik yaşamlarıdır. Çünkü bu konu, iki yaka arasındaki ilişkileri

⁴³⁶ Frangakis-Syrett, (1992), s. 23. Goffman (1995), s. 2'de, İzmir'in söz konusu dönemde içinde bulunduğu istikrarsız durumu şöyle özetliyor: "*İzmir'in ve kardeş limanlarının ticari talih, zamana ve koşullara bağlı olarak değişiyordu. Konstantinopolis'in Latinlere bağımlı olduğu kısa dönemde (1204-61) İzmir bir yeniden doğuş yaşadı. İznik'teki sürgününden 1261'de başkente dönen Bizans imparatoru Mihail Paleologos ve selefleri, Küçük Asya'daki konumlarını sağlamlaştırmaya, Haçlılara ve Türklere karşı mevzilerini güçlendirmeye çalıştılar. Bu yıllarda, Bizanslılar, Cenevizlilerin de yardımıyla İzmir'i bir ticaret ve kültür merkezi olarak geliştirdiler. Sonraki yüzyılda ise, Aydın ve Menteşe Türkmen beylikleri, bölgenin kontrolünü Cenevizlilerin elinden aldılar. Aydın ve Menteşe beyliklerinin iki ana limanından -Kuşadası ve Balat- yapılan ticaret, İzmir'den yapılan ve Bizans'ın elinde tuttuğu ticarete önce yetişti, sonra da geçti. Osmanlı sultanı I. Bayezid'in 1390'da bölgenin büyük bölümünü fethetmesinden sonra da, bu limanlardan yapılan ticaret geriledi.*"

anlamamıza ve yorumlamamıza yardımcı olacak tamamlayıcı bir nitelik sergilemektedir.

A. İzmir'in Yükselişi ve Doğu Ege Adaları

1425 yılında Osmanlı egemenliğine girdiğinde, tahminen 1250 nüfuslu⁴³⁷ küçük bir kasaba görünümünde olan İzmir ve Batı Anadolu kıyısına serpiştirilmiş diğer yerleşim birimlerine Osmanlı ekonomik hayatı içinde biçilen rol, başkentin hububat ile başta üzüm ve incir olmak üzere meyve ihtiyacını temin eden bir "bahçe"den öteye gitmemekteydi.⁴³⁸ İskenderiye ve İstanbul limanlarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük oranda olmakla birlikte, Avrupa ile ticaret de yapılmaktaydı. Arap topraklarının fethedilmesiyle Doğu Akdeniz'in zengin limanları Osmanlı ticaretine açılmış, dolayısıyla Batı Anadolu bu ticarete devre dışı kalmıştı.⁴³⁹ Ancak bu durum, Batı Anadolu'ya biçtiği rolün zaten durağan ve dışa kapalı bir ekonomik yaşantıyı gerektirmesi nedeniyle,⁴⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde herhangi bir tedirginlik yaratmamaktaydı. Bu nedenle İzmir'in bir ticaret kenti olması için bir çaba harcamayan Osmanlı yönetimi, ipekle birlikte Batı Anadolu kıyılarına gelen az miktarda lüks tüketim maddesini Çeşme'ye yönlendiriyor, oradan bölgenin en önemli ticaret kavşağı olan ve Cenevizlilerin kontrolünde bulunan Sakız Adası'na geçen mallar Avrupa'ya ihraç ediliyordu.⁴⁴¹ Osmanlı Devleti, adanın fethinden sonra bu ticaret ağının devam etmesi için⁴⁴² Sakızlıların çocuklarını devşirmekten muaf tutmak, tahıl ile lüks mallar üzerindeki gümrük vergilerini

⁴³⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (21-23 Kasım 1985)*, İzmir, içinde, s. 99.

⁴³⁸ Faroqhi (2000), s.100.

⁴³⁹ Goffman (1995), s. 5.

⁴⁴⁰ Goffman (1995), s. 18.

⁴⁴¹ Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, İstanbul, 2000, s. 97.

⁴⁴² Kate Fleet'in, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999, adlı eserinin ana temasını oluşturan argüman, Osmanlıların Cenevizlilerin ticaret alanındaki bilgi, tecrübe ve bağlantılarından yararlandıkları, dolayısıyla fethettikleri yerlerde ticaretin devam etmesini sağlamak için çoğunlukla yerleşik düzeni korudukları yönündedir. Sayfa 136'da Fleet, bu olguya verilebilecek en çarpıcı örneğin Sakız Adası olduğu görüşündedir. Cenevizliler döneminde adada üretilen sakız üzerinde hisseye sahip olan Yahudilerin bu konumları Osmanlı fethi sonrasında da devam etmiş ve sakız iltizamı genellikle Yahudilere verilmiştir. Ayrıca bir mukataa defterine göre gümrük emininin de mutlaka gayri-Müslim olması gerekiyordu.

kaldırmak ve adada 140 haneden ibaret olan Venedik ve Cenevizlilere geçici cemaat statüsü vererek cizyeden muaf kılmak gibi kolaylıklar sağlamıştı.⁴⁴³ Ancak Osmanlı'nın Sakız'a sağladığı kolaylıklar, adanın eski konumunu sürdürmesinde etkili olamamış, “*fethedilmesinden sonraki elli yıl içinde konsoloslar ve adanın başlıca Rum tüccarları anakaraya taşın[mışlar]*”,⁴⁴⁴ bu ada ve onunla sıkı ticari ilişkileri bulunan Midilli Adası önemini giderek yitirirken,⁴⁴⁵ ana karaya taşınan bu tüccarlar İzmir'in yükselişini sağlayan itici güçlerden birini oluşturmuşlardır.⁴⁴⁶ Osmanlıların Sakız üzerindeki ısrarına rağmen, 16. yüzyıl sonlarından itibaren İzmir, bir dizi iç ve dış gelişmenin sonucunda, *önlenemeyen* bir yükselişe sahne olmuştur.⁴⁴⁷

İzmir'i Batı Anadolu'nun antreposu konumuna taşıyan gelişmeler, 16. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da yaşanan kötü hasatlar ve nüfus artışının neden olduğu kıtlığı gidermek amacıyla, Avrupalı tüccarların Batı Anadolu kıyılarına yönelmeleriyle başlamıştır.⁴⁴⁸ Tahıl ihracının yasak olması, bu malın kaçak ticaretine engel olamamış ve Avrupalı tüccarların Batı Anadolu kıyılarına sızması sonucu devletin dikkatle koruduğu bu iâşe ağı parçalanmaya başlamıştır.⁴⁴⁹ Osmanlı

⁴⁴³ Goffman (1995), ss. 55-56.

⁴⁴⁴ Goffman, (2000), s. 104.

⁴⁴⁵ Fıroqhi (2000), ss. 142-149'a göre Sakız Adası, ticari önemini Osmanlı fethinden önce yitirmeye başlamıştır. İstanbul ile Sakız'ın ticaretinde önemli bir yer tutan Foça'daki şap yataklarının Osmanlıların eline geçmesi ve Ümit Burnu'nun keşfiyle baharat ticaretindeki güzergahın değişmesinin Akdeniz ticareti üzerinde yarattığı olumsuz etki bu adayı da etkilemişti. Fıroqhi, Adanın Osmanlı yönetimine geçmesinin an meselesi olduğunu kavrayan Cenevizlilerin Sakız üzerinde herhangi bir sorumlulukları olmadığını ilan etmeleri ve Osmanlı egemenliğine girmeden kısa süreli bir bağımsızlık yaşayan Sakız'ın bu durumunun Cenevizli gemicilerin adayı terk etmelerine ve bunun da ticaretin azalmasına neden olmuş olabileceğini de eklemektedir.

⁴⁴⁶ Sakızlı tüccarların İzmir'e göç etmelerinin tek nedeni, bu kentin sağlayabileceği yeni fırsatlar ve ekonomik avantajlar değildi. Goffman (1995) s. 55-57'de, Osmanlı merkez yönetiminin Sakız'ın Batı Anadolu'nun ticaretindeki konumunu devam ettirme yönündeki çabasına rağmen buna tamamen ters düşen uygulamaların varlığından söz edilmektedir. 1599'da Floransalıların Sakız'a saldırıp dokuz saat elinde tutmasının ardından korkuya kapılan Müslüman ahaliyi yatıştırmak için kale içinde oturan 350 Hıristiyan ailenin mallarına el konmuş ve bunlar kent dışına sürülmüştü. Bunun yanı sıra, cizye tahsildarlarının adadaki Latinlerin geçici cemaat statüsünden çıkarılıp cizye mükellefi haline getirilmesini talep etmeleri adada gerginlik yaratmış ve özellikle Venediklilerin adayı terk etmelerine neden olmuştur.

⁴⁴⁷ Batı Anadolu'da İzmir'in bu yükselişine en fazla direnen yer Sakız Adası olmuştur. Goffman (2000) s. 52, *Orta-Batı Anadolu'da Gümrük Gelirleri* başlıklı tabloda 3 Mayıs 1604-3 Mayıs 1605 tarihleri arasında 1.064.025 akçeyle Sakız/Çeşme gümrüğü birinci sırayı alırken, 981.854 akçelik gümrük geliriyle İzmir ikinci sırada yer almaktadır. Ertesi yıl İzmir gümrük geliri, 1.171.958 akçeye çıkarken, Sakız/Çeşme gümrük geliri 859.005 akçeye gerilemiştir.

⁴⁴⁸ Goffman (1995), s. 31.

⁴⁴⁹ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 283-284'te, tahıl ihracı yasağının her zaman uygulanmadığını, üretim çok

Devleti'nin 17. yüzyıl başlarında Avrupa'da ve İran'da giriştiği savaşlar nedeniyle merkezi otoritenin zayıflaması kaçakçılığın önlenememesinde büyük rol oynamış, “*Felemenk, İngiliz, Fransız ve Venedikli tüccarlar ... Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslüman Osmanlı ticaret adamlarının yanı sıra, yerel memurlar ve eşkiya gruplarıyla yan yana gelerek İstanbul'un ciddi askeri ve parasal sorunlarının yol açtığı boşluğu doldurmaya yönel[erek]*”⁴⁵⁰ İzmir'in uluslararası ticarete açılmasını hızlandırmışlardır. Buna paralel olarak, Halep ve İstanbul kadar yerleşmiş ticaret uygulamaları olmayan bu şehirde ticari faaliyetlerini çok daha rahat yürütebilecek olmaları, Avrupalı tüccarlar için İzmir'i cazip kılan önemli bir etken olmuştur.⁴⁵¹ İzmir'in ticari yükselişinde tahıl ve kuru meyve gibi mallar kadar önemli olan başka bir meta da pamuktur. Ege'nin verimli ovalarında yetişen pamuk Avrupa'da yeni yeni kurulan dokuma fabrikalarına gerekli hammaddeyi sağlarken, bu metanın ticareti, “*önce İzmir'e Osmanlı-Avrupa ticaretinde değerli bir yer kazandırıp, sonra da bu yeri sağlamlaştırdı.*”⁴⁵² Saltanatını 19. yüzyıl başlarına kadar sürdüren pamuk, İzmir'in en önemli ihraç ürünü oldu.⁴⁵³

İzmir'in yükselişine ilk ivmeyi vermemekle birlikte, 17. yüzyılın sonlarında diğer ticari mallardan daha önemli bir konuma yükselen İran ipek ticaretini de gözardı etmemek gerekir.⁴⁵⁴ Gerek İran ipeğinin aktarıldığı Halep ve Bursa kervan

olduğunda ihracata izin verildiğini belirtirken, “*Bizanslılar, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlılar[ın] tahılı 'stratejik' bir madde sayarak onun ticaretini ve ihracatını siyasette bir koz olarak kullanmaya çalıştı[tıklarını]*” eklemektedir.

⁴⁵⁰ Goffman (2000), s. 100.

⁴⁵¹ Frangakis-Syrett (1992), s. 24. Goffman (2000) s. 122'de, Avrupalı tüccarların Kordon boyuna dizilmiş yalıların denize bakan kısımlarında, rahatlıkla kaçak mal sevk etmelerine olanak veren iskeleler inşa edildiğini yazmaktadır. Osmanlıların, Sakız Adası örneğinde olduğu gibi, ticaret açısından yerleşik düzeni tercih etmeleri, buna karşın Avrupalıların kendi kurallarını koyabilecekleri, kemikleşmiş bürokratik uygulamaları olmayan bir yer aramaya yönelmeleri arasındaki tezat ve bu çıkar çatışmasından Avrupalı tüccarların galip çıkması çok dikkat çekicidir.

⁴⁵² Elena Frangakis-Syrett, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış”, *21. Yüzyılın Eşiğinde İzmir, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (Kasım 2001), İzmir, 2001, s. 72.

⁴⁵³ 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın (özellikle İngiltere'nin) İzmir'den pamuk ithalatında önemli bir düşüş oldu. Bunun nedeni, İzmir pamuğundan daha kaliteli ve yeni icat edilen çırçır makinesi sayesinde maliyeti (dolayısıyla fiyatı da) daha düşük olan Amerikan pamuğunun Avrupa tarafından tercih edilmeye başlamasıydı. Amerikan İç Savaşı sırasında Avrupa'nın pamuk talebi tekrar İzmir'e yöneldiyse de, iç savaş sona erince Avrupa'nın talebi tekrar Amerika'ya kaydı.

⁴⁵⁴ Suraiya Faroqhi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, Halil, İnalçık; Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, cilt 2, İstanbul, 2004, s. 633. Goffman (1995) s. 126'da, ipek ticaretinin İzmir için ne kadar önemli olduğunu, “*bu kumaş İzmir'de ticarete öylesine çabuk ve bütünüyle egemen oldu ki 1630'da gözlemciler İzmir'in ticarete*

yollarının tüccarlara yüklediği vergiler ve bürokratik zorluklar, gerekse Osmanlı-Safavi savaşlarının özellikle Halep kervan yolunu güvensiz kılması, İran ipek ticaretinin büyük bir bölümünü elinde tutan Ermeni tüccarlarını İzmir'in yeni oluşan ticari altyapısından yararlanmaya yönlendirmiştir. Bu nedenle, Anadolu üzerinden geçen kervan yolunun uzunluğuna rağmen, ipek ticareti çok kısa bir zamanda İzmir üzerinden yapılmaya başlamış,⁴⁵⁵ Bursa'daki ipekli dokuma zanaatının yaşadığı buhran da İzmir'e ham ipek akışını artıran diğer bir etken olmuştur.⁴⁵⁶

İzmir'i Avrupa'yla ticaretin merkezi yapma yolunda bilinçli bir politika gütmeyen Osmanlı yönetimi ise kendi iradesi dışında yaşanan bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır.⁴⁵⁷ Bu gelişimden önceleri memnun olmayan, hatta bunu engellemeye çalışan merkezi yönetim, 17. yüzyılın ikinci yarısına yaklaşıldığında kenti artık başkentin iâşesinden çalan bir parazit olarak olarak görmemeye başlamış, bu hızlı değişime çabuk ayak uydurup, “*şehrin uluslararası ticari faaliyetini teşvik ederek ve onu imparatorluğun iktisadi ve idari yapısına yeniden entegre etmeye çalışarak İzmir'in zenginliğinden yararlanma çabasına yönel[miştir].*”⁴⁵⁸ Dolayısıyla Osmanlı, Sakız'a biçtiği iktisadi rolün İzmir tarafından üstlenilmesini kabullenmiş, daha önce Sakız'a yapmaya çalıştığı gibi, kenti Batı Anadolu'nun dış dünya ile ticaretinde etkin ve yetkin tek limana dönüştürme çabasına girişerek bölgedeki diğer limanların Avrupa ile olan ticaretini yasaklayan fermanlar bile çıkarmıştır. Bir örnek vermek gerekirse: 17. yüzyıl başlarında Avrupalı tüccarların sık sık mal boşaltıp yüklediği Kuşadası limanı, bu ticaretten çıkarları zedelenen İzmir gümrük mukataası sahiplerinin padişaha başvuruları üzerine, bir fermanla dış ticarete kapatılmıştır.⁴⁵⁹

Ticaretin İzmir üzerinden yürütülmesini teşvik eden politikalar sadece yasaklarla sınırlı kalmamıştır. Donanmanın yelken bezi ve Yeniçerilerin giysi ihtiyacını karşıladığı için hayati bir öneme sahip olan pamuğun ihracı yasaklanmış

ortaya çıkışının tamamen diğer ipek yollarının kapanması yüzünden olduğunu düşündüler” sözleriyle vurgulamaktadır.

⁴⁵⁵ Goffman (1995), s. 126.

⁴⁵⁶ Faroqhi (2000), s. 150.

⁴⁵⁷ Goffman (2000), ss. 101-104.

⁴⁵⁸ Goffman, (2000), s. 118.

⁴⁵⁹ Frangakis-Syrett (1992), s. 26.

olmasına rağmen, Avrupa'nın yüksek talebi kaçakçılığa neden olmakta, dolayısıyla devlet büyük vergi kayıplarına uğramaktaydı.⁴⁶⁰ Bu nedenle, 1620'lerde pamuk ticareti serbest bırakılmış, böylece devletin uğradığı vergi kayıplarının önüne geçilmiştir.⁴⁶¹ İpek ticaretinin İzmir üzerinden yapılmaya başlamasıyla birlikte, Osmanlı yönetimi de bu ticaretin karayolu güzergahını oluşturan Tokat-İzmir yolu üzerinde kervansaraylar yaptırmış, ayrıca bu güzergahtaki vergileri de diğer güzergahlardan daha düşük tutarak ipeğin İzmir'e akmasını sağlamıştır.⁴⁶² Bunun yanı sıra, körfezin girişine hakim bir mevkide, hem kenti saldırılara karşı korumak hem de ticareti daha iyi denetleyerek vergileri daha sağlıklı toplamaya yardımcı olacak Sancakburnu Kalesi de 17. yüzyıl ortalarında inşa edilmiştir. Kentin altyapı çalışmalarına da hemen hemen aynı dönemlerde başlanmıştır. Bedesten ve hanların inşa ettirilmesi yanında, ticaretin düzgün akışını ve malların teslim alınıncaya kadar iyi koşullarda saklanmalarını sağlayacak depoları da içeren, bir gümrük binası da yapılmıştır. Bu faaliyetler, Osmanlı yönetiminin kentin ticari faaliyetlerini denetim altına alarak vergi kayıplarının önlenmesine yardımcı olduğu kadar, ticaretin düzgün işleyişini de sağlamıştır. Tüm bu etkenler, imparatorlukta ticaretin ve imalatın durgun olduğu bir dönemde⁴⁶³ İzmir'in, yabancı tüccarların etkilerinin arttığı bir dünya pazarıyla bütünleşmesini ve tarımda ticarileşme sürecinin başlamasına⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Arıkan (1991), ss. 289-292.

⁴⁶¹ Faroqhi (2004), s. 589'da, Avrupa'nın pamuğa olan yüksek talebi karşısında gelirlerini arttırmak isteyen gümrük mültezimlerinin ihrac yasağının kaldırılması için merkez idareye baskı yapmış olabileceklerini belirtmektedir. Yine Faroqhi'ye göre, 1590'lardan sonra donanmanın Akdeniz'de faaliyetinin azalması sonucu ordunun kumaş talebinin düşmesi ve devlet için pamuğun hayati öneme sahip bir meta olmaktan çıkması da yasağın kaldırılmasında rol oynaması olası etkenlerden biridir.

⁴⁶² Necmi Ülker, "The Emergence of İzmir as a Mediterranean Commercial Center for French and English Interests, 1698-1740" *International Journal of Turkish Studies*, vol. 4, no. 1 (Summer 1987), s. 1.

⁴⁶³ Goffman (1995), s. 1; Faroqhi (2000), s. 18. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın son çeyreğindeki ekonomik durumu için bkz., Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, 5. baskı, İstanbul, 1999, ss. 139-147.

⁴⁶⁴ Faroqhi (2000), s. 151. Faroqhi, 1702'de Manisa'ya giden bir gözlemcinin kentteki tek önemli ticari etkinliğin pamuk ticareti olduğunu belirtmesinden hareketle, 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılın başlarında, Ege kıyılarının üretim olanaklarının dünya ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamaya, dolayısıyla tarımın 19. yüzyıldan çok önce ticarileşmeye başladığını savunurken, Reşat Kasaba, *Dünya İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları*, İstanbul, 2005, ss. 75-76'da, İzmir'in ticari öneminin çok eskilere dayandığını, ancak 19. yüzyıldaki ticari patlamaya kadar kentin limanının "Asya'dan transit geçen mallar ve ticari mallar için bir istasyon işlevi görürken, 19. yüzyılda ihrac edilen çoğu malın ... yerli üretim" olduğunu savunmaktadır. Frangakis-Syrett (2001), s. 75'te, Faroqhi'nin savını desteklemektedir: "yüzyılın ilk yıllarında, 1700-1702'de İmparatorluğun Marsilya'ya toplam pamuk ihracatında İzmir'in payı yaklaşık %10'du; 1750-1754'te bu %44'e yükseldi ve 1785-1789'da, Osmanlı-Fransız ticaretinin zirve yıllarında, %70'i geçti... pamuk ticaretindeki büyümenin pek çok nedeni vardı. Levant'ta ticaretin yürütmesinde pamuk ve pamuk ipliği

neden olan elverişli koşulları hazırlamıştır. 1640'lara gelindiğinde, “*görelî özerkliğinden ve yeni oluşan zenginliğinden yararlanmak üzere*”⁴⁶⁵ hem Osmanlı uyruklarının hem de Avrupalıların akın akın geldiği İzmir, neredeyse 40.000 kişiye ulaşan nüfusuyla küçük kasaba görünümünden sıyrılmaya başlamıştır. 15. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yarısı arasında atılan bu temel, 18. yüzyıl boyunca Avrupa’da yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle⁴⁶⁶ sağlanarak İzmir’i Batı Anadolu’nun en işlek ticaret merkezi konumuna taşımış ve kent bu özelliğini imparatorluk yıkılıncaya kadar korumuştur.

İzmir’in *önlenemeyen* yükselişe sahne olduğu 16. yüzyılın ilk yarısında ticari hayatlarına ilk darbeyi alan Doğu Ege Adaları ise, geçmiş yıllara göre çok daha düşük oranda olmakla birlikte, Avrupa’yla doğrudan ticareti devam ettirirken, Osmanlı yönetiminin 17. yüzyıldan itibaren İzmir’i bölgenin Avrupa’yla olan ticaretinde tek liman yapma yönündeki uygulamaları bu adalara ikinci darbeyi indirmiştir. Adalardaki ekonomik hayat devam etmekle birlikte, bu yüzyıldan sonra Doğu Ege Adaları’nın Avrupa’yla olan ticareti İzmir üzerinden yürütülmeye başlamıştır. İşin ilginç yanı, sadece Osmanlı yönetimi değil, Avrupa devletleri de ticaretin İzmir üzerinden yürütülmesini destekleyen, hatta bunu zorunlu kılan uygulamalara başvurmuştur. Örneğin: Fransa’nın Midilli’den yaptığı zeytin yağı ithalatı, İzmir merkezli firmaların adaya gönderdikleri aracılar yoluyla bu kent üzerinden gerçekleştirilmekte iken, 18. yüzyılın ortalarında bazı Fransız tüccarları bu ticareti Midilli üzerinden yapmak istedikleri zaman Osmanlı Devleti’nin değil, İzmir’deki Fransız şirketleri ve Marsilya Ticaret Odası’nın şiddetli protestolarıyla

anahtar rolü gördü: hem Osmanlı hem de Avrupa ekonomilerinde sınırlı sikke (yani nakit) vardı, takas yaygın bir değiş tokuş yöntemiydi. En karlı takas da, Avrupa kumaş ile pamuk değiş tokuş edilmesiydi. Yakın çevresinde üretilen pamukta, Ankara menşeli tiftikte, limana Bursa’dan taşınan ya da İran’dan gönderilen ipekte genellikle yaşanan sorunlar yaşanmıyordu ve nakliye maliyetlerine tabi değildi.”

⁴⁶⁵ Goffman (2000), s. 103.

⁴⁶⁶ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi: Ondokuzuncu Yüzyıl*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993, s. 22-24’e göre, Avrupa’da yeni gelişen sanayilerin hammadde talebinin yanı sıra, 18. yüzyıl boyunca tahıl fiyatlarındaki döngüsel yükseliş ve aynı yüzyılın sonlarında Avrupa’yı saran devrim ve savaş dalgasının yarattığı kaçakçılık ve spekülasyon yoluyla zenginleşme olanakları sayesinde Avrupa’da Osmanlı İmparatorluğu’nun batı bölgelerini etkisi altına alan güçlü bir çekim alanının oluşmasına imkan tanımış ve bu gelişmeler Osmanlı tüccarlarının ticaretlerini Avrupa’ya kaydırmalarına neden olmuştur. Avrupa’daki savaş ve devrim dönemlerinin Osmanlı ticaretinin artmasını nasıl etkilediğine örnek olarak da bu yüzyılın sonlarında, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun batı eyaletlerinde görülen pamuk üretimindeki ilk patlamanın gerisinde Amerikan ve Fransız devrimlerinin dünya pamuk ticaretinde yaptığı etki[nin] yattığı[nı]*” belirtmektedir.

karşılaşmışlardı.⁴⁶⁷ Bu ve benzeri gelişmeler sonucu, 18. yüzyılın ilk yarısında Fransa'nın Osmanlı Devleti'yle ticaretinde tüm Ege Adaları'nın payı %12 civarındayken 1755-59 yılları arasında bu oran %4.5'e düşmüş ve 1759'dan sonra ise Fransız ticaret istatistiklerinde Ege Adaları hiç yer almamıştır. Bu durum Ege Adaları'nın ihraç edecek malı bulunmamasından değil, ticaretin artık İzmir üzerinden yapılmasından kaynaklanmaktaydı.⁴⁶⁸

İzmir'in ticari yaşamındaki bu hareketlenme, adaların sadece ticari yaşamlarını etkilemekle kalmamış, Sakızlı tüccarların ilk göç dalgasından sonra, Batı Anadolu'nun zenginliğinden yararlanmak isteyen diğer adalar Rumlarının buraya göç etmesine neden olmuştur. Doğu Ege Adaları'nın yanısıra Nakşa ve Tinos gibi uzak adalardan da Rumlar, sadece ticaret yapmak için değil, zengin Rum ve Türk ailelerinin yanında hizmetçilik yapmak,⁴⁶⁹ veba ve diğer salgınlar nedeniyle çekilen işgücü kıtlığının üstesinden gelmek isteyen Karaosmanoğlu ailesi gibi âyânların çiftliklerinde çalışmak⁴⁷⁰ için de gelmekteydi. 19. yüzyılın ilk yarısındaki Mora isyanı bu göç dalgasını kesintiye uğratmış ise de yeni kurulan Yunanistan'ın ticari bakımdan henüz bir varlık gösterememesi ve hükümetin sosyal düzeni oturtmakta zorlanması yüzünden kıta Yunanistan'ına göç edenler 1840'lardan itibaren geri dönmeye başlamıştır.⁴⁷¹ Bu tarihlerden sonra Anadolu'nun Müslüman nüfusu, savaşlar ve kimi zaman yirmi yılı bulan zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle giderek azalırken, *“ana karadaki artan ekonomik imkanlara cevaben, (her zaman daha fazla işgücüne sahip) Ege ve Akdeniz'deki adalardan gelen büyük sayılardaki Rumlar, küçük tüccarlar olarak Anadolu'nun sahil şeridindeki kasaba ve şehirlere yerleştiler.”*⁴⁷² 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryollarının İzmir'in arbtölgesinde yarattığı yeni iş fırsatları, adalardan gelen göçleri daha da yoğunlaştırmıştır.⁴⁷³ Kemal Karpat, bu son göç dalgasında İngiltere'nin ekonomik politikasının etkili olduğunu belirtmektedir. Ona göre,

⁴⁶⁷ Elena Frangakis-Syrett, “İzmir and the Ottoman Maritime World of the Eighteenth Century”, *Oriente Moderno*, Luglio, 2001, s. 116.

⁴⁶⁸ Frangakis-Syrett (2001), s. 116.

⁴⁶⁹ Augustinos, s. 92.

⁴⁷⁰ Kasaba (2005), s. 27. Adalardan mevsimlik işçi göçü aşağıda incelenecektir.

⁴⁷¹ Augustinos, s. 29.

⁴⁷² Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İstanbul, Mayıs 2002, ss. 123-124.

⁴⁷³ Smith, ss. 25-26; PRO, FO 881/6621.

... Batı Anadolu'nun ekonomik hayatını kontrol etmek için İngiltere'nin her müstemlekedeki uyguladığı siyaseti burada da uygulayarak, yerli halk ile kendi sermayesi arasında Rum Hıristiyan halkını aracı olarak kullanma yolunu tuttuğu görülür. Bunun için de Ege adalarında yaşayan ve nispeten yoksul olan Rum halkının Batı Anadolu vilayetlerine göçmelerini desteklemiştir ... Göçmen Yunan asıllı halk özel teşebbüs yolu ile küçük işletmeler (sabun, yağ fabrikaları) ve ticarethaneler (bakkaliye, tuhafiye vs. dükkanlar) kurarak hem Anadolu'nun ham veya yarı işlenmiş maddelerinin İngiltere'ye ihraç edilmesini sağlamış, hem de İngiliz endüstri üretiminin Anadolu'da satılmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁷⁴

İzmir'de sürdürdükleri etkinliklerin, kentin ticari yükselişinde önemli rol oynadığını düşündüğümüz Sakızlı tüccarlardan özellikle söz etmek gerekir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Sakız'ın fethinden sonra İzmir'e göç eden Sakızlı tüccarlar, 18. yüzyıla gelindiğinde pamuklu kumaş perakendeciliğinde öyle etkin bir konuma yükselmişlerdi ki, bir süre sonra bu metanın toptan satışına da el atmışlar ve İzmir'de bu alanda faaliyet gösteren Hollandalılarla rekabete girişmişlerdir.⁴⁷⁵ Hollandalılar karşısında pazarlık güçlerini arttırmayı hedefleyen Sakızlı tüccarlar 1782'de otuz kişiden bir birlik oluşturarak İzmir'e gelen Avrupa malı kumaşları büyük miktarlarda, dolayısıyla piyasa fiyatından çok daha ucuza alarak İzmir'de kumaş ithalatıyla uğraşan Hollandalılara bütük bir darbe vurmuşlardır. 1818 yılına gelindiğinde birliğin gücü o kadar artmıştır ki, üyeler Hollandalıların elinde bulunan tüm kumaş cemiyete satmalarını, aksi taktirde onları boykot edeceklerini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Hollandalılar Sakızlı tüccarların bu girişimine engel olmak amacıyla İstanbul'daki elçilerinin yardımını istemişlerse de Sakızlıların başkentteki yetkilileri de rüşvet yoluyla kendilerine bağlamaları sonucunda bu girişim başarılı olamamıştır.⁴⁷⁶

19. yüzyılın gelişmeleri Doğu Ege Adaları ile Aydın Vilayeti arasındaki ilişkilerin yeniden şekillendiği bir dönem olmuştur. Fransız Devrimi ve onu takip eden Napolyon Savaşları'nın sonunda Avrupa ülkelerinin birçoğunun korumacı ekonomik politikalar izlemesi, 1820'lerde sanayi devrimini tamamlamış olan

⁴⁷⁴ Karpat (2003), ss. 6-7.

⁴⁷⁵ Frangakis-Syrett (1992), s. 100. Oysa Frangakis'in, "Greek Mercantile Activities in the Eastern Mediterranean", *Balkan Studies*, vol. 28, no: 1, 1987, ss. 77'de belirttiği üzere Hollanda, diğer Avrupa devletlerinin korumacı ekonomik politikalar izlediği bir dönemde, Rum tüccarların Hollanda topraklarında ticaret firmaları kurmasına izin vererek Rumların ekonomik gelişmesine katkıda bulunmuştu.

⁴⁷⁶ Frangakis-Syrett (1992), ss. 100-102.

İngiltere’yi Avrupa dışında pazarlar bulmaya itmiştir. Latin Amerika’dan Çin’e kadar uzanan bir coğrafyada İngiltere gerek yerel iktidarlarla anlaşarak gerekse zor kullanarak serbest ticaret anlaşmaları imzalamış, İngiliz mamullerinin ve sermayesinin akacağı yeni kanallar yaratmıştır.⁴⁷⁷ Bu politikanın bir ürünü olan 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile onun ardından diğer Avrupa ülkeleriyle imzalanan benzer anlaşmalar, Osmanlı Devleti’nin savaş dönemlerinde dış ticarete olağanüstü vergiler koymak, yedd-i vahit ve belli maddelerin ihracının yasaklanması⁴⁷⁸ gibi dış ticaret üzerindeki müdahalelerini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Bunun sonucu olarak, ülkenin dış ticaret hacminde büyük bir artış olurken⁴⁷⁹ Doğu Ege Adaları’nın ticari hayatları da yeniden şekillenmiştir. Dış ticaret üzerinde devlet müdahalesinin sınırlandırılması, adalara Avrupa’yla doğrudan ticaret yapma olanağı verirken, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Avrupa ülkeleri de adalarda birbiri ardına konsolosluklar açmaya başlamıştır.⁴⁸⁰

Yine de bu gelişmelere bakarak, Doğu Ege Adaları’nın Batı Anadolu ile olan bağlarını kopardığını ve İzmir’in gölgesinden sıyrılıp tamamen bağımsız bir dış ticaret yürüttüğünü söylemek oldukça zordur. Öncelikle, İngiliz ticaret raporlarından takip edebildiğimiz kadarıyla, adaların doğrudan ihraç ettiği mallar ve bunların gönderildikleri ülkeler yıldan yıla değişiklik göstermektedir. Örneğin, 1870 yılına ait bir raporda Midilli’den ihraç edilen meşe palamudunun doğrudan İngiltere’ye gönderildiği belirtiliyorken, ertesi yılın raporunda bu malın ihracının *genellikle* İzmir

⁴⁷⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, 1994, s. 19.

⁴⁷⁸ Pamuk, s. 17.

⁴⁷⁹ Balta Limanı Anlaşması’yla Osmanlı ekonomisinin dünyadaki ekonomik değişimlere çok daha duyarlı bir hale geldiğini unutmamak gerekir. Pamuk s. 27-28’de, bu gerçeğe işaret ederek, “19. yüzyıl, dünya ekonomisinin genişleme ve durgunluk dönemlerine bağlı alt-dönemlere ayırmak ve Osmanlı dış ticaretinin büyüme hızının gösterdiği dalgalanmaları her alt-dönem için ayrı ayrı incelemek, Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi sürecinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır” demektedir.

⁴⁸⁰ Elena Frangakis-Syrett, “The Western Anatolian Coast and the Aegean Islands in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries: An Economic Survey”, *The Hellenic Diaspora: From Antiquity to Modern Times*, ed. J. M. Fossey, Amsterdam, 1991, ss. 251-252; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsoloları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul, 2004, s. 37, 53, 56-57 ve 68’deki tablolardan, İngiltere’nin Doğu Akdeniz’le ticaretini tekelinde bulduran ve konsolosluk açma yetkisine sahip Levant Company’nin 1825’te tekelinin kaldırılmasının ardından Sakız’da bulunan konsolosluk ajanlığının, 1834 yılında konsolos yardımcılığına yükseltildiğini, 1842 yılında Midilli’de de bir konsolos yardımcılığı açıldığını görmekteyiz. Sisam Adası’nda konsolos yardımcılığına ancak 1856 yılında, Osmanlı İmparatorluğu’nda İngiliz Konsolosluklarını gösterildiği tabloda (s. 68) rastlamaktayız.

üzerinden yapıldığı vurgulanmaktadır.⁴⁸¹ 1889 yılında ise meşe palamudunun büyük bir kısmı, Avusturya ve Alman pazarlarında satılmak üzere, buharlı gemilerle doğrudan Trieste'ye ihraç edilmiş, İngiltere ise bu malın alımını İzmir üzerinden gerçekleştirmiştir.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler de Doğu Ege Adaları ve Batı Anadolu arasındaki ilişkilerin düzeyinde önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin ardından diğer Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika'nın liberal ekonomik politikalar takip etmesi, yeni keşfedilen altın yataklarının önceki dönemlerde yaşanan parasal darlığı ortadan kaldırması, yeni ulaşım ve iletişim araçlarının devreye girmesi ve devletlerarası ilişkilere barışçıl bir havanın hakim olmasıyla⁴⁸² uluslararası ticaretin bir patlama yaşadığı 1840-1876 arası dönemde Doğu Ege Adaları ve Ege Denizi'ndeki diğer adalar uluslararası pazarlarla daha çok ekonomik ilişki kurma fırsatını yakalamıştır.⁴⁸³ Bu dönemde, Sakız sakinleri adaya serbest liman⁴⁸⁴ statüsü verilmesini Bâb-ı Âli'den birçok kez talep etmişlerse de bu önerileri dikkate alınmamıştır.⁴⁸⁵ Sanayileşmiş ülkelerde üretim hacmini geriletmemekle birlikte, fiyat düzeylerinin hızla düştüğü ve büyüme hızlarının yavaşladığı 1879-1898⁴⁸⁶ yılları arasındaki dönemde ise Doğu Ege Adaları ile İzmir arasındaki bağlar tekrar kuvvetlenme eğilimi göstermiştir. Bunun başlıca nedeni Batı Anadolu kıyıları, Ege Adaları ve Avrupa arasında işleyen Avrupa menşeli çoğu vapur şirketinin, bu adalara uğramanın kârdan çok zarar getirdiği gerekçesiyle, sefer sayılarını azaltması ya da tamamen askıya almasıdır. Bu şirketlerin adalar seferlerinden çekilmesinin yarattığı boşluğu Yunan ve Osmanlı bandıralı, daha küçük tonajlı kıyı vapurları doldurmuş ve adaların ihracat ile ithalatı bunlar aracılığıyla yine İzmir üzerinden yapılmaya başlamıştır.⁴⁸⁷ 20. yüzyılın başlarından itibaren adaların doğrudan dış ticaretinde bir artış görülse de bu adalar İzmir ile olan sıkı bağlarını korumaya devam etmişlerdir.

⁴⁸¹ A & P (1870), vol. 66, s. 1099; A & P (1871), vol. 58, s. 1100.

⁴⁸² Kasaba (1993), ss. 39-40.

⁴⁸³ Frangakis-Syrett (1991), s. 251.

⁴⁸⁴ Serbest liman: ithalat ve ihracatın gümrük vergisine tabi olmadığı liman. Pars Tuğlacı, *İktisadi ve Hukuki Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1966, s. 219.

⁴⁸⁵ A & P (1871), vol. 58, s. 1362.

⁴⁸⁶ Pamuk, s. 32. Pamuk, dünya ekonomisindeki bu bunalımın 1896 yılına kadar sürdüğünü, 1897 Yunan savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik durgunluğun ise 1898 yılından sonra aşılabildiğini belirtmektedir.

⁴⁸⁷ Frangakis-Syrett (1991), s. 253.

Doğu Ege Adaları'nın ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü, coğrafi yakınlık nedeniyle Batı Anadolu kıyılarından temin etmeleri doğaldır. Ancak konu adaların ihrac ürünleri olduğunda, özellikle Balta Limanı Ticaret Anlaşması'ndan sonra, Avrupa'yla doğrudan ticaret hacminin neden çarpıcı bir artış göstermediği tartışılmalıdır. Bu adaların ürünlerinin ne kadarını İzmir üzerinden, ne kadarını doğrudan Avrupa'ya gönderdiklerini anlamamıza yarayacak istatistikler ne yazık ki mevcut değildir. Bu konuda bize yardımcı olabilecek iki kaynak, Avrupa'yla ticaretin çoğunlukla İzmir üzerinden yapıldığını ısrarla vurgulayan İngiliz konsolos ve konsolos yardımcılarının raporları ile 1895 yılında kurulan *İzmir Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası*'nın 1900-1908 yılları arasında yayımladığı ihracat ve ithalat istatistikleridir.⁴⁸⁸

Tablo 2: Doğu Ege Adaları'yla İzmir Limanı Arasındaki İthalat ve İhracat

	Midilli		Sakız		Sisam		Karyot	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1900	6.131.245	2.237.264	3.922.774	2.662.855	---	---	---	---
1901	6.941.207	3.115.760	2.788.684	2.152.135	2.105.867	1.088.770	73.736	528.519
1902	6.538.556	2.383.061	2.647.584	2.612.058	2.173.281	940.542	136.934	540.019
1903	2.916.190	1.842.475	2.597.387	1.808.128	2.739.946	1.388.952	39.391	267.011
1904	4.229.580	2.225.694	2.526.675	1.585.216	---	---	---	---
1905	4.226.117	2.749.202	2.552.028	995.612	2.656.032	802.460	19.000	323.542
1906	5.018.320	1.969.150	2.189.370	1.133.432	2.846.220	614.151	60.440	520.068
1907	4.155.700	1.832.314	2.240.260	778.377	3.094.740	398.800	110.540	252.906
1908	4.230.200	1.917.950	1.878.490	738.101	1.838.020	560.550	46.310	388.890

Kaynak: Mübahat Kütükoğlu, “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu: Uluslararası Sempozyum Tebliğleri*, haz. Tuncer Baykara, İzmir, 1994.

⁴⁸⁸ Mübahat Kütükoğlu, 1994 yılında İzmir'de düzenlenen *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu* başlıklı uluslararası sempozyumda sunduğu ve 20. yüzyıl başlarında İzmir ticaretini konu alan bildirisinde İzmir Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası'nın 1900-1908 yılları arasında yayımlanan istatistiklerini kullanmıştır. Ancak biz 1900 ve 1904 yıllarına ait istatistiklere erişemediğimizi belirtmeliyiz. Dolayısıyla adaların ticaretini ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz sonraki alt başlıkta istatistiklerin 1901, 1902, 1903 1905, 1906, 1907 ve 1908 yıllarına ait olanlarından yararlandık.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Doğu Ege Adaları'nın, Karyot hariç,⁴⁸⁹ İzmir limanına olan ihracatı, bu limandan yapılan ithalatından fazladır.⁴⁹⁰ İngiliz ticaret raporlarının yorumlarıyla birleştirildiğinde bu rakamlar, Doğu Ege Adaları'nın dış ticaretinin büyük bölümünü İzmir üzerinden yaptığını doğrular niteliktedir.

Doğu Ege Adaları'nın Avrupa'yla ticareti İzmir'den tamamen bağımsız bir şekilde yürütmesinin önünde iki temel engel bulunmaktaydı. Öncelikle uzun yıllar ticaretin İzmir'e yönlendirilmesi nedeniyle, özellikle Sakız ve Midilli limanları son derece bakımsız kalmış, limanları temizleme ve dalgakıran yapma çalışmaları ancak 1869 yılında başlamıştı.⁴⁹¹ 1880'lerde Midilli'de tamamen yerli halkın yatırımıyla bir liman ve rıhtım inşa edilmişti. Bunların bakımını ve ışıklandırmasını temin etmek üzere Osmanlı tüccarlarından düşük oranda bir vergi kesilmeye başlanmış, ancak 1890'ların sonunda, hiçbir geçerli sebep olmaksızın, bu vergiler yükseltilmiş ve bunlardan muaf olan yabancı tüccarların rekabetine dayanamayan yerli tüccarlar büyük zarar görmüştür.⁴⁹² 1890'ların sonlarında benzer bir durum Sakız Adası'nda da yaşanmıştır. 20 Mayıs 1895 tarihinde Sakızlı Nikolaki Pantelides Efendi ve İtalya tebaasına mensup ortağı Constantin Eliasco'ya, "*böyle liman ve rıhtım inşasının tezyîd-i servet ve mamuriyet-i mahalliyyeyi mucib olacağı der-kâr bulunmuş olduğundan*" liman, rıhtım ve tramvay inşası için imtiyaz verilmiş⁴⁹³ ve dört yıl içinde liman ve rıhtım tamamlanarak hizmete açılmıştır. Ancak yeni liman ve rıhtım Sakız'ın yararına olmak şöyle dursun, imtiyazı alan şirketin masraflarını çıkarmak için koyduğu yüksek vergiler nedeniyle yerli tüccarlar tam bir felakete sürüklenmiştir; çünkü yerli tüccarlar bu vergileri ödemek zorunda bırakılırken yabancı tüccarlar, Osmanlı Devleti'yle yapılan ticaret anlaşmalarında belirtilen

⁴⁸⁹ Bir sonraki alt başlıkta inceleyeceğimiz üzere, Karyot Adası arazisinin büyük bir bölümünün tarıma elverişli olmaması nedeniyle diğer adalar gibi ön plana çıkan ve ihracından büyük gelir elde edebileceği bir ürün bulunmamaktaydı.

⁴⁹⁰ Tabloda 1900 ve 1904 yılına ait rakamlar Mübahat Kütükoğlu'nun yukarıda künyesini verdiğimiz bildirisinde, *İzmir'in Bazı Limanlardan Yaptığı Osmanlı Emtiası İdhalâtı ve İzmir'in Bazı Limanlara Yaptığı Osmanlı Emtiası İhracâtı* başlıklı tablolarından alınmıştır. Kütükoğlu, bu tablolarda Sisam ve Karyot'a ilişkin verilere yer vermediğinden bu bilgiler tabloda yer almamıştır.

⁴⁹¹ A & P (1869), vol. 64, s. 87.

⁴⁹² Frangakis-Syrett (1991), s. 256.

⁴⁹³ *Sakız Ceziresi Liman ve Rıhtım ve Tramvay İmtiyâzının Fermân-ı Âlisi ile Mukâvele-nâme ve Şart-nâmesi*, Kostantiniye, 1313, s. 2.

gümrük hadleri haricinde herhangi ek bir vergi ödemeyi reddetmişlerdir.⁴⁹⁴ Ali Fuad, adada yaşanan durumu şöyle dile getirmektedir:

Liman ve Rıhtım Şirketinin tonilato başına vapurlardan, transit münakalatına da şâmil olmak üzere eşya-yı ticariyyeden, ve ayak bastı namıyla rıhtıma çıkan yolculardan aldığı rüsumun fazlalığı tüccar-ı mahalliyenin ve aynı zamanda ahali-yi cezirenin zararını ve bi-n-netice muamelat-ı iktisadiyyenin ihlalini mucib olmakta idi. Lloyd, Romanya, Rus ve Hidiviye vapurları ton rüsumunun galâsından dolayı limana girmezler, açıkta demir atarlardı ... Hatırında kaldığına göre, rıhtım idaresi ber-mucib-i mukavele inşaata sarf ettiği mebalığın yüzde bilmem kaçına kadar istifasını temin ettikten sonra rüsum tarifelerini tebdile mecbur olacaktı. Halbuki aradan seneler geçtiği, birçok paralar alındığı halde bir türlü bu yüzden hesap doldurulamıyor, bu yüzden haklı şikayetlere sebebiyet veriliyordu.⁴⁹⁵

Rıhtım Şirketi'nin bu yüksek vergileri 1908 yılında adada dört şirketin iflasında büyük rol oynamış,⁴⁹⁶ Sakızlılar bu durum hakkında Bâb-ı Âli'ye birçok kez şikayette bulunduğu,⁴⁹⁷ hatta Sakız mebusu Çelebidi Efendi aracılığıyla konu Meclis-i Mebusan'a bile taşındığı halde bir sonuç elde edilememiştir.⁴⁹⁸ 1876 yılında tamamlanan ve hizmete açılan İzmir limanı da, aynı nedenlerden dolayı oldukça zor bir durumdayken,⁴⁹⁹ yapımına daha geç başlanan Sakız ve Midilli limanları İzmir'in içinde bulunduğu bu koşullardan yararlanıp kendi limanlarındaki vergileri daha düşük tutmak suretiyle İzmir'le rekabete girişememişlerdir. Diğer adalara göre oldukça bağımsız hareket edebilen Sisam'da ise, liman vergilerinin düşük olması nedeniyle, dış ticareti baltalayan herhangi bir sorun yaşanmamakla birlikte Batı Anadolu ile olan sıkı bağlar korunmuştur.

Doğu Ege Adaları'nın teknik altyapı eksiklikleri Avrupa'yla doğrudan ticareti geliştirmelerinin önünde önemli bir engel teşkil etse de, İzmir liman ve rıhtımının da ancak 1876 yılında tamamlandığı göz önünde bulundurulduğunda, bu adalardaki asıl sorun, ticaretin kolaylıkla işlenmesini sağlayacak, finansal ve mali altyapının oluşmamasında düğümlenmekteydi. Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda bir banka

⁴⁹⁴ Frangakis-Syrett (1991), s. 256.

⁴⁹⁵ Ali Fuad, ss. 29-30.

⁴⁹⁶ A & P (1908), vol. 98, s. 25

⁴⁹⁷ Ali Fuad, s. 30.

⁴⁹⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Sene: 3, Cilt: 7, İnikad: 114, 21 Mayıs 1327, ss. 545-546.

⁴⁹⁹ Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyâzı", *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, içinde, ss. 201-247.

kurulmasından çok önce, daha 18. yüzyılda İzmir, “İmparatorluğun uluslararası pazara ve özellikle de Avrupa mali çevrelerine entegrasyonunu kolaylaştırmada ticaret kadar önem taşıyan bir dizi karmaşık mali faaliyet geliştirdi.”⁵⁰⁰ İzmir’in Frenk mahallesine yerleşmiş Avrupalı tüccarlarla iç bölgelerdeki, çoğunlukla gayr-i Müslim Osmanlı tebaası olan aracılarının ve simsarların oluşturduğu ticari ağların yanında, sadece Osmanlı Devleti’nin değil Avrupa’nın da 18. yüzyıl boyunca sık sık karşılaştığı para darlıklarının üstesinden rahatlıkla gelmeyi başaran, spekülasyona oldukça müsait bir kredi ve bankerlik sistemi⁵⁰¹ ticaretin kesintisiz işlemek için ihtiyaç duyduğu her türlü kolaylığı sağlamaktaydı. Oysa Osmanlı’nın İzmir’i Batı Anadolu ve yakın çevresinin dış ticaret merkezi yapma yönündeki uygulamalarıyla iyice kenara itilen Ege Adaları’nda ise böyle bir finansal altyapı oluşmamıştı. Bunun bir nedeni de adalardaki tüccarların hem İzmir’in sağladığı bu altyapıdan yararlanması hem de daha çok müşteriyle temasa geçerek mal almak veya satmak için en uygun fiyatı bulabilmeleriydi. Dolayısıyla, ticaretini İzmir üzerinden sürdüren adalarda gelişmiş bir finansal altyapıya gerek duyulmamaktaydı. Ayrıca Ege Adaları’ndaki yerel üreticilerle doğrudan temasa geçmek isteyen Avrupalı tüccarlar, bu adalardaki yerel meslektaşları tarafından engellenmekteydi. İthalat için de aynı durum söz konusuydu; örneğin, “Avrupalıların İzmir’e getirdikleri kumaşlar Ege Adaları’na onlar tarafından değil, çoğunlukla Rum olan yerel tüccar tarafından götürülürdü.”⁵⁰² 19. yüzyılın ekonomik gelişmeleri, özellikle Osmanlı Devleti’nin Avrupalılarla yaptığı serbest ticaret anlaşmaları, İzmir’deki finansal altyapı ve ticaret ağlarını daha da yoğun bir hale getirirken, artık Avrupa’yla doğrudan ticaret yapma olanağı bulan Doğu Ege Adaları hazırlıksız yakalanmış, İzmir’in 200 yıldır işleyen bu sistemiyle rekabet edebilecek ölçekte finansal ve mali altyapı oluşturamamışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir’in ticaret hacmindeki olağanüstü yükselişi, Osmanlı Bankası’nın yanı sıra yabancı bankaların da kentte şubeler

⁵⁰⁰ Frangakis-Syrett (2001), s. 72.

⁵⁰¹ Frangakis-Syrett (2001), s. 72-79.

⁵⁰² Frangakis-Syrett (2001), s. 78.

açarak⁵⁰³ tüccarlara kredi vermekte birbirleriyle yarışmaya başlaması gibi gelişmeler izlerken Doğu Ege Adaları'nda birkaç Ziraat Bankası şubesinden başka bir banka bulunmuyordu.⁵⁰⁴ Bu duruma tek istisna, 1891 yılında açılan⁵⁰⁵ Midilli Bankası'dır.⁵⁰⁶ Merkezi Midilli'de bulunan ve cari hesaplar açmaktan ticari krediler vermeye kadar her türlü muamelenin yapıldığı bankanın, avanslı ve avanssız olarak satmak için her türlü ticari eşyanın kabul edildiği bir de ticaret şubesi bulunmaktaydı.⁵⁰⁷ 1905 yılında bankanın İzmir haricinde, İstanbul, Selanik, Atina ve Pire'de şubeleri bulunurken,⁵⁰⁸ 1910 yılına gelindiğinde bunlara İskenderiye, Ayvalık, Nazilli, Söke, Dikili, Aynaroz ve Sakız şubeleri eklendiğini görüyoruz.⁵⁰⁹ Ancak banka Ekim 1911 sonlarında birdenbire ödemeleri durdurmuş, bu da diğer bankalarda paraları bulunan halkın paniğe kapılarak paralarını geri almak istemesi nedeniyle İzmir'de küçük çaplı bir krize bile neden olmuştur.⁵¹⁰ 7 Aralık 1911 tarihinde olağanüstü bir toplantı yapan Midilli Bankası hissedarları bankanın iflasını duyurmuşlardır.⁵¹¹ Midilli Bankası'nın batışından en çok etkilenen, deri ticaretinin gelişmesine bankanın finansal katkı sağladığı Ayvalık Kasabası olmuştur. Kasabadaki en büyük deri fabrikalarından biri iflas ederken, diğer işletmeler de oldukça zor durumda kalmış ve Ayvalık'ta dericilik durma noktasına gelmiştir.⁵¹²

Bu bağlamda, 1907 yılında Sisam'da Atina Bankası'nın bir şubesinin açılması teşebbüsleri de dikkate değerdir. Sisam Meclis-i İdaresi adada bir şube açılması için Atina Bankası'yla geçici bir mukavele imzalamış, ancak Osmanlı

⁵⁰³ Frangakis-Syrett (1994), s. 83'te, İzmir'deki ilk bankanın bir grup İngiliz tüccarı tarafından 1842 yılında açıldığını belirtmektedir. Banka sadece bir yıl faaliyet göstermiş, daha sonra devlet tarafından kapatılmıştır.

⁵⁰⁴ Salname 1312, ss. 139, 167 ve 183'te, Sakız, Midilli ve ona bağlı Pilmar Kazası'nda birer Ziraat Bank şubesi olduğu belirtilmektedir.

⁵⁰⁵ Kurucularının kimler olduğu ve ne kadar sermaye ile kurulduğunu tespit edemediğimiz bankanın 14 Nisan 1326 tarihli *Köylü* gazetesine verdiği bir ilanda, "*Bâ-irade-yi Şahâne Tarih-i Tesisi 1891/1307*" ibaresi yer almaktadır.

⁵⁰⁶ Tansel, cilt III, ss. 37'de, Namık Kemal, Midilli mutasarrıflığı sırasında Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne gönderdiği 2 Ekim 1880 tarihli bir raporda, adada zeytinciliğin gelişmesi için öncelikli şartın zeytincileri faizciler ve sarrafların elinden kurtararak düşük faizle kredi sağlayacak bir banka şubesi açılması olduğunu savunmaktadır.

⁵⁰⁷ *Ahenk*, 27 Kânun-ı Sâni 1908.

⁵⁰⁸ Cevad Sami ve Hüsnü, *Aydın Vilâyet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiyye, Ticariyye ve İktisadiyye vesair Ahvâlınden Bâhis 1321 Sene-yi Mâliyyesine Mahsus, Nevsâl-i İktisâd*, İzmir, 1323, s. 197.

⁵⁰⁹ *Köylü*, 14 Nisan 1326.

⁵¹⁰ *Ahenk*, 25 ve 26 Teşrin-i Evvel 1911.

⁵¹¹ *Ahenk*, 7 Kanun-ı Evvel 1911.

⁵¹² A & P (Temmuz 1911 – Temmuz 1912), vol. 97, s. 25.

Devleti, “*tâbiyeti itibarıyla ecnebi olunması lâzım gelen mezkûr şubenin muamelatı emlak üzerine cereyan edeceği ... hususiyle bankın istirham edeceği emlak eshabıyla şube arasında dava tekvininde Atina mehâkimine müracaat mecburiyetinde bulunulması[nın]*”⁵¹³ devlet açısından birtakım sakıncalar içerdiği gerekçesiyle Atina Bankası’nın adada şube açmasına izin vermemiştir. Bunun yerine Bâb-ı Âli adada Osmanlı Bankası’nın bir şubesinin açılmasına karar vermekle birlikte⁵¹⁴ gerek dönemin gazetelerinde gerekse arşiv belgelerinde bu şubenin açıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımızı belirtmeliyiz.

B. Doğu Ege Adaları’nda Tarım, Sanayi ve Ticaret

Gerek iklimin Batı Anadolu kıyılarıyla aynı özellikleri göstermesi gerekse ana karanın uzantıları olmaları nedeniyle benzer toprak yapısı sergileyen Doğu Ege Adaları’nın tarımsal ürün deseni Batı Anadolu’dan farklı değildi. Ancak ekilebilir arazinin son derece sınırlı olması,⁵¹⁵ bu adaların her karış toprağının daha iyi değerlendirilmesini sağlamakla⁵¹⁶ ve temel besin maddesi olan hububat her adada yetişmekle birlikte elde edilen ürün hiçbir zaman nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye erişmemekteydi.⁵¹⁷ Her tür ürünün, her adanın genellikle bir ya da birkaç ürünün yetiştirilmesi üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle adalardaki sanayi kolları da bu birkaç ürünün işlendiği (örneğin zeytinden zeytin yağı) veya yardımcı madde olarak kullanıldığı (örneğin palamut özünün deri tabaklamada kullanılması) alanların oluşturduğu imalathanelerden ibaretti. Her ne kadar Doğu Ege Adaları’nın dış ticaretinin çoğunlukla İzmir üzerinden yürüdüğünü biliyorsak da, Avrupa ile doğrudan ticaretin ne boyutlarda olduğunu kestirmemiz oldukça güçtür. İzmir Ticaret Odası, İzmir Limanı ve Doğu Ege Adaları arasında yapılan ticaretin

⁵¹³ BOA, MV 115/44, 4 Mart 1323.

⁵¹⁴ BOA, YEE 2/43, no: 1, 29 Mayıs 1323.

⁵¹⁵ *1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiki* (bundan sonra *Ziraat İstatistiki*), Dersaadet, 1327, s. ٣’de, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nde ekilebilir arazinin 52.394 hektar, bunun da Vilayetin yüzölçümünün sadece % 3,61’inden ibaret olduğu belirtilmektedir.

⁵¹⁶ Şemsettin Sami, c. 4, s. 2485 ve s. 2759’da, Sakız ve Sisam Adaları’nda halkın dağların en sarp yamaçlarını bile sekilendirerek tarım yaptığını vurgularken, *Ziraat İstatistiki*, s. 50’de de, Sakız’da hububatın portakal ve limon bahçelerine ekildiği belirtilmektedir.

⁵¹⁷ *Ziraat İstatistiki*, s. ٣’ye göre, tarıma elverişli arazinin yüzölçümünün sadece % 3,61’ini oluşturduğu Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nde bu arazinin yarısından fazlasına hububat ekildiği halde, A & P (1868), vol. 59, s. 87’de belirtildiği üzere, özellikle Midilli ve Sakız’da elde edilen ürün halkın ancak 6 aylık ihtiyacını karşılayabilmekteydi.

istatistik dökümünü verdiği halde, bunların Avrupa'yla doğrudan ticaretini yansıtan istatistikler elimizde bulunmadığı için bir karşılaştırma yapmamız mümkün olmamaktadır. Bu konuda İngiliz ticaret raporları, zaman zaman bu adalara uğrayan vapurlar ve bunların hangi ülkelere ait olduklarına dair dökümler verse de bu durum Avrupa'yla doğrudan ticaretin varlığını kanıtlayan ve/veya düzeyini kanıtlayan bir olgu değildir; çünkü aynı raporlar, İngiltere ile doğrudan ticaretin olmadığını ısrarla vurgulamakta⁵¹⁸ ancak bazı malların diğer Avrupa ülkelerine doğrudan ihraç edildiğine de dikkati çekmektedir.

1. Midilli

Ali Fuad'ın, “*Nasıl ki Rodos Bahr-i Sefid'in murassa* (kıymetli taşlarla bezenmiş) *bir tablosu, Sakız muattar* (kokulu) *bir buketi ise Midilli de, behiştî temiz bir havanın, semiz bir toprağın, yetiştirdiği feyzâ-feyz ezhâr* (çiçekler) *ve esmârdan* (meyvalar) *mürekkebedi*’ ve *bî-nazîr çelenkeler içinde o levhanın altın çerçevesi, o demetin gümüş vazosu*”⁵¹⁹ olarak tanımladığı Midilli’de her türlü meyve az miktarda yetişmekle birlikte özellikle incir ve Olympos Dağları’nın eteklerinde yetişen üzüm⁵²⁰ önde gelen, hatta ihraç edilen ürünler arasında yer almaktaydı. Adada bir zamanlar hayli meşhur olan buğdayın⁵²¹ yanı sıra arpa, yulaf, çavdar, mısır ve burçak da yetiştirilmekle birlikte, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti’nin tüm adaları gibi Midilli de hububat açısından kendine yetmemekteydi. Ancak Midilli’nin asıl ürünü Yera ve Kaloni Körfezleri arasında kalan yarımadada yetişen ve rüzgar estikçe ağaçlarının, “*denizi taklit edercesine dalgalanıp tasviri mahall bir manazara-yı ruh-efzâ teşkil e[ttiği]*”⁵²² zeytindi. Adanın kuzey kısmında yer alan ve bol miktarda kereste ile odun elde edilen ormanların en önemli ürünü ise, özünden çıkarılan tanen

⁵¹⁸ Örneğin, A & P (1889) vol. 58, s. 26’da, Sisam Adası’na 103 İngiliz buharlı posta vapurunun girdiği, bunların sadece 7’sinin, Kuzey Fransa ve Almanya’ya götürmek üzere üzüm ve şarap yüklediği belirtilmektedir. Aynı şekilde, Avusturya Lloyd Kumpanyası’na ait 104 buharlı posta vapurundan sadece 4’ü, Fransa’ya götürmek üzere kargo yüklemiştir.

⁵¹⁹ S. 52.

⁵²⁰ Erinç veYücel, s. 94.

⁵²¹ Ali Cevad, cilt 2, s. 739.

⁵²² Salname 1312, s. 291.

maddesinin deri tabaklamakta kullanıldığı meşe palamuduydu.⁵²³ Ayrıca 1870'lerde adada, yağının Fransa'da iyi fiyatla satıldığı susam ekimine de başlanmıştır.⁵²⁴

Adada yetişen tarım ürünlerinin şekillendirdiği sanayi kolları arasında en yaygın olanı, doğal olarak zeytinyağı ve sabun imalatıydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru adada, 97'si buharla işleyen 297 yağhane ve 92 sabunhane bulunmaktaydı.⁵²⁵ Ancak adada üretilen zeytinyağının ikinci kalite olduğunu, birinci kalite zeytinyağı üretimine 1899 yılında başladığını belirtmeliyiz.⁵²⁶ Ayrıca imal edilen sabunlar da bildiğimiz sabundan çok, tekstil fabrikalarında üretilen kumaşları yıkamak için kullanılan kaba bir sabun türüydü. Bunun yanı sıra adada 14 tabakhane ve un öğütümünde kullanılan 268 değirmen de bulunmaktaydı.⁵²⁷ 1905 yılında Midilli'de bir de iplik fabrikası açılmıştı.⁵²⁸

Ali Fuad'ın, “*Midilli limanının vapursuz, şilepsiz, gemisiz kaldığı günlere az tesadüf edilir. Subh ü mesâ' düdüük sesleri, vinç şakırtıları, tahliye ve tahmil patırtıları ortalığı inletir*”⁵²⁹ sözleriyle vurguladığı gibi ticari açıdan oldukça işlek bir liman olmakla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi adanın dış ticareti genellikle İzmir üzerinden yapılmaktaydı. Miktar bakımından palamut adanın ihracatında ilk sırayı alıyorsa da, en çok gelir getiren mallar zeytinyağı ve sabundu.⁵³⁰ “*Tuzlu balık*” ise Kaloni körfezinden senede ortalama 60.000 kıyeye

⁵²³ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 2. baskı, 1977, s. 173-174'te, dericiliğin en yüksek aşamalarına eriştiği 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı ülkesinin her yanında tabakhane ve meşe palamudundan tanen üreten imalathanelerin yaygınlığından söz etmektedir. Ancak Romanya, Güney Amerika ve Hindistan'da üretilen deri mamullerinin rekabetine dayanamayan yerli deri üreticilerinin sayısı 19. yüzyılın başından itibaren azalmaya başlamış, dolayısıyla tanen maddesine olan talep de düşmüş ve imalathaneler bir bir kapanmaya başlamıştır. Tanen üretimi azalırken ülkenin palamut ihracatı artarak, 1893'te İzmir'den yapılan palamut ihracatı 55.000 tona kadar yükselmişti ki bu toplam palamut üretiminin % 95'i kadardı. 1891 ve 1909 yılında İngiliz menşeli Whittal şirketi ise İzmir'de iki tanen fabrikası kurarak yerel ihtiyacı karşılamaya yönelik tanen üretimine başlamıştı.

⁵²⁴ A & P (1871), vol. 58, s. 1367, A & P (1881), vol. 86, s. 1058. *Ziraat İstatistiki*, s. 192'de de, 80 dönüm susam ekildiği belirtilmekle birlikte, İzmir Ticaret Odası'nın istatistiklerinde dönem dönem İzmir'den susam ithal edilmiş olması, susamın yağının çıkarılıp doğrudan başka ülkelere veya Osmanlı Devleti'ndeki diğer limanlara ihraç edildiği kanısını uyandırmaktadır.

⁵²⁵ Şemsettin Sami, cilt 6, s. 4243.

⁵²⁶ A & P (1897-1899), vol. 97, s. 38.

⁵²⁷ Şemsettin Sami, cilt 6, s. 4243.

⁵²⁸ A & P (1905), vol. 129, s. 23.

⁵²⁹ Ali Fuad, s. 53.

⁵³⁰ Doğu Ege Adaları'nın en çok gelir getiren ihraç malları için bkz. Ek 6.

kadar avlanan ve ihraç kalemleri arasında önemli bir yer teşkil eden sardalya balığı⁵³¹ olmalıdır. Sabun yapımında kullanılan ve Pilmar kazasında çıkarılan sabun toprağı (talk) da, fazla gelir getirmemekle birlikte, çok miktarda ihraç olunmaktaydı.⁵³²

Tablo 3: Midilli Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)

Cins-i Emtia	Mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Zeytin yağı	kilo	1.083.000	1.156.000	159.000	42.737	100.800	59.000	257.000
Zeytin tanesi	kilo	5.200	24.300	6.800	4.700	6.800	---	---
Prina	kilo	15.300	---	485.000	---	93.000	34.480	---
Üzüm çekirdeksiz	kilo	19.700	---	21.500	2.997	70.800	---	---
Üzüm siyah	kilo	9.732	---	---	3.853	7.400	---	---
Razaki üzüm	kilo	---	---	---	82.895	108.400	---	---
Kuru üzüm	kilo	---	---	---	---	---	151.000	56.000
Şarap	kilo	35.800	---	33.740	27.837	16.000	24.000	19.000
İncir	kilo	7.317	21.000	11.800	---	229.900	---	---
Ayva	kilo	84.317	67.100	85.000	58.000	105.800	48.000	16.490
Soğan	kilo	36.619	4.500	28.000	70.000	17.000	37.981	48.000
Kokoroz	kilo	9.000	---	---	---	---	26.000	48.000
Arpa	kilo	414.600	69.500	---	380.000	---	---	---
Tuzlu balık	kilo	64.700	54.300	34.000	30.000	39.000	32.000	46.000
Sabun	kilo	212.700	267.000	214.000	135.800	384.000	354.000	367.000
Sabun toprağı	kilo	70.460	45.000	153.000	554.000	245.000	380.000	217.000
Palamut	kilo	1.811.000	1.163.000	640.000	2.917.000	1.057.000	1.398.000	1.275.000
Hatab (odun)	kilo	422.000	572.000	360.000	727.800	---	785.000	498.000
Kereste	adet	52.300	68.700	59.800	35.119	52.832	39.000	27.000
Hayvan derisi	adet	19.017	16.390	30.907	15.300	55.100	62.000	39.000

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

⁵³¹ Erinç ve Yücel, s. 94.

⁵³² İzmir Ticaret Odası'nın yayınladığı istatistiklerde adaların İzmir'le olan ithalat ve ihracatında alım-satımı yapılan tüm mallar sıralanmakla birlikte bunları olduğu gibi vermek yerine, genel eğilimleri yansıtmak amacıyla, düzenli ticareti yapılan belli başlı kalemleri esas aldığımız yeni tablolar oluşturarak bunları kullanmayı tercih ettik.

Midilli'nin hububat açısından kendi kendine yetmediğini bildiğimiz halde zaman zaman İzmir'e buğday ve arpa ihraç edildiğini görmekteyiz.⁵³³ Bunun nedeni, Midilli'de karayolu taşımacılığının, yolların kötü olması nedeniyle gelişmemesi olmalıdır. Adanın doğu ve batı kesimleri arasında karayolu taşımacılığının maliyeti çok yüksek olduğundan, kuzey ve kuzeybatıda bulunan kasabaların buğdayı Midilli Kasabası'ndan temin etmek yerine deniz yoluyla İzmir, Odesa ve Trieste'den ithal ettikleri bilinmektedir.⁵³⁴ Dolayısıyla adanın doğu kesiminde mevcut buğday ve arpa fazlası İzmir'e gönderilmiş olmalıdır.

Tablo 4: Midilli Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Dakik	kilo	782.000	656.000	513.000	352.000	280.000	425.000	490.000
Kepek	kilo	760.000	648.000	239.000	15.977	85.000	263.000	298.000
Buğday	kilo	211.000	117.300	124.000	139.000	190.000	527.000	498.000
Çavdar	kilo	106.805	25.319	---	3.837	---	---	---
Arpa	kilo	---	23.000	24.000	78.797	10.610	97.000	120.000
Ak darı	kilo	---	---	---	27.365	12.800	9.350	11.100
Makaronya	kilo	27.732	---	12.447	19.429	14.800	9.490	11.410
Üzüm Beylerce	kilo	89.000	2.977	---	---	---	---	---
Üzüm Siyah	kilo	49.800	---	5.083	91.793	7.640	8.300	12.500
Susam	kilo	---	29.000	39.800	---	---	9.600	12.000
Susam yağı	kilo	5.673	808	599	---	713	298	---
Pamuk	kilo	3.205	---	39.200	138.000	---	45.000	53.000
Hayvan Derisi	kilo	94.700	---	32.000	34.953	4.900	13.920	19.000
Alçı	kilo	51.300	45.817	39.000	44.304	---	53.000	63.000
Urgan	kilo	45.436	22.713	2.471	8.757	19.600	3.830	2.940
İplik	kilo	18.300	27.657	14.300	13.797	10.670	5.490	6.400

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

Midilli Adası'nın İzmir'den ithal ettiği mallar arasında, her zaman sıkıntısı çekilen hububat ve un ilk sırayı almaktadır. Bunun yanı sıra sigara kağıdından deftere kadar yerel halkın ihtiyacını karşılayan her türlü mal da İzmir'den ithal

⁵³³ Buğday, sadece 1902 (121, 7 ton) ve 1903 yıllarında (53 ton) İzmir'e ihraç edilmiştir.

⁵³⁴ Tansel, cilt III, s. 41'de, Namık Kemal böyle bir yol tutulmasında bir başka nedenin de adanın bir limanından diğerine kayıklarla sevk edilen mallardan gümrük resmi olduğunu açıklamaktadır; A & P (Temmuz 1912 – Temmuz 1913), vol. 95, s. 39.

edilmekteydi.⁵³⁵ Ayrıca düzenli olarak ithal edilen üzüm şarap yapımında kullanılıyor olmalıdır. Midilli’de iplik fabrikasının açıldığı yıl olan 1905’te pamuk ithalatının çarpıcı bir yükseliş kaydettiği görülmektedir. Sabun yapımında kullanılan ve İngiltere’den ithal edilen soda (sodyum karbonat) 1870’lerin sonlarına kadar İzmir üzerinden Midilli’ye getirilirken, İzmir limanındaki vergilerin yüksek olması nedeniyle bu tarihlerden sonra ya doğrudan İngiltere’den ya da serbest limanı bulunan olan Şıra Adası üzerinden adaya getirilmeye başlamıştır.⁵³⁶

2. Sakız

Sakız Adası’nda ekilebilir arazi bakımından üç farklı bölge mevcuttur: sakız üretiminin yapıldığı güney kısmı, Potamos ırmağının getirdiği alüvyonların oluşturduğu düz ziraat alanlarının yer aldığı Anadolu kıyısına bakan *Kamos* ve adanın kuzey kısmında, İlyas Dağı eteklerinde *Epanochori* (yüce yer) adı verilen bölge.⁵³⁷ Adanın başlıca tarımsal ürününü Mayıs ayında çiçekleri açtığı zaman kokuları ada civarından geçen gemilere kadar ulaşan⁵³⁸ ve Cenevizlilerin adanın yönetimini ele geçirdikten sonra ziraatını yaygınlaştırdığı narenciye oluşturmaktaydı.⁵³⁹ Narenciye bahçelerinin büyük bir kısmı Sakız kasabasında, geri kalanı ise dağ köylerinde bulunmaktaydı.⁵⁴⁰ 1902 yılında narenciye ağaçlarına bulaşan hastalık ve Mart ayında yaşanan soğuk hava mahsule büyük zarar vermişti.⁵⁴¹ Adanın en gözde ürünü ise 100.000 kadar ağaçtan⁵⁴² toplanan sakızdı. Bunların yanı sıra her türlü meyve ve sebze de, halkın ihtiyaçlarını karşılayacak oranda, yetiştirilmekteydi.

Sakızlı zenginlerin sanayi kollarına yatırım yapmak yerine paradan para kazanmayı, yani bankerlik ve finansal spekülasyonla uğraşmayı tercih etmeleri

⁵³⁵ İzmir Ticaret Odası’nın yayınladığı istatistiklerde adaların İzmir’le olan ithalat ve ihracatında alım-satımı yapılan tüm mallar sıralanmakla birlikte bunları olduğu gibi vermek yerine, genel eğilimleri yansıtmak amacıyla, düzenli ticareti yapılan belli başlı kalemleri esas aldığımız yeni tablolar oluşturarak bunları kullanmayı tercih ettik.

⁵³⁶ A & P (1883), no. 25, s. 1066.

⁵³⁷ Erinç ve Yücel, s. 91.

⁵³⁸ Ali Fuad, s. 28.

⁵³⁹ Erinç ve Yücel, s. 91.

⁵⁴⁰ Ayoğuz, s. 84.

⁵⁴¹ A & P (1902-1903), vol. 100, s. 23.

⁵⁴² Ayoğuz, s. 88.

nedeniyle⁵⁴³ 20. yüzyıla gelindiğinde yerel sanayi 100 civarında yel değirmeni, buharla çalışan ve un öğütümü haricinde makarna ve peksimet üreten 2 un fabrikası 19 tabakhane⁵⁴⁴ ve 1 kösele fabrikasıyla sınırlıydı.⁵⁴⁵

Dış ticaretin çoğunlukla İzmir üzerinden yapıldığı Sakız Adası 440 yelkenli gemiden oluşan ve hepsi de Yunan bandırası taşıyan bir ticaret filosuna sahip olmakla beraber bu gemiler Karadeniz, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya limanlarında taşımacılıkla uğraşmaktaydı.⁵⁴⁶ Yirmi yıl sonra buharlı gemilerin rekabetine dayanamayan ticaret filosundaki gemi sayısı 88'e düşmüş ve buna 25 buharlı gemi eklenmişti.⁵⁴⁷ Bu gemiler yine yabancı devletlerin limanları arasında taşımacılık yapmaktaydı.

Yüksek liman vergileri yüzünden ticareti oldukça baltanan Sakız Adası'nın İzmir limanına yaptığı ihracata baktığımızda miktar bakımından birinci sırayı narenciye almakla birlikte adaya gelir getiren başlıca mal köseleydi. Adada deri imaline yönelik ciddi bir hayvancılık olmadığı ve İzmir'den adaya yapılan hayvan derisi ihracatının bu adanın İzmir'e sevk ettiği köseleden (1902 yılı hariç) düşük olduğu göz önüne alındığında, kösele imalatında kullanılan deri başka limanlardan geliyor olmalıdır.

Diğer adalarda olduğu gibi, Sakız Adası'nın da İzmir Limanından ithal ettiği mallar arasında tahıl ve un ilk sırayı almaktaydı. Oldukça fazla miktarda ithal edilen pamuk çekirdeğinden ise, makinalarda kullanılmak üzere pamuk yağı çıkartılıyor olmalıdır.

⁵⁴³ A & P (1871), vol. 58, s. 1367.

⁵⁴⁴ A & P (1900), vol. 85, s. 55.

⁵⁴⁵ Ayoğuz, s. 97.

⁵⁴⁶ A & P (1889), vol. 764, s. 44.

⁵⁴⁷ A & P (1907), vol. 117, s. 34.

Tablo 5: Sakız Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Limon	adet	5.468.300	7.367.000	5.263.000	4.800.000	4.280.000	4.067.000	4.300.000
Portakal	adet	2.348.000	2.809.000	2.693.000	3.373.000	610.000	2.690.000	2.490.000
Mandarına	adet	481.677	536.000	692.000	650.000	482.800	1.222.900	680.000
Turunç	kilo	---	---	197.000	---	---	---	---
Sakız	kilo	17.970	18.397	12.530	16.817	26.000	13.390	9.980
Badem	kilo	29.243	13.800	34.200	19.800	13.400	4.800	7.950
Zeytin yağı	kilo	28.390	32.800	18.300	25.000	---	39.000	23.000
Zeytin tanesi	kilo	95.000	72.000	39.000	28.307	43.000	66.000	49.000
Bakla	kilo	18.300	20.600	---	18.000	45.970	33.800	13.750
Kösele	kilo	116.520	124.000	113.000	73.903	96.000	68.000	59.000
Kömür	kilo	23.317	---	142.000	32.000	---	---	---
Kemik	kilo	12.800	35.473	14.000	4.987	---	68.000	12.000

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

Tablo 6: Sakız Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Dakik	kilo	463.000	289.000	297.000	457.000	330.000	98.000	124.000
Buğday	kilo	103.000	89.000	24.000	37.571	15.980	83.000	142.000
Kepek	kilo	61.300	32.000	42.400	54.700	56.000	53.000	68.000
Arpa	kilo	64.300	---	---	---	11.300	47.000	52.590
Tütün kesilmiş	kilo	27.057	28.317	18.700	8.737	9.800	2.470	3.500
Pamuk	kilo	---	12.330	10.200	11.891	---	---	---
Pamuk çekirdeği	kilo	153.067	199.000	49.000	34.287	232.000	290.000	310.000
Palamut	kilo	---	68.397	67.000	---	24.800	17.800	27.000
Hayvan derisi	kilo	4.263	135.700	22.000	2.987	26.800	6.900	7.580

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

3. Sisam

Arazisi dağlık olmakla birlikte oldukça verimli olan Sisam'ın başlıca tarım ürünleri zeytin, üzüm ve 17. yüzyıldan beri adanın ihraç maddeleri arasında bulunan

soğandı.⁵⁴⁸ 1904 yılında başgösteren ve bağlara büyük zarar veren filoksera salgınından sonra halkın büyük bir kısmı tütün ekimine yönelmişti.⁵⁴⁹

Diğer Doğu Ege Adaları'yla karşılaştırıldığında Sisam Adası'nın gerek sanayi kolları gerekse ticaret bakımından 19. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir atağa geçtiği görülmektedir. 1904 yılında adada 16 şarap, 20 sigara ve 6 alkollü içki fabrikası ile 22 tabakhane bulunurken,⁵⁵⁰ 1907 yılına gelindiğinde şarap fabrikalarının sayısı 20'ye, sigara fabrikasının sayısı 35'e, tabakhane sayısı da 24'e yükselmişti. Bunlara ek olarak 1 matbaa, 1 makine ve 1 fanila ve çorap fabrikası açılmıştı.

Midilli ve Sakız gibi yüksek liman vergilerinin olmaması Sisam'ı dış ticaret için cazip bir hale getirmekteyse de adanın İzmir ile ticareti de küçümsemeyecek orandaydı. Adanın en işlek limanı kuzeyde yer alan Vati Limanı, ikinci derecede önemli limanı ise doğuya bakan Tigani limanıydı. Bundan başka adanın batı tarafında bulunan Karlovasi'de de 1889 yılından itibaren bir liman inşasına başlanmıştı.⁵⁵¹

Adanın İzmir'e olan ihracatında soğan ilk sırayı almakla birlikte, Sakız Adası'nda olduğu gibi Sisam'a gelir getiren başlıca mal köseleydi. 1904 yılında 60 milyon adet üretilen sigara ise doğrudan İngiltere, Almanya ve Güney Afrika'ya ihraç edilmekteydi.⁵⁵²

Adanın gereksinimlerini karşılamaya yönelik tahıl ve un ithalatı İzmir Limanı'yla olan ticarete başı çekerken, üzüm ithalatının özellikle 1905 yılından sonra artması, filoksera salgınına bağlanmalıdır. Adanın İzmir'den ithal ettiği deriler ve ihraç ettiği kösele arasındaki fark dikkate alındığında Sakız Adası gibi Sisam da işlenecek derileri başka yerlerden temin ediyor olmalıdır.

⁵⁴⁸ Erinç ve Yücel, s. 78.

⁵⁴⁹ A & P (1904), vol. 93, s. 25. Halkın başka bir ürüne değil de tütün ekimine yönelme kararında Sisam Adası'nın özerk statüsü gereği Reji'ye dahil olmaması rol oynamış olmalıdır.

⁵⁵⁰ A & P (1904), vol. 93, s. 25; A & P (1907), vol. 117, s. 30.

⁵⁵¹ A & P (1889), vol. 764, s. 25.

⁵⁵² A & P (1904), vol. 93, s. 25.

Tablo 7: Sisam Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Soğan	kilo	474.000	550.000	529.000	284.000	442.000	337.000	397.000
Kösele	kilo	168.000	194.000	203.317	173.700	175.000	217.000	825.200
Şarap	kilo	58.000	32.000	39.000	44.367	5.800	43.000	58.000
Zeytin tanesi	kilo	37.000	19.322	34.000	29.369	54.000	59.000	69.000
Zeytin yağı	kilo	3.795	8.500	4.290	28.000	116.055	14.950	43.000
Hayvan derisi	adet		5.717	8.300	2.681	8.700	4.590	13.190

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

Tablo 8: Sisam Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Buğday	kilo	461.787	403.800	357.500	174.500	148.000	132.000	149.000
Dakik	kilo	103.000	133.000	132.000	59.400	56.000	43.000	57.000
Kepek	kilo	---	19.000	23.500	8.253	---	---	---
Nohut	kilo	11.300	7.300	4.179	5.567	7.250	---	38.000
Üzüm siyah	kilo	94.700	116.800	279.000	50.600	246.000	78.000	73.980
Üzüm Beylerce	kilo	10.540	4.467	14.000	120.087	5.084	---	18.000
Üzüm çekirdeksiz	kilo	---	7.477	203.000	248.800	29.500	---	8.400
Üzüm razaki	kilo	---	---	22.003	---	---	---	---
Cild-i camuz	kilo	48.200	32.000	29.273	---	---	---	---
Kösele	kilo	4.643	---	---	1.811	2.970	---	---
Palamut	kilo	---	---	18.300	12.800	15.800	---	23.000

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

4. Karyot

Arazisinin büyük bir bölümünün taşlık ve dağlık olması nedeniyle Doğu Ege Adaları'nın en fakiri Karyot Adası'ydı. Yerli halkın ihtiyacını karşılayacak miktarda limon, şeftali, armut, incir, badem, patates, soğan gibi meyve ve sebze yetiştirilmekte olup, Karyot'un başlıca tarım ürünü dağların aralarına serpiştirilmiş bağlardan elde edilen üzümdü.⁵⁵³ Ayrıca salname ve coğrafya kitaplarında adada üretilen kekik balı ile balmumuna da dikkat çekilmektedir.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Salname 1312, s. 281.

⁵⁵⁴ Salname 1312, s. 281; Ali Cevad, cilt 2, s. 577.

Karyot'ta yetiştirilen üzümlerden yapılan şarap adanın başlıca imalat sektörünü oluşturmaktaydı. Adanın büyük bölümünün ormanlarla kaplı olması halkı odun kömürü imalatına yöneltmişti.⁵⁵⁵ Aynı zamanda ada halkının çoğunluğu, Nisan ayı içinde Aydın ve Konya Vilayetleri'ne de giderek kömür imalatıyla uğraşmaktaydı.

Arazisinin elverişsizliği nedeniyle ihraç edecek fazla ürünü bulunmayan Karyot'ta Aya Krikos ve Odiloz adlı iki liman bulunmakla birlikte, bunlar Doğu Ege Adaları'nın diğer limanları gibi korunaklı olmadıklarından küçük gemiler kışın karaya çekilirken,⁵⁵⁶ büyükler Furnoz ve Sisam Adaları'nda barınmaktaydı. Adanın başlıca ihraç ürünü üzüm ve şaraptı. Adada üretilen odun kömürü ise kayıklarla diğer adalara ve İzmir'e sevk edilmekteydi.⁵⁵⁷

Tablo 9: Karyot Adası'ndan İzmir'e İhraç Edilen Başlıca Ürünler (1901-1908)

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Üzüm siyah	kilo	72.805	108.000	---	---	64.800	63.000	96.000
Üzüm razaki	kilo	---	13.700	---	---	---	---	---
Soğan	kilo	15.283	16.700	7.327	42.730	1.280	---	---
Limon	adet	14.000	38.000	69.000	---	94.000	2.800	11.000
Şarap	kilo	9.000	8.700	5.200	---	6.400	6.890	7.400

Kaynak: *İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908)*.

1325 senesine ait Ziraat İstatistiki'nden 150 dönüm buğday ekildiğini öğrendiğimiz⁵⁵⁸ Karyot da diğer adalar gibi hububat açısından dışarıya bağımlıydı. Bunun yanı sıra halkın ihtiyaç duyduğu diğer maddeler de İzmir ve civar adalardan sağlanmaktaydı.

Tablo 10: Karyot Adası'nın İzmir'den İthal Ettiği Başlıca Mallar (1901-1908)

⁵⁵⁵ Ali Fuad, s. 44.

⁵⁵⁶ Salname 1312, s. 282.

⁵⁵⁷ Ali Fuad, s. 44.

⁵⁵⁸ S. 50.

Cins-i Emtia	mikyas	1901	1902	1903	1905	1906	1907	1908
Buğday	kilo	415.000	158.000	197.000	99.000	380.000	108.000	205.000
Dakik	kilo	84.000	313.000	18.500	204.700	89.000	73.000	89.000
Kepek	kilo	6.300	6.700	1.390	---	2.380	5.490	6.400
Makaronya	kilo	2.022	3.157	3.970	2.469	2.290	6.790	7.400
Sabun	kutu	2.178	5.300	2390 (kilo)	993	1.856	2.390	3.980

Kaynak: İzmir Ziraat ve Ticaret ve Sanayi, İhracat – İthalat İstatistikleri (1801-1908).

D. Doğu Ege Adaları'nın İşgalinin Aydın Vilayeti'ne Etkileri

Gerek sınırlı bir coğrafi alanın getirdiği kaynak sıkıntısının dayattığı ekonomik zorluklar nedeniyle kendilerine yetmekten çok uzak olmaları, gerekse yanbaşlarında tüm Batı Anadolu'nun dış ticaretini tekelinde bulunduran bir limanın varlığı, ana karaya bu denli yakın Doğu Ege Adaları'nı Batı Anadolu'ya bağımlı kılmış ve bu iki yaka, Osmanlı egemenliğinde altında olduğu sürece bir bütün olarak algılanmıştır. Geniş artbölgesinin sağladığı zengin kaynaklar açısından baktığımızda, Batı Anadolu'nun bu ilişkilerde başat bir rol üstlenmesi tartışılmaz bir gerçeklik gibi görüldüğünden Doğu Ege Adaları'nın Yunan işgalinden, ana kara ile bağlantılarının kopması sebebiyle, bu anlamda daha fazla zarar gördüğü öne sürülebilir. Ancak Batı Anadolu kıyılarını kuzeyden güneye çevreleyen bu adaların yayılcı bir politika güden Yunanistan tarafından işgal edilmesi, 400 yıldır süregelen bir düzeni tamamen altüst etmiş, Osmanlı Devleti'nin siyasi, Aydın Vilayeti'nin ise toplumsal ve ekonomik hayatı üzerinde de sarsıcı etkileri olmuştur.

Söz konusu adaların Yunan işgaline girmesiyle Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik politikasında yarattığı etkileri, toplumsal etkilerden ayrı değerlendirmemek gerektiğine inanıyoruz. Doğu Ege Adaları gerek Yunan propagandasının mahreci olmaları gerekse ana karaya yönelik eşkıyalık ve kaçakçılık gibi etkenler yüzünden Osmanlı egemenliği döneminde de Aydın Vilayeti'nin güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturmaktaydı. Ancak adaların Yunanistan tarafından işgali, bu sorunların iç güvenlik meselesi olmaktan çıkıp tüm Anadolu'nun toprak bütünlüğünün yayılcı bir devlete karşı korunması gibi hayati ve daha kapsamlı bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Aydın Vilayeti'nin, *de facto* bile olsa, artık bir sınır bölgesi özelliği taşıması ise merkezi hükümetin güvenlik tehdidi bakımından sadece Vilayet'te değil

Çanakkale Boğazı'ndan Söke sahillerine kadar uzanan bir sahil şeridinde aldığı tedbirlerin niteliğini de değiştirmiş, bunun da birtakım toplumsal ve siyasi yankıları olmuştur.

Doğu Ege Adaları'nın işgali ve bunu takip eden süreçte merkezi hükümetin aldığı siyasi ve stratejik kararlar ile bunların toplum üzerinde yarattığı etkiyi daha iyi ortaya koyabilmek için her şeyden önce bu adaların işgali sırasında ve sonrasında devletin bölgede yeni bir askeri yapılanmaya gitmesini hazırlayan: Yunan donanmasının Anadolu sahillerini topa tutması, adalar ve Batı Anadolu arasında eşkıyalık ve kaçakçılığın artması gibi olayların toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi irdelemek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerin düvel-i muazzamanın adalar hakkındaki kararından önce ve sonra olmak üzere iki ana aşamada gerçekleşmesi nedeniyle, olguları bütünlemesine ve siyasi yankılarıyla birlikte daha net kavrayabilmek amacıyla, merkezi hükümetin sahil şeridinde aldığı tedbirler incelenecektir. 1914 yılının ortalarından itibaren sahil şeridinde yaşayan Rumların göç etmeye başlamasını da, devletin aldığı tedbirler açısından değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız.

Doğu Ege Adaları'nın işgalinin Aydın Vilayeti üzerinde yarattığı ekonomik etkileri ise, doğrudan devlet müdahalesinin gerektiği bazı durumlar ortaya çıkmakla birlikte, konunun bütünlüğünü sağlamak açısından ayrı bir başlık altında değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

1. Siyasi ve Toplumsal Etkiler

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte donanmasıyla Ege Denizi'ne açılan Yunanistan, Bozcaada'dan başlayarak birer birer adaları işgale koyulmuştu. Bu adaların, Çanakkale Boğazı ve Batı Anadolu kıyılarına saldırı için Yunanistan tarafından bir sıçrama tahtası olarak kullanılma ihtimalinin yarattığı stratejik tehlikenin ötesinde, Yunan donanmasının bir yandan Ege Denizi'nde seyreden yolcu

vapurlarını yerli yersiz durdurup araması ulaşımın aksamasına neden olurken⁵⁵⁹ öte yandan Batı Anadolu kıyılarının zaman zaman topa tutulması ve Yunan donanmasının gövde gösterisinde bulunması sahil şeridinde yaşayan halkın galeyana gelmesine neden olmuştur.

16 Kasım 1912 sabahı, Yunanistan'ın “*adi posta vapuru iken bir iki top ilavesiyle muavin kruvazör haline vaz' eylediği Makedonya sefinesi*”⁵⁶⁰ Çeşme limanına gelerek, kasabayı koruyan birkaç müstahfızın teslim olmasını talep etmiş, ancak bunlar kaçarak kurtulmuşlardı.⁵⁶¹ Bunun üzerine limanda bağlı yirmi kadar yelken kayığını alan Yunan gemisi Sakız'a doğru yol almıştı.⁵⁶² 1913 yılının Nisan ayında ise bu sefer bir Yunan torpidosu Urla sahilinde Menteş Burnu yakınlarındaki asker çadırlarını topa tutarak üç askeri şehit ettikten sonra Karadöşmelik mevkiindeki askeri mevzileri de topa tutmak istemişse de başaramamış ve yönünü Karantina Adası'na çevirmişti. Ancak Kilizman Tabyasından açılan ateş sonucunda Yunan torpidosu sahilden uzaklaşarak gözden kaybolmuştu.⁵⁶³ İki gün sonra aynı torpido Dikili Limanı yakınlarında ortaya çıkmış, bir saat kadar gövde gösterisi yaptıktan sonra Ayazmend İskeleyi'ni, bu sefer yanında bir zırhlıyla birlikte, topa tutarak burada bulunan Osmanlı topçusunun karşılık vermesi üzerine buradan uzaklaşmıştı.⁵⁶⁴ Yunan donanmasının sürüp giden bu saldırıları yanında kıyıları düşman askeri çıkarıldığına dair zaman zaman yayılan asılsız haberler,⁵⁶⁵ halkı tedirginlik ve korku içinde bırakmıştı.

⁵⁵⁹ Yunan donanmasının Ege Denizi'nde seyr ü sefer eden yolcu vapurlarını durdurup aradığına dair haberler Ahenk gazetesinde sık sık yer almaktaydı. Bir örnek vermek gerekirse: gazetenin 4 Teşrin-i sani 1912 tarihli nüshasında yer alan, *Akdeniz'de Taharriyat* başlıklı haberde, “*karşısına çıkacak gemi görmediğinden Akdeniz'de ferah ferah gezinmekte olan Yunan harb gemileri kuş uçurtmamak, bu meyanda caka etmek gayretine düşmüş olmalıdırlar ki her tesadüf ettikleri vapuru durdurup muayene e[ttiklerinden]*” bahsedilirken aramaya tâbi tutulan çeşitli şirketlere ait vapurların ismini vermekteydi. Aynı gazetede yayımlanan benzer haberler için bkz. 24 Teşrin-i evvel 1912, 4 Teşrin-i sani, 5 Kanun-sani 1913 tarihli nüshalar.

⁵⁶⁰ *Ahenk*, 17 Kanun-ı evvel 1912.

⁵⁶¹ PRO, FO 195/2438, 21 Aralık 1912, Henry Barnham'dan Gerard Lowther'e.

⁵⁶² Bu kayıkların iki ay sonra serbest bırakıldığını, *Ahenk* gazetesinin 28 Şubat 1913 tarihli nüshasından öğrenmekteyiz.

⁵⁶³ PRO, ADM 116/1191, 15 Nisan 1913; *Ahenk*, 6 Nisan 1913 ve 8 Nisan 1913.

⁵⁶⁴ PRO, ADM 116/1191, 15 Nisan 1913; *Ahenk*, 10 Nisan 1913. Yunan gemilerinin aynı zamanda ana kara ile adalar arasındaki telgraf kablolarını kesmeye teşebbüs ettiklerini, BOA, DH. EUM.EMN, no: 5/1, 7 Nisan 1329'dan öğrenmekteyiz.

⁵⁶⁵ *Ahenk*, 30 Mart 1913 tarihli nüshasında Dahiliye Nezareti'nden alınan telgrafları yayımlayarak Ayvalık ve Edremit'e Yunan askerleri çıkarıldığına dair İzmir'de dolaşan rivayetlerin asılsız olduğunu belirtmektedir. Edremit Kaymakamı İbrahim Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta,

Yunan donanmasının Batı Anadolu kıyılarına giriştiği saldırılar sırasında sahil şeridinde meskûn Rum nüfustan destek görmesi ise Müslim ve gayr-i Müslim nüfus arasında gerginliklere neden olmuştu. Çeşme'ye Yunan gemisi geldiği sırada, Rumların da Sakız'daki "kardeşlerine" destek vermek üzere kasabayı terk ettiklerine dikkat çeken İngiltere'nin İzmir Konsolosu H. Barnham, Çeşme'deki durumun oldukça gergin olduğunu, kasabada güvenliğin sadece sekiz jandarmayla sağlandığını belirtmiştir.⁵⁶⁶ Urla sahillerine yapılan saldırıda ise, Yunan torpidosu önce Urla yakınındaki Yassı Ada'ya yanaşarak, kılavuz olduğundan şüphelenilen iki kişiyi gemiye almış ve bu sayede sığılık yerlerden rahatça geçen torpido, Menteş Burnu'nu topa tutmuştu. Torpidoya kılavuzluk eden iki Rum daha sonra tutuklanmıştı.⁵⁶⁷ Edremit Körfezi kıyılarındaki Yeniköy ve Yenişehir köyleri ahalisinin ise civar adalara ve düşman gemilerine işaret verdikleri, geceleri de sahilden bazen ıslık sesleri işitildiği bildirilmişti.⁵⁶⁸ Tanin Gazetesi de Karaburun'un maruz kaldığı saldırılara değinirken Batı Anadolu kıyılarındaki Rumların düşmanla işbirliği yaptığını ve

*Anadolu sahiline yakınlıkları nihayet bir sandal seyriyle yarım saatten ibaret olan buraları, adalardaki Yunanlıktan gittikçe daha müteessir bir hale gelmekte, Yunanlılık, sahilde Yunanlılaşan eller vasıtasıyla Anadolu'nun bekâ ve hayatı aleyhinde kundaklar hazırlamakta*⁵⁶⁹

olduğunu yazıyordu. Ayrıca, işgal edilen adalarda Müslüman ahaliye nasıl zülüm yaptıklarını ötede beride ballandıra ballandıra anlatan Rumlar hakkında gazetelerde çıkan haberler de halkın Rumlara karşı olan şüphesini körükleyen bir etki yaratmıştı.⁵⁷⁰

"Şayiat-ı mezkûrenin tamamıyla esassız olduğu ve şimdiye kadar buraya ne asker ve ne de çete çıkarılmadığı ve böyle bir teşebbüs dahi vâki' olmadığı" vurgulanmaktaydı.

⁵⁶⁶ PRO, FO 195/2438, 21 Aralık 1912, Henry Barnham'dan Gerard Lowther'e.

⁵⁶⁷ *Ahenk*, 8 Nisan 1913.

⁵⁶⁸ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 10, 19 Kânûn-ı sâni 1328 (1 Şubat 1913), Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlığı Vekaleti'nden Dahiliye Nezareti'ne.

⁵⁶⁹ *Tanin*, 9 Nisan 1914.

⁵⁷⁰ Söz gelimi, *Ahenk*, 4 Şubat 1913 tarihli nüshasında Midilli'den İzmir'e gelmekte olan bir vapurda Nikolaki isminde bir Rumun Müslüman halka karşı nasıl eziyet ettiği şu sözlerle anlatılmaktaydı: *koca alçak ... Türk kanı döktüğüne, İslam ırzı hetk (yırtma) ettiğine nişane olmak ve gösterip teşhir etmek için Midilli'de kestiği İslam kadınlarının saçlarını, kanlı elbiselerine ırzlarına tecavüz ettiği kızların hayz (âdet) bezlerini getirmiş ve bunlar eşyası meyanında zuhur etmiştir*. Bir süre önce Midilli'de bir

Yukarıda değindiğimiz olaylar halk arasında tedirginlik ve gerginlik yaratmakla birlikte, Doğu Ege Adaları'ndan Batı Anadolu kıyılarına karşı artan eşkıyalık ve kaçakçılık vakalarının sahil şeridi sakinleri üzerinde daha ciddi bir etkisi olmuştur. Eşkıyalar kimi zaman sahil kasabaları ile İzmir arasında yük taşımacılığı yapan Osmanlı kayıklarına saldırıyor,⁵⁷¹ kimi zaman da karaya çıkıp jandarmalarla çatışmaya giriyorlardı.⁵⁷² Hatta Berlin Sefareti'nin aldığı bir istihbarata göre, “Avrupa’da müteşekkil Yunan çeteleri Rum unsuruyla meskûn Anadolu sahilinde sû-yı kasdlar icrâsiyla Müslümanları galeyana getirerek devletlerin müdahalesini celb etmek tasavvurunda” bulunmaktaydılar.⁵⁷³ Yunan işgali sonrasında Doğu Ege Adaları'nın ana kara ile bağlantılarının kesilmesi nedeniyle sıkıntıya düşmeleri kaçakçılığın da artmasına neden olmuştu. Üstelik Ege Denizi'nin Yunan donanmasının kontrolü altında bulunması Rumlar eliyle yapılan kaçakçılığı kolaylaştırmaktaydı. Başta koyun ve öküz olmak üzere Ayvalık'tan Söke'ye kadar uzanan sahil şeridinde kaçakçılar halkın her türlü hayvanını çalıp adalara kaçıran,⁵⁷⁴ Söke'deki Cincin un fabrikası Sisam Adası'na, oradan da büyük ihtimalle işgal altındaki diğer adalara sevk edilmek üzere hararetle bir un imalatına girişiyor, bu da, “gözlerimizi oydurmak için kargayı kendi elimizle beslemiş olmaz mıyız?” diyen Sökelilerin tepkisine neden olmaktaydı.⁵⁷⁵ Hayvan ve zahire kaçakçılığının yönü Batı Anadolu'dan adalara doğru iken, Aydın Vilayeti'nin güvenliğine büyük bir tehlike teşkil eden silah kaçakçılığının yönü ise işgal altındaki

Müslümanı öldüren Pandali isimli bir Rumun çarptırıldığı idam cezasına atıfta bulunan gazete, “... Pandali gibi bunun da idama mahkûmiyetini işitmekle ve her ikisinin ve emsalinin ipte sallandırıldığını yakında görmekte bütün Osmanlılar teşeffi-i sadr (öç aldıktan sonra rahatlama) edeceklerdir.” Doğruluğu hakkında bir fikir ileri süremeyeceğimiz bu ve buna benzer ifadeler taşıyan haberler halkın Rumlara karşı olan olumsuz duygularını besleyen bir nitelik taşımaktaydı.

⁵⁷¹ *Ahenk*, 24 Eylül 1914.

⁵⁷² *Ahenk*, 7 Eylül; 9 ve 19 Teşrin-i evvel 1914.

⁵⁷³ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 20, 19 Kanûn-ı sâni 1328 (1 Şubat 1913), Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne.

⁵⁷⁴ *Ahenk*, 3 Kânûn-ı evvel 1912; BOA, DH. SYS. 80/1, no: 7, 26 Mart 1330, Umur-ı Erkân-ı Harbiyye Dairesi'nden Dahiliye Nezareti'ne; DH. ŞFR. 47/62, no: 1, 4 Teşrin-i sani 1330, Dahiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne.

⁵⁷⁵ *Ahenk*, 22 Kânûn-ı evvel 1912. Trablusgarp Savaşı sırasında da Söke'de benzer olayların yaşandığını, *Ahenk* gazetesinin, 23 Mayıs, 4 Haziran ve 18 Temmuz 1912 tarihli nüshalarından öğrenmekteyiz. Gazetenin 23 Mayıs tarihli nüshasında Söke'den gönderilen mektup, “Söke kasabasına ve mülhakâtı köylere Sisam'dan ve sair adalardan bir takım derme çatma adamlar, tâcirler gelerek buralarda aşiret çadırlarına, çarşılarına giderek kaymak yağı, yumurta gibi her ne türlüerse pahalı pahalı alıp manallerine sevk, badema İtalyan zırhlularına devr edi[ldiğini]” haber verirken, 18 Temmuz tarihli nüshada, Söke kaymakamının ticaret serbest olduğu için bir şey yapamayacağını belirttiğinden yakınmaktaydı.

adalardan Batı Anadolu'ya doğruydı. Rumlar tarafından yürütülen silah kaçakçılığı özellikle Ayvalık bölgesinde yoğunlaşmıştı. Yerel makamlara göre, Yunanlılar tarafından Balkan Savaşı'nda elde edilmiş mavzer silahlarıyla yüklü sandallar Midilli ve Limni'den Cunda Adası'na, oradan da gizlice Ayvalık'a geçerek bu silahları çok düşük fiyatlarla Rumlara satmaktaydılar.⁵⁷⁶ Kaçakçıların son derece temkinli davranması, silah satın almak için gelen kimseleri dolambaçlı yollardan geçirerek izlerini kaybettirmeyi başarmaları karşısında çaresiz kalan yetkililer merkezi hükümetin yardımını istemiş⁵⁷⁷ ve bu konuyu araştırmak üzere İzmir'den Ayvalık'a bir müfettiş gönderilmişti. Müfettiş, "*Ayvalık Kaçakçılığının Tarihçesi*" başlıklı raporunda, Balkan Savaşları öncesinde kasabada öteden beri süregelen silah kaçakçılığının oldukça azaldığı, ancak savaşın başlamasından sonra burada bulundurulmuş müfrezesinin kaldırılması, jandarma ve polis kuvveti sayısının da yetersiz olması nedeniyle kaçakçılığın tekrar başladığına dair söylentiler çıktığını belirtmişti. Ancak kasabada 500'ü aşkın hane ve meskende yapılan aramalar sonucunda sadece bir tüfek ve bir kasatura bulunmuş, adalardan getirildiği rivayet edilen silah ve cephaneye rastlanmamıştı. Ancak Ayvalık'ın silah kaçakçılığı konusundaki kötü şöhreti nedeniyle müfettiş, kaçakçılığın karadan ve denizden önlenmesine yönelik tedbirleri sıralamayı ihmal etmemişti.⁵⁷⁸

Eşkıyalık ve kaçakçılık yüzünden Batı Anadolu kıyılarının son derece güvensiz bir hale gelmesi özellikle bu kıyılarda yaşayan Müslüman halkı hayatından bezdirecek noktaya getirmişti. Tanin Gazetesi halkın bu olaylar karşısındaki çaresizliğini, "*Müslümanlar arasında hicret fikri yavaş yavaş intişar etmektedir. Evet, kendi memleketimizden kendi kendimize hicret; çünkü herkes büyük bir hayf ve helecan içindedir. Eşkîya taarruzları, palikarya tecavüzleri ... huzur ve istirahat bırakmıyor*"⁵⁷⁹ satırlarıyla dile getirmekteydi. Nitekim eşkıya ve kaçakçıların saldı

⁵⁷⁶ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 59, 14 Mart 1329 (27 Mart 1913), Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne.

⁵⁷⁷ BOA, DH. SYS. 112-21/42-2, no: 23, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1913), Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne.

⁵⁷⁸ BOA, DH. SYS. 112-21/42, no: 52, "*Ayvalık'a İdhal Edilen Esliha ve Saire Hakkında İcra Olunan Tedkikat ve Tahkikata Müteallik Rapor*".

⁵⁷⁹ *Tanin*, 9 Nisan 1914.

koru ve dehşet yüzünden Akçay halkı iç kesimlere göç ederek, “köylerini sahilten uzakça ve sarp bir arazi üzerinde tesis etmiş[ti].”⁵⁸⁰

Doğu Ege Adaları'nın işgalinin Aydın Vilayeti'nin toplumsal hayatı üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin, Yunanistan'ın ileride *Megali İdea*'yı gerçekleştirmek yolunda atacağı adımlar için bu adaların son derece elverişli birer üs haline dönüştürülmesi olasılığının neredeyse kesin olduğu gerçeğiyle birleşmesi, Osmanlı Devleti'ni Batı Anadolu kıyılarını olası bir Yunan saldırısına karşı korumak, eşkıyalık ile kaçakçılığı önlemek yolunda ciddi kaygılara ve yeni bir askeri yapılanmaya itmişti. Daha ordunun ıslahatı tamamlanmadan girilen Balkan Savaşı'nın tüm şiddetiyle sürdüğü, hatta Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerleyerek başkenti tehdit ettiği son derece kritik bir dönemde, Aydın Vilayeti ve Midilli Adası karşısındaki Ayvalık Kazası'nın bağlı olduğu Karesi Mutasarrıflığı'nın ardı arkası kesilmeyen asker ve cephane talepleri, eldeki kısıtlı kaynakların olanca gücüyle seferber edilmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda, devletin Batı Anadolu kıyılarını korumaya yönelik uygulamaları iki ana döneme ayırmak mümkündür.

Bunlardan ilki, Doğu Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından işgal edilmeye başladığı 1912 yılı sonlarından, düvel-i muazzamanın adalar hakkındaki kararını açıkladığı Şubat 1914'e kadar olan dönemdir. İkinci dönem ise radikal uygulamaların dikkat çektiği, Şubat 1914 ile Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği Ağustos 1914 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu iki dönemin ortak özelliği, devletin Batı Anadolu kıyılarının güvenliğini sağlamanın ön koşulu olan Doğu Ege Adaları'nın tekrar Osmanlı egemenliği altına alınması gerçeği üzerinde yoğunlaştırmış olmasıdır. Dolayısıyla her iki dönemde de gerek askeri gerekse diplomatik yollardan bu amacı gerçekleştirmek yönünde yoğun bir çaba harcamıştır.⁵⁸¹

⁵⁸⁰ Mehmed Cemal, *Anadolu İstatistiki, İktisadi ve Askeri Coğrafya*, 1. cild, Dersaadet, 1337, ss. 54-55.

⁵⁸¹ Doğu Ege Adaları'nın tekrar Osmanlı egemenliğine alınması yönünde sarf edilen diplomatik çabalar “*Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Egemenliğinden Çıkışı*” başlıklı bölümde incelendiği için burada yinelenmeyecek ve sadece askeri çabalar üzerinde durulacaktır.

Yunan Donanması, Ege Adaları'nı işgal etmeye başladığında, Trakya'da Bulgarlara karşı savaşıran ordunun denizden güvenliğini sağlamak üzere tüm Osmanlı Donanması Karadeniz'de bulunmaktaydı.⁵⁸² Bulgarların Çatalca önlerine kadar gelmesi İstanbul'u son derece tehlikeli bir konumda bıraktığından Osmanlı Donanması, Yunanistan hariç diğer Balkan devletleriyle 3 Aralık'ta imzalanan mütareke protokolünden⁵⁸³ ve arızalı gemiler tamir edilip eksikleri giderildikten sonra (11 Aralık 1912) Ege Denizi'ne çıkabilmiş, ancak bu arada Yunanistan neredeyse tüm adaları işgal etmişti.⁵⁸⁴ Bu nedenle, Yunanistan'la barış antlaşması imzalanıncaya kadar geçen sürede (14 Kasım 1913) Osmanlı Devleti tüm dikkatini işgal edilen adaları geri almaya yoğunlaştırmış ve Yunan Donanması'yla birkaç deniz muharebesinde bulunmuş ise de donanma Bozcaada'nın ötesine geçememiştir.⁵⁸⁵ Bu durum, Başkomutanlık Vekaleti, Bahriye Nezareti ve Donanma Komutanlığı arasında bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar ve anlaşmazlıklar, gece eğitilmiş personel olmaması, yanlış istihbarat,⁵⁸⁶ devamlı arızalanan gemiler ve buna benzer sayısız aksaklıktan kaynaklansa da temel problem, diğer savaş gemileri aşağı yukarı Osmanlı Donanmasına eşit olan Yunan Donanmasının Averoff gibi son derece seri ve üstün ateş gücüne sahip bir kruvazöre sahip olmasıydı.⁵⁸⁷

⁵⁸² Büyüktuğrul (1993), ss. 54-55.

⁵⁸³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı), Ankara, 1996, ss. 321-322.

⁵⁸⁴ Büyüktuğrul (1993), ss. 125-132.

⁵⁸⁵ Sadece Önyüzbaşı Rauf Beyin komutasında olan Hamidiye kruvazörü, Averoff'u Boğaz'dan uzaklaştırmak için Ege Denizi'nde birkaç saldırıda bulunmuştu.

⁵⁸⁶ Bir örnek vermek gerekirse; Büyüktuğrul'un (1993), ss. 187-191'de belirttiğine göre, 1913 yılının Mart ayı başında Averoff Kruvazörü'nün Bozcaada yakınlarında karaya oturduğuna dair bir istihbarat alan Başkomutanlık Vekaleti, Ege Adaları'nı kurtarmak için uygun zamanın geldiğine inanarak donanmayı Ege Denizi'ne yollamış, Batı Anadolu kıyılarında da kara birliklerinin toplanmasını emretmişti. Donanma keşif hareketına çıkmış ancak adaları geri almak yönünde herhangi bir başarı elde edememişti. Karaya oturan geminin Averoff değil Jerax isimli bir Yunan muhribi olduğu ve Averoff'un da onu kurtarmaya gittiği ancak bir ay sonra anlaşıldı. *Ahenk*, 18 Nisan 1913 tarihli nüshasında Averoff'un "*suret-i katiyyede*" karaya oturduğunun anlaşıldığını yazmaktaydı.

⁵⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin İtalya tarafından inşa edilen bu zırhlı kruvazörü nasıl elinden kaçırdığını, İzmir ve Cezair-i Bahr-i Sefid Komodoru şu çarpıcı sözlerle dile getirmektedir: *Averoff kruvazörünü fabrikası evvelce bize teklif etmiş ve hatta Yunanlılar tâlip iseler de Osmanlı hükümetine satmayı tercih edeceğine (ileride Dersaadet'te bir fabrika güşadı emeli ile) açıkça söylemiş iken bizim gürüh-ı cühelâ mülazım ve yüzbaşı rütbesinde birkaç genç zâbit göndererek bunlar gemiyi beğenmemek ve kusur bulmak gibi küstahlıklara cesaret ettiler ve herifin ifâdâtını müşteri kızdırtmak için uydurulmuş hud'a (aldatma) zann ettiler. Bilahire gemiyi Yunanistan mübayaa ediverince şaşırıp mecburen iki eski kadro harici Alman sefinesini mübayaa ile âleme gülünç oldular.* BOA, YEE 86-35/3476, no: 1-4, 1 Teşrin-i evvel 1328.

Hükümet bir yandan adaları geri almak amacıyla denizden harekat yapmaya çalışırken bir yandan da adaların karşı kıyısında bulunan kasabalardan gelen asker ve cephane taleplerini karşılamaya çalışmaktaydı. Öncelikle askeri örgütlenme gereği duyulmuş, Anadolu sahili iki ana mıntıkaya ayrılmıştır. Bu bağlamda, Çanakkale Boğazı'ndan Edremit körfezinde Burhaniye kasabasına kadar olan bölge Bahr-i Sefid Kuvva-yı Mürettebesi Kumandanlığı'nın, Ayvalık'tan Söke sahillerine kadar olan bölge de İzmir Kuvva-yı Mürettebesi Kumandanlığı'nın yetki alanına girecek şekilde düzenlenmiştir.⁵⁸⁸ Bu iki mıntıkada kıyı güvenliğini sağlamak amacıyla müstahfiz teşkilatı oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak Aydın Vilayeti'nden alınan şifrede de belirtildiği gibi müstahfiz teşkilatının çoğunlukla vilayet jandarmasından alınan askerlerle oluşturulması karakolların büyük bir kısmının boşalmasına, adli ve mülki işlerin aksamasına neden olmuştur.⁵⁸⁹ Bu nedenle müstahfiz teşkilatı için gerekli askerlerin Konya ve Ankara Vilayetlerinden alınmasını talep eden Vilayet'in bu görüşünü haklı bulan Dahiliye Nezareti Jandarma Kumandanlığı'ndan Aydın Vilayeti'nin, "*jandarma mevcudiyetine ilişilmemesi[ni]*" istemişti.⁵⁹⁰ Aynı günlerde Rumeli'de kaybedilen yerlerden gelen jandarma ve polisler, müstahfiz teşkilatına katılmaları için Bahr-i Sefid ve İzmir Kuvva-yı Mürettebesi'ne gönderilmekteydi. Ancak Batı Anadolu kıyılarının uzunluğu göz önüne alındığında tüm bu çabaların yeterli olmadığını belirtmek gerekmektedir; çünkü tüm bu düzenlemelere rağmen kıyı kasabalarının hemen hepsinden, özellikle de Rumeli'den gelen askerlerin kendi bölgelerine gönderilmesi talebi sık sık yinelenmekteydi. Ancak Jandarma Kumandanlığı'nın da belirttiği gibi, "*yeniden efrâd izâmı yeni efrâdın gelmesine mütevakkıf[tı]*."⁵⁹¹

Bu açığı kapatmak amacıyla Ezine ve Ayvacık'ta gönüllü taburları oluşturulmasına başlanmışsa da, bunların silahları olmadığından silah temin

⁵⁸⁸ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 4 ve 10, 29 Kanun-ı evvel 1328 (11 Ocak 1913); 19 Kanun-ı sani 1328 (1 Şubat 1913). Elimizdeki arşiv belgelerinde bu iki mıntıkadan Bahr-i Sefid Kuvva-yı Mürettebesi Kumandanlığı'na daha çok ağırlık verildiğini görmekteyiz. Bunun nedeni, söz konusu bölgenin, Limni ve Bozcaada'da üslenen Yunan donanmasının saldırılarına maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğu düşüncesi olmalıdır.

⁵⁸⁹ BOA, DH. SYS. 112-21/42-2, no: 4, 28 Mart 1329 (10 Nisan 1913), Aydın Vilayeti'nden Alınan Şifre.

⁵⁹⁰ BOA, DH. SYS. 112-21/42-2, no:2/1, 28 Mart 1329 (10 Nisan 1913), Dahiliye Nezareti'nden Umum Jandarma Kumandanlığı'na.

⁵⁹¹ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 26, 1 Şubat 1328 (14 Şubat 1913), Jandarma Umum Kumandanlığı'ndan Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen şifre.

edilinceye kadar bu oluşumdan vazgeçilmiştir.⁵⁹² Ancak gönüllü taburlarının Söke’de kurulduğunu ve bunlara silah dağıtıldığını, İzmir Limanı’nda demirli İngiliz Donanması’na ait H.M.S. Hybernia’nın Amirali Cecil F. Thursby’nin raporundan öğrenmekteyiz. İzmir konsolosuyla görüşen Thursby, Söke ile civarındaki köylerde yaşayan ve çoğunluğu Rumlar tarafından Girit’ten kovulan Müslümanlara silah dağıtıldığını, bu nedenle sorun çıkabileceğini belirtmekteydi. Daha sonra Aydın Valisi’yle görüşen Thursby, silahların haftada iki gün inanç ve milliyet gözetilmeksizin her gönüllüye talim amacıyla dağıtıldığı ve talimden sonra tekrar toplandığını öğrenmişti.⁵⁹³

Sahil iskelelerinden giriş çıkış yapan gayr-i Müslim halkın sıkı kontrole tâbi tutulması da adalardan gelecek Rum eşkıyayı önlemek amacıyla yönelik bir uygulamadır. Bu amaçla, Harbiye Nezareti’nden gönderilen 18 Mart 1329 (31 Mart 1913) tarihli yazıda iskelelerden giriş çıkış yapacak olan gayr-i Müslimlerin hükümetten alınacak vesikalara tâbi tutulması gerektiği bildirilmişti.⁵⁹⁴ Ancak bu işlemin gereği gibi yürütülmediği, bir ay sonra aynı uyarının tekrarlanmasından anlaşılmaktadır.⁵⁹⁵ Bunun üzerine daha sert tedbirler alma yoluna giden hükümet, Mayıs 1913’te Aydın Vilayeti sahilini İzmir İdare-yi Örfiyye mntikasına dahil etmiş ve adalar ile Batı Anadolu kıyıları arasında kayıkların seyr ü seferini yasaklamıştı.⁵⁹⁶

Batı Anadolu kıyılarının güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirlerin ikinci aşaması her ne kadar düvel-i muazzamanın adalar hakkındaki kararından sonra uygulamaya konmuşsa da, ilk işaretler 1913 yılının sonlarında görülmüştü.⁵⁹⁷ Düvel-i muazzamanın verdiği kararı Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmeye yönelik nasıl bir

⁵⁹² Karesi Mutasarrıflığı’ndan alınan, BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 32, 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913)’te kayıtlı şifre telgrafta gönüllü taburları için silah talep edilmiş ancak Başkumandanlık Vekaleti’nden verilen cevapta (no: 49) İstanbul’dan İzmir’e silah gönderildiği, bunların da ancak İzmir Kuvva-yı Mürettebesi’nin ihtiyacını karşılayacak derecede olduğu belirtilerek, gönüllü taburlarına silah sağlama işinin Bahr-i Sefid Kuvva-yı Mürettebesi’ne devredildiği belirtilmekteydi.

⁵⁹³ PRO, ADM 116/1191, 15 Nisan 1913.

⁵⁹⁴ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 73.

⁵⁹⁵ BOA, DH. SYS. 112-21/42-1, no: 46, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913), Dahiliye Nezareti’den Aydın, Hüdavendigâr Vilayetleri, Çanakkale, İzmit ve Karesi Mutasarrıflıkları’na.

⁵⁹⁶ *Ahenk*, 11 Mayıs 1913.

⁵⁹⁷ Paris sefiri Refet Paşa’nın, “*Adalar Meselesi’nin fena bir şekil almakta*” olduğunu belirttiği, BOA, HR. SYS. 1986/2, no: 8’de kayıtlı, 3 Haziran 1913 tarihli telgrafından da anlaşılacağı üzere, düvel-i muazzamanı adalar hakkındaki kararının Osmanlı Devleti aleyhine olacağı daha o zamandan belli olmuştu.

yaptırım ortaya koyması gerektiği hakkında kendi içinde bir fikir birliğine varamamış olması, devlete rahat hareket etme olanağını tanımaktaydı. Bu bağlamda ilk adım, Aydın Vilayeti'nin güvenliğinin sağlanmasının ancak adaların geri alınmasıyla mümkün olabileceği yolundaki görüşünden ödün vermeyen Osmanlı Devleti'nin 1914 yılı başında Sultan Osman dretnotunu satın almasıdır. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Paris'te çıkan *Tan Gazetesi*'ne,

*Sultan Osman dretnotunu, bir maksad-ı tecâvüz-kârâne takib ederek değil belki Yunanistan'ın mezkûr sefîneyi iştirâsına mâni olmak için satın aldık. Sulh-perveriz. Türkiye'nin adalara tecâvüze ve ilkbaharda muharebeye girişmeye âmâde bulunduğuna dair şâyi' olan haberleri de tekzib edebilirsiniz. Adalar Meselesi'nde Yunanistan ile doğrudan doğruya itilaf edebileceğimizi kaviyyen zann ediyoruz*⁵⁹⁸

şeklinde beyanat vermişse de gerçekte Nisan 1912'de hazırlanan ve donanmaya dört yıl içinde alınması planlanan gemilere ait raporda, 1914 yılında bu tip bir drednotun satın alınması öngörülmüştü.⁵⁹⁹ Ayrıca, 1913 yılı sonunda çok ağır koşullarla Fransa'nın Perrier Bankası'ndan alınacak 4.000.000 Sterlinlik kredi sözleşmesini imzalamakta tereddüt eden Maliye Nazırı Menemenlizade Rifat Bey'i, "beyim Adaları alacağız, santim düşünecek zamanda değiliz" diyerek imzalamaya zorlayan da Talat Paşa'ydı.⁶⁰⁰

Donanmanın güçlendirilmesinin yanı sıra Enver Paşa Çanakkale ve Anadolu sahilinde teftişe çıkarak bu bölgede alınması gereken tedbirleri tespit etmişti. Enver Paşa'nın bu gezisini *Tan Gazetesi*'ne dayandırarak haber yapan *Ahenk*, alınacak tedbirleri şöyle sıralamaktaydı: Çanakkale'ye büyük çapta toplar yerleştirilmesi, Anadolu sahilinin müdafaasını takviye amacıyla Ayvalık ve Edremit'te yeni istihkâmlar inşa edilmesi, İzmir Limanı'na giriş-çıkış yasağının daha da sert uygulanması, Midilli ve Sakız karşısında bulunan Osmanlı sahillerinde asker sayısının artırılması.⁶⁰¹ Birinci Dünya Savaşı çıkması ve İngiltere'nin sipariş edilmiş gemileri Osmanlı Devleti'ne vermeyeceği de kesinleştikten sonra, devletin

⁵⁹⁸ *Ahenk*, 29 Kanun-ı sani 1914.

⁵⁹⁹ Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı Devleti'nin Yapmayı Tasarladığı Son Donanma", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, cilt 2, sayı 11, 1972, s. 70.

⁶⁰⁰ Mim Kemal Öke ve Erol Mütercimler, *Sultan Osman*, İstanbul, 1991, s. 54; *Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 165.

⁶⁰¹ *Ahenk*, 6 Mart 1914.

adalardeki Yunan işgalini zımnen de olsa kabullendiği, en azından yaklaşan savaş karşısında adaları geri almayı ertelediği, İzmir Kolordu Komutanlığı'nın 7 Temmuz 1330 tarihli bir telgrafında sunduğu öneriden anlaşılmaktadır. Söz konusu telgrafta komutan o tarihe kadar sahil muhafazası görevini yürüten jandarmaların terhis emirlerinin geldiğini ve İzmir sahilinin artık hudut halini aldığı; eğer vilayette asayişin sağlanması isteniyorsa vakit geçirilmeden sahil muhafaza bölükleri kurulması gerektiğini belirlemekteydi.⁶⁰² Kolordu komutanıyla hemfikir olduğunu belirten Harbiye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda ise Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Reisi Enver Paşa'nın imzası bulunmaktaydı.⁶⁰³ Ancak Dahiliye Nezareti, jandarma ve hudud bölükleri kadrosunun daha önceden tespit edilip bütçeye konduğu, dolayısıyla şu anda hudut bölüklerinin teşkiline imkan olmamakla birlikte, vilayet jandarmasının bir kısmının sahil muhafaza için kullanılmasını önermişti.⁶⁰⁴

Aydın Vilayeti'nin güvenliğini sağlamaya yönelik bir tedbir olmamakla birlikte, adalar kaybedildikten sonra devlet politikasındaki değişimi yansıtmak amacıyla, Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'nin İstanbul-İzmir hattında düzenli vapur seferleri koymasını da bu başlık altında incelemek gerektiğine inanıyoruz. Adalar Yunan işgali altına girdikten sonra, Osmanlı limanları arasında yolcu, eşya ve posta taşımacılığını üstlenen Yunan vapur kumpanyalarının seferleri yasaklanmış dolayısıyla ulaşım büyük sekte vurulmuştu. Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında barış antlaşması imzalandıktan sonra da Yunanistan'ın talebine rağmen yasak kaldırılmamıştı.⁶⁰⁵ Kıyı taşımacılığında açılan bu boşluğun diğer devletler tarafından yeterince doldurulamaması,⁶⁰⁶ Osmanlı Devleti'ni sadece İzmir değil, Suriye, İskenderiye ve Karadeniz hatlarında da düzenli vapur seferleri koymaya itmişti.⁶⁰⁷ Hükümetin aldığı bu karar İzmir'de büyük bir heyecan yaratmış, İzmir'e

⁶⁰² BOA, DH. EUM. EMN. 89/40, no: 1, 7 Temmuz 1330 (20 Temmuz 1914).

⁶⁰³ BOA, DH. EUM. EMN. 89/40, no: 2, 13 Temmuz 1330 (26 Temmuz 1914).

⁶⁰⁴ BOA, DH. EUM. EMN. 89/40, no: 4, 17 Temmuz 1330 (30 Temmuz 1914).

⁶⁰⁵ *Ahenk*, 23 Teşrin-i sani 1913.

⁶⁰⁶ Örneğin, *Ahenk*, 1 Kanun-ı evvel 1913'te okunduğuna göre Romanya; Köstence, İstanbul, Kavala, Selanik, Pire, Girit, Sakız, İzmir ve Midilli limanları arasında muntazam işleyen bir seyr ü sefer hattı koymuştu.

⁶⁰⁷ Öceki dönemlerde de Osmanlı limanları arasında İdare-yi Mahsusa'nın vapurları işlemekteydi. Ancak bu vapurlar zaman zaman asker sevkiyatı amacıyla da kullanıldığı için düzenli seferler

ilk seferini yapan Mithat Paşa Vapuru'na ait haberler basında geniş yankı bulmuştu.⁶⁰⁸ İdare-yi Mahsusa'nın adalar arasında işleyen muntazam seferler koyması önceleri sayısız kez talep edilmişken⁶⁰⁹ devletin, “*İdare-yi merkûmenin hatt-ı mezkûra tahsis olunacak vapuru olmadığı*”⁶¹⁰ gerekçesiyle bu talepleri sürekli geri çevirmesi ve ancak adalar elden çıktıktan sonra Osmanlı limanları arasındaki ulaşımına el atmış olması ise son derece ironiktir.

Hükümetin Batı Anadolu sahillerinin korunmasına yönelik aldığı kararlar arasında en radikal olanı, 1914 yılı ortalarına doğru kıyı kesimlerde yaşayan Rumların Yunanistan'a göç etmesi/ettirilmesidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Anadolu'nun dünya ticaretiyle giderek bütünleşmesi ve bunun yarattığı fırsatlardan yararlanmak isteyen birçok Rum, başta Ege Adaları olmak üzere, ülkenin çeşitli yerlerinden bölgeye göç etmeye başlayarak demiryolu güzergahları yakınlarına ve sahil kasabalarına yerleşmiş, özellikle çoğu sahil kasabasında Rumların sayısı Müslümanların sayısını geçmeye başlamıştı.⁶¹¹ Adaların Yunan işgaline girmesiyle, sahil şeridinde yaşayan Rumların Yunan Donanması'na yardım ettiklerine dair hükümetin aldığı istihbaratlar; düvel-i muazzamanın adalar hakkındaki kararını açıklamasından sonra basının Yunanistan'ı sert bir dille eleştiren ve Rum vatandaşlara şüpheyle yaklaşan yazılar yayımlaması ile Rumeli'den gelen muhacirlerin Yunanlılardan gördükleri zulmün basında geniş yankı bulması,⁶¹² Rumların zorla olmaktan ziyade kendiliğinden göç etmelerini sağlayacak psikolojik

olmaktan çok uzak olmaları nedeniyle genellikle halk tarafından tercih edilmemekteydi. A&P, (1897-1899), vol. 97, s. 25.

⁶⁰⁸ *Ahenk* gazetesi, 22 Mayıs 1914 tarihli nüshasında, Mithat Paşa Vapuru limana girdiğine toplanan kalabalığın sevinçten gözlerinin yaşardığını yazarak bunun yarattığı heyecanı, “*Mithat Paşa Vapuru; gerçi nazarda bir posta vapurudur, fakat hakikatte Osmanlı intibah-ı iktisadisinin fiili asâr ve tatbikâtını gösterir bir heykel-i mücessem-i şahadettir ve bu itibarla her Osmanlı, muvasalatını alkışlamayı bir vazife-yi vicdani telakki etmiştir. Bu sözleri bize de söyleten, yazdıran zaten bu hiss-i milli ve vicdani değil midir?*” sözleriyle vurgulamaktaydı.

⁶⁰⁹ BOA, YEE. 44/130 (numarasız), 2 Rebiülevvel 1297 (13 Şubat 1880);

⁶¹⁰ BOA, DH. MUI. 113/58, no: 6, 17 Temmuz 1326 (30 Temmuz 1910).

⁶¹¹ Karpat (2002), ss. 124-125; Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Ankara 1998, s. 34'te Batı Anadolu kıyı kasabalarında yaşayan Rum ve Müslüman nüfuslarını vermektedir. Buna göre, “*Urla'da 24.711 Rum, 9.321 Türk; Çeşme'de 39.074 Rum, 4.539; Foçateyn'de 7427 Türk, 15.670 Rum; Kuşadası'nda 11.438 Türk, 9.220 Rum; Karaburun'da 8.838 Türk, 9.934 Rum; Edremit'te 30.486 Türk, 9220 Rum; Erdek'te 15.232 Türk, 31.035 Rum; Burhaniye'de 20.820 Türk, 4.514 Rum ve Ayvalık'ta 454 Türk, 31.445 Rum*” yaşamaktaydı.

⁶¹² PRO, FO 195/2458'te kayıtlı belgede, Rum göçünün nedenini düvel-i muazzamanın adalar hakkında verdiği kararda aramak gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, 1914 yılı başında Aydın Vilayeti'ni ziyaret eden Alman askeri heyetinin Rumların Anadolu kıyılarından çıkartılmalarının stratejik bir gereklilik olduğunu hükümete telkin etme olasılığı üzerinde de durulmaktaydı.

ortamı hazırlamıştı. Göçün başlamasıyla hükümetin bu duruma nasıl bir tavır takındığı,⁶¹³

Hareket daha çok İttihat ve Terakki Partisi'nin yerel kolları tarafından örgütlendiği⁶¹⁴ anlaşılan Rum göçüne hükümetin tepkisi, Çeşme'den göç eden Rumların boşalttığı yerlere üç gemi dolusu Makedonya muhaciri göndermesi gibi olaylardan net olarak anlaşılmaktaydı. Halil Menteşe anılarında,

Talat Bey, Balkan Harbi'ndeki hıyanetleri tebarüz eden anâsırdan memleketi temizlemeyi ön safa almıştı. İstanbul Muahdesile [sic] Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edilmişlerdi. Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu: Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyecek, Cemiyet'in teşkilâtı işi idare edecek. Bir vak'a ihdas edilmeyerek, yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı⁶¹⁵

diyerek, bu olayın İttihat ve Terakki tarafından örgütlendiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Oysa Cemal Paşa anılarında, bunun örgütlü bir hareket olmadığını savunmaktadır. Ona göre, yerli Rumlara saldırıda bulunanlar, Balkanlar'da maruz kaldıkları kötü muameleye tahammül edemeyerek göç eden Müslümanlardı ve *"hükümet bu tecavüzlere katiyen taraftar olmuyor ve bu yüzden memleketin başına bir bela geleceğini pekâlâ takdir ediyordu."*⁶¹⁶

Rum göçü, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkileri de gerginleştirmiş, iki ülke savaşın eşiğine kadar gelmişti.⁶¹⁷ Ancak gerek Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne saldırdığı taktirde Bulgaristan'ın da kendisine saldıracağına dair olan şüphesi ve bunu engelleyebilmek için Sırbistan'dan istediği desteğin verilmemesi, gerekse Osmanlı Devleti'nin Reşadiye ile Sultan Osman dretnotları gelmeden Yunanistan'la savaşa girmek istememesi ve düvel-i muazzamanın, özellikle de Almanya'nın araya girmesi sonucunda taraflar Müslüman ve Rum

⁶¹³ PRO, FO 195/2458.

⁶¹⁴ Engin Berber, "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Gömeç Nahiyesi", *Tarihin Kucağında Gömeç Sempozyumu (26-27 Ekim 2001)*, İzmir, 2002, içinde ss. 42-43; PRO, FO 195/2458.

⁶¹⁵ Halil Menteşe'nin Anıları, ss. 165-166.

⁶¹⁶ *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, düzenleyen Behçet Cemal, İstanbul, 1977, ss. 94-95.

⁶¹⁷ Sabri Sürgevil, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Aydın Vilayeti", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, Ankara, 1993, ss. 1546-1550.

ahalinin mübadelesi için anlaşma yapmaya karar vermişlerdi.⁶¹⁸ Yunanistan'la anlaşma olasılığının belirmesi üzerine hükümet bu sefer Rumların göçünde parmağı olan görevlileri cezalandırmaya ve göçü tersine çevirmeye girişmişti.⁶¹⁹ Haziran 1914 başında hükümetin, “*matbuatın heyecanı tezyid edecek makâlât yazmakta olduğu görüldüğünden badema bu yolda makâlât neşr edenler hakkında idare-yi örfiyyece takibat-ı şedîde bulunacağı[nı]*”⁶²⁰ ilan etmesine rağmen Tanin Gazetesi, 19 Haziran 1914 tarihli nüshasında, “*Yunanlılar hudûd-ı hâzıramıza tecavüz değil, bize en ufak bir nümayişte bile bulunacak olurlarsa, bizim de en birinci işimiz tabii memalik-i Osmaniyye’de yüz binlere bâliğ olan Yunanlıları, onlara kafadar olanları kovmak, her şeyden evvel memleketlerimizi bunların vücudundan tathîr etmek ... olacaktır*” şeklinde ağır yazılar yayımlamaya devam etmekteydi. Nüfus mübadelesini hayata geçirmek üzere oluşturulan komisyon Haziran ayı sonlarında çalışmalarına başladıysa da,⁶²¹ Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması bu görüşmelerinin sonuçlanmasını mümkün kılmamıştı.

2. Ekonomik Etkiler

Batı Anadolu kıyıları ile Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğinde buldukları dönemde geliştirdiği sıkı bağların Yunan işgaliyle sekteye uğraması, hemen her ihtiyacını ana karadan temin eden adalar için olduğu kadar Batı Anadolu için de ekonomik açıdan birçok sıkıntıya neden olmuştur. Yukarıda değindiğimiz eşkıyalık ve kaçakçılık halkta korku ve huzursuzluk yarattığı gibi bölgenin ekonomik hayatını da olumsuz yönde etkilemekteydi. Ancak adaların işgaliyle bölge ekonomisine zarar veren çok daha önemli olgular da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Doğu Ege Adaları'nın işgal edilmesinin Aydın Vilayeti'ne ekonomik açıdan verdiği en belirgin sıkıntı tarım sektöründe yaşanmıştır. Batı Anadolu'da tarımın ticarileşmesi sürecinin zirveye eriştiği, yeni arazilerin tarıma açıldığı 19. yüzyılda

⁶¹⁸ Yanni G. Mourellos, “The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities Between Greece and Turkey”, *Balkan Studies*, cilt 26, sayı: 2, 1985, ss. 396-398.

⁶¹⁹ Berber (2001), s. 43.

⁶²⁰ *Ahenk*, 16 Haziran 1330'dan aktaran: Sürgevil, s. 1547.

⁶²¹ Bu komisyonun çalışmaları hakkında bkz., Mourellos, ss. 407-411

bölgenin en büyük problemi işgücü kıtlığıydı.⁶²² Yeni tarım alanlarının açılması tarlalardaki ürünün toplanması için daha fazla işgücü gerektirdiği gibi 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin giriştiği savaşlar Aydın Vilayeti'nde zaten yokluğu çekilen işgücünü daha da kıt bir hale getirmekteydi.⁶²³ Dolayısıyla, askerlik mükellefiyeti bulunmayan Doğu Ege Adaları Rum halkının bu anlamda Aydın Vilayeti'nin ekonomisine büyük bir katkı sağlamaktaydı. Bölgedeki İngiliz çiftlik sahiplerinin tarlalarda çalışan işçilere yüksek ücretler vermesi ise, fazla ekilebilir toprağa sahip olmayan adalar halkının burada çalışmasını cazip kılan önemli bir etkendi.

Doğu Ege Adaları'ndan Aydın Vilayeti'ne gelen mevsimlik işçilerin sayısı ve yıllara göre nasıl bir gelişme gösterdiği hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır.⁶²⁴ Bu bağlamda sunulan tek veri Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e bir belgede, her yıl hasat zamanında orakçılık yapmak üzere Sisam'dan Aydın Vilayeti'ne 2.000'e yakın amele geldiğinden ibarettir.⁶²⁵ Aydın Vilayeti'nde her yıl istihdam edilen mevsimlik işçi sayısı bilinmese bile, işçi ücretlerinin yüksek oluşu,⁶²⁶ yukarıda belirttiğimiz üzere savaşlar nedeniyle tarımsal nüfusun azalması ve buna bir de 20. yüzyılın başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ne göçün başlaması eklendiğinde, bölgenin adaların sağladığı işgücüne ne kadar çok ihtiyaç duyduğu ortaya çıkmaktadır.⁶²⁷

Doğu Ege Adaları'ndan gelen işgücünün sekteye uğraması Trablusgarp Savaşı'yla başlamıştı. Dahiliye Nezareti Sadaret'e yazdığı yazıda her yıl hasat

⁶²² Faroqhi (2000), s. 334'te, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve Anadolu'da yaptırdığı inşaatlarda Midillili inşaat işçilerinin de çalıştırıldığına dikkat çekerek, "19. yüzyılda sık görülen bir olay olan, Ege Adalarından Anadolu'ya göçün kökenleri[nin] 1600 yıllarına kadar uzanıyor" olabileceğinin altını çizmektedir.

⁶²³ Kurmuş, s. 108'de, Aydın Vilayeti'nin Kırım Savaşı'na 45.000 asker gönderdiği ve bunun çok azının geri geldiğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda 100.000, 1897 Yunan Savaşı'nda ise 17.000 Ege'li askerin öldüğü tahmin edilmekteydi.

⁶²⁴ Gündüz Ökçün, "1911 Yılında Tarımsal Ücretler Üzerine Gözlemler" *İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları*, içinde, yayın no: 58, Bütün Eserleri: 3, Ankara 1997, s. 207.

⁶²⁵ BOA, A. MTZ. SM. 7/232, no: 60, 22 Mayıs 1328 (4 Haziran 1912). Ayrıca 1889 yılına ait İngiliz Konsolosluk raporunda da (s. 33) tarlalarda çalışmak üzere Rodos'tan her yıl, 2.000 ile 3.000 arasında işçinin Anadolu'ya geldiği belirtilmektedir.

⁶²⁶ Ökçün, s. 208.

⁶²⁷ Hükümetin adalardaki tarımsal işçi göçünün kesintiye uğramamasına ne kadar dikkat ettiği, BOA, A. MTZ. SM. 5/181'de kayıtlı belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre, 1908 yılında Sisamlı orakçılar, Anadolu'ya gitmekten men edilmiş, ancak hükümet bunların getirilmesi için ne lazımsa yapılmasını Sisam Emareti'ne; orakçıların gidecekleri yerlerde de her türlü kolaylığın kendilerine sağlanmasını Aydın Vilayeti'ne yazmıştır.

zamanında Sisam'dan Kuşadası, Söke, Torbalı, Cumaovası ve sair yerlere işçi gelmekte iken, hasat zamanı yaklaştığı halde henüz hiçbir Sisamlının gelmediğine dikkat çekilmekte ve bunlara “*ihtiyac[ın] şedid*” olduğu ve gelmemelerinin nedeni araştırılıp bir an önce gerekenin yapılması istenmekteydi.⁶²⁸ Ancak Sisam Emareti bu konuda halka tebligat yapıldığı halde Trablusgarp Savaşı nedeniyle adadan işçi gelmeyeceğini belirmişti.⁶²⁹ Balkan Savaşı'nda tüm bu adaların Yunan işgali altına girmesi ise yıllardır işleyen bu sistemin çökmesine neden olmuştu. Bunun yanı sıra Rumeli'de kaybedilen topraklardan göç eden Müslüman nüfusun bir bölümünün Aydın Vilayeti'ne nakledilmesiyle doğan iâşe sorunu bölgede büyük sıkıntı yaratmış olmalıdır. Rumeli'den gelen muhacirlerin, adalardan mevsimlik işçi gelmemesinin yarattığı boşluğu doldurabileceği akla gelse de, en azından başlangıçta bu pek mümkün olmamıştır; çünkü Rumeli'den İzmir Limanı'na gelen muhacirler, ihtiyaç olup olmadığına bakılmaksızın taşra kasabalarına rastgele gönderilmekteydi.⁶³⁰ Ayrıca birçok muhacir tarlalarda ücretli işçi olarak çalışmaktansa kendilerine bağlanan karnelerle aldıkları yiyeceklerle hayatlarını idame ettirmeyi daha kolay bulmaktaydılar.⁶³¹ Dolayısıyla Rumeli'den gelen muhacirler, adalardan gelen işgücünün kaybolmasıyla doğan ekonomik sıkıntıyı hafifletecek yerde ağırlaşmasına neden olmuş görünmektedir.

1913 yılı Mayıs ayından itibaren hükümetin adalar ve Batı Anadolu iskeleleri arasında kayıkların seyr ü seferini yasaklaması ise geçimini bu iki yaka arasında kayıkçılık yaparak sağlayan bir kısım halkın büyük zarar görmesine neden olmuştu. Fırsattan istifade eden büyük vapur kumpanyalarının adalara uğrayarak İzmir'e gelmeye başlamaları ise kayıkçılara ikinci darbeyi vurmuştu. Bunun üzerine Aydın Vilayeti ya bu gemilerin İzmir ve diğer limanlara kabul edilmemesi ya da bu yasağın kaldırılarak sıkı gözetim altında kayıkçılığın devam etmesini talep etmişti.⁶³² Vilayet'in bu talebini haklı bulan Meclis-i Vükela 22 Temmuz 1913 tarihinde,

⁶²⁸ BOA, A. MTZ. SM. 7/232, no: 60, 22 Mayıs 1328 (4 Haziran 1912).

⁶²⁹ BOA, A. MTZ. SM. 7/232, no: 62, 25 Mayıs 1328 (7 Haziran 1912).

⁶³⁰ *Ahenk*, 24 Kanun-ı sani 1913.

⁶³¹ PRO, ADM 116/1191, 15 Nisan 1913.

⁶³² BOA, DH. SYS 112-25/66, no: 5, 17 Haziran 1329 (30 Haziran 1913), Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne.

sahilin sıkı gözetim altında bulundurulması şartıyla bu yasağı kaldırmıştı.⁶³³ Buna rağmen Harbiye Nezareti, “*ahvâl-i hâzıra ve mevki-yi icâbât olarak Anadolu-yı garbî sâhili dâr-ül-harekât demek olduğu*” ve Ayvalık ile Edremit kazalarındaki halkın Yunanistan’a meyili bulunduğunu ima ederek yasağın kalkmasını sakıncalı bulmuştu.⁶³⁴

Erkân-ı Harbiye Mektebi, Stratejik Coğrafya ve Topoğrafya Muallimi Mehmed Cemal’in yayımladığı “Anadolu, İstatistiki, İktisadi ve Askeri Coğrafya” başlıklı eserinde Edremit Körfezi’nin ucunda, Midilli Adası’na oldukça yakın bir mevkide bulunan Baba Kalesi adlı kasaba hakkında yaptığı yorumlar, adaların Yunan işgaline girmesinin doğurduğu ekonomik sıkıntıların toplumsal hayat üzerinde nasıl bir etki yarattığını görmemiz açısından oldukça ilginçtir. Söz konusu kasaba oldukça dik bayırlar nedeniyle ana karadan adeta tecrit edilmiş bir mevkide bulunduğundan, ekonomik hayatı Midilli ile olan ilişkilerine bağlıydı. Midilli’nin işgaliyle kasabanın “*hakk-ı hayati[nın] münkatı’ old[uğunu], ihtimal ki yakında metrük kalaca[ğın]*” belirtmektedir.⁶³⁵ Doğu Ege Adaları Yunanistan tarafından işgal edildikten sonra benzer durumların sahilde bulunan diğer kasabalarda yaşanmış olması mümkündür.

Düvel-i muazzamanın adalar hakkındaki kararın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi, ekonomik anlamda bir karmaşa da yaratmıştır. Bu bağlamda Bahriye Nezareti, Yunan işgali altında bulunan adalardan getirilen mallardan rüsûm-ı bahriyye⁶³⁶ alınması gerekip gerekmeyeceğini Hariciye Nezareti, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası’ndan sormuştur. Buradan verilen cevapta, Adalar Meselesi’nin henüz

⁶³³ BOA, MV 179/29.

⁶³⁴ BOA, DH. SYS, 112-25/66, no: 20, 25 Temmuz 1329 (8 Ağustos 1913). Batı Anadolu sahilindeki bu yasak sadece Aydın Vilayeti’ndeki kayıkçıları değil, ana karada çiftlikleri olan adalar halkını da zarara uğratmıştır. DH. SYS. 112-25, no: 4’te kayıtlı belgede Sisam’ın İtalya konsolos vekili İstimatiyadi’nin Kuşadası’na tâbi, Burun Çiftliği’ndeki mahsulünü toplamak için kayıkla karşı kıyıya geçmek istediği ancak buna izin verilmediği belirtilmekteydi. Benzer olayların İtalya’nın işgal ettiği adalarda da yaşandığını, *Ahenk*’in 5 Ağustos 1912 tarihli nüshasında yayımlanan “*Adaların Hâl-i Mevkii*” başlıklı yazıdan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıda, Anadolu sahilinde mal ve mülkleri bulunan Kalimnos Adası sakinlerinin sahile yavaşmaya cesaret edemedikleri ve mallarını emanet ettikleri ortakçıların bunlardan istedikleri gibi faydalandıklarından bahsedilmektedir.

⁶³⁵ Mehmed Cemal, s. 55.

⁶³⁶ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, 1328’den transkripte edilen, Maliye Bakanlığı, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, yayın no: 1999/352, Ankara, 1999, s. 671’de rüsûm-ı bahriyyenin Boğazlar’dan geçişte veya limanlara girdiklerinde yabancı devletlerden alınan, izn-i sefine, seyr-i sefa’in ve fener resmlerinin tümüne verilen isim olduğunu belirtmektedir.

halledilmediği ve söz konusu adalardan getirilen mallardan depozito alınması, adalar tekrar Osmanlı egemenliğine girdiği taktirde alınan rüsûmun iade edilmesi ön görülmüştü.⁶³⁷

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın başından itibaren sürekli toprak kaybetmekle birlikte, Balkan Savaşı bu devletin çöküş tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin tamamen ortadan kalkmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı öncesinde son kavşak olması ve Avrupa'daki tüm toprakların yitirilmesinin ötesinde daha derin bir anlam taşır. Balkan Savaşı sonucunda, yaklaşık

⁶³⁷ BOA, HR. HMs. İŞO 32/2-1, 17 Şubat 1329 (2 Mart 1914).

bir yüzyıldır kaybedilen topraklardan göç eden Müslümanların yerleştirildiği Anadolu Yarımadası artık Osmanlı Devleti'nin batı sınırını oluşturacaktı. Güçlü komşusu Rusya nedeniyle doğuya doğru yayılma şansı hiç bulunmayan; zaten sınırlarını genişletmek şöyle dursun Anadolu'ya sıkışıp kalan Osmanlı Devleti'nin bu tarihten sonra tek amacı ayakta kalmak olacaktı. Bu nedenle, Doğu Ege Adaları'nın kaybını da Osmanlı Devleti'nin bu çabası çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Yunanistan'ın gizlemeye gerek görmediği yayılcı amaçları bir tarafa, artık eskisi gibi Akdeniz'in hakimi olmayan Osmanlı Devleti Anadolu'nun batı sınırını deniz gücünden çok, doğal sınırlara dayanarak korumaya çalışacak; bu açıdan Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğinde kalması Anadolu'nun toprak bütünlüğüne yönelik tehditleri önlemekte stratejik bir öneme sahip olacaktı.

Osmanlı Devleti'nin, son derece hayati bir önem taşıyan bu meselede karar verme yetkisini düvel-i muazzamaya vermesi, daha başından bu konuda söz söyleme hakkını yitirmesine neden olmuştu. Ancak Osmanlı ordularının Rumeli'deki tüm cephelerde yenilgiye uğradığı, Bulgar ordularının İstanbul'a dayandığı ve başkent tehlikeye girdiği bir zamanda devletin fazla bir seçeneği olmadığını da göz ardı etmemek gerektiğine inanıyoruz. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin talihsizliği, düvel-i muazzamanın bazı üyelerinin bu meselede doğrudan çıkarlarının bulunmasıydı. Dolayısıyla düvel-i muazzama Osmanlı Devleti'nden çok kendi çıkarlarını gözeterek konuya eğilmiş ve meseleyi çözüme değil ama sonuca ulaştırırken Osmanlı Devleti'nin adaları geri almak için yürüttüğü yoğun diplomatik çabalar doğal olarak sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun toprak bütünlüğünün tehlikeye gireceği yolundaki uyarıları ise Yunanistan'a verilen bu adalara silahlandırma yasağı getirerek geçiştirilmeye çalışılmıştır. Düvel-i muazzamanın kendi çıkarlarını gözeterek aldığı bu kararı kesinlikle kabul etmeyen Osmanlı Devleti, barış ya da savaş yoluyla bu adaları tekrar elde etme yönündeki kararlılığını gerek Yunanistan gerekse düvel-i muazzama nezdinde sık sık vurgulamıştır.

Osmanlı Devleti'nin adalara yönelik politikasının da bunların elden çıkışını kolaylaştırdığını belirtmek zorundayız. Osmanlı egemenliğine girdikleri ilk dönemde

gerek buradaki ticaretin devam etmesini sağlamak gerekse sınırlı kaynaklar nedeniyle karşı karşıya kaldıkları sıkıntıları hafifletmek amacıyla bu adalara vergi muafiyeti gibi çeşitli mali imtiyazlar sağlanmıştı. Devletin güçlü olduğu, dünyada milliyetçilik rüzgarlarının esmediği bir dönemde bu uygulamalar adalarda meskun Rum nüfusun Osmanlı'ya bağlılığını sağlamaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle birlikte adalara bahşedilen bu imtiyazlar giderek özerklik olarak algılanmaya başlamıştı. Devletin topraklarından kopan bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması ise adalardaki Rumların yönünü çevireceği bir *anavatan* yaratılmasına neden olmuştu. Osmanlı Devleti bu gelişmelerin adaların kendisinden koparılmasıyla sonuçlanacak bir aşamaya girdiğini fark ettiği zaman çok geç olmuştu. Osmanlı topraklarındaki farklı dinlere mensup toplulukların hamiliğini üstlenen Avrupa'nın devletin içişlerine giderek daha fazla karıştığı bir dönemde adalardaki Rumların yarattığı karışıklıklar, Avrupa'nın müdahalesini davet eder korkusuyla çoğu zaman örtbas edilmekteydi. Bu bağlamda, askeri açıdan da oldukça zayıflamış olan devletin adalarda yeteri kadar asker bulundurmaması ya da bulunduramaması iç karışıklıklara zamanında ve etkili bir şekilde müdahale etmesini engellemekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin değişen koşullara ayak uyduramaması ve adalar için yeni bir strateji geliştirememesi bunların elden çıkışını kolaylaştırmıştı.

Doğu Ege Adaları'nın kaybı Anadolu'nun toprak bütünlüğü göz önüne alındığında stratejik açıdan ciddi sonuçlar doğurmuştu. Ancak adaların Aydın Vilayeti'yle yüzyıllardır geliştirdiği ekonomik ve sosyal bağların koparılması bölgenin düzenini temelinden sarsmış, tüm bu ilişkilerin yeniden yapılandırılmasını gerektirmişti. Sosyal ve ekonomik düzenin bozulması ise eşkıyalık ve kaçakçılık gibi, adalar Osmanlı egemenliğindeyken bile zaten başedilmesi oldukça zor olan bir soruna hükümetin daha ciddi eğilmesine neden olmuştu. Dolayısıyla bir yandan toplum diğer yandan devlet yeni koşulların getirdiği sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştı.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve onu takip eden süreçte tarih sahnesinden silinmesi Adalar Meselesi'nin Lausanne Barış

Antlaşması'nda nihai sonuca kavuşturulmasını doğurmuştur. Osmanlı'nın mirasını sırtlanan yeni Türkiye, bu yolda selefinin izlediği politikayı takip etmiş ve aynı gerekçelerle bu adaların Anadolu'nun toprak bütünlüğü açısından yaratabileceği tehdit üzerinde durmuştur. Ancak dönemin koşulları göz önüne alındığında adalar üzerinde fazla ısrar edemeyen hükümet düvel-i muazzamanın 14 Şubat 1914'teki kararından hiç de farklı olmayan koşullarla bunların Yunanistan'a devrini kabul etmek zorunda kalmıştır. Adaların Yunanistan'ın elinde bulunmasının yarattığı stratejik tehditle birlikte sonraki dönemlerde bu devletin Lausanne Barış Antlaşması'nın ilgili hükümlerine aykırı olarak adaları silahlandırması iki devlet arasında gerginliğe neden olmuştur. Buna ek olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra uluslararası hukukta yerini almaya başlayan kıta sahanlığı gibi yeni kavramlar ve kara suları genişliğinin 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi'yle 12 mile çıkartılması, yani eski kavramların yeniden yorumlanarak devletlerin denizler üzerindeki egemenlik haklarının genişletilmesi, Türkiye ile Yunanistan arasında zaten var olan gerginliği daha farklı bir boyuta taşımış, günümüzde iki devlet arasında hala çözülmeyi bekleyen sorunlar arasında yerini almıştır.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

1. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrâkı (DH. EUM. EMN)

Dosya ve Gömlek No. 5/1, 89/40

2. Dâhiliye Nezâreti İdâri Kısım Evrâkı (DH. İD.)

Dosya ve Gömlek No. 24/9.

3. Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiyye İdâresi Evrâkı (DH. MUI.)

Dosya ve Gömlek No. 2-4/3, 2-4/4, 7-4/28, 7-4/41, 10-1/12, 24-3/16, 67/8, 76-1/56, 86-1/38, 97-2/19, 100-2/18, 113/58, 114/64.

4. Dâhiliye Nezâreti Siyâsi Kısım Evrâkı (DH. SYS.)

Dosya ve Gömlek No. 75-6/1-2, 80/1, 112-11/10-2, 112-11/10-6, 112-11/10-10, 112-11/10-11, 112-21/42, 112-21/42-1, 112-21/42-2, 112-25/66.

5. Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrâkı (DH. ŞFR.)

Dosya ve Gömlek No. 47/62.

6. Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşâvirliği İstişâre Odası Evrâkı (HR. HMS. İŞO)

Dosya ve Gömlek No. 32/2-1.

7. Hâriciye Nezâreti Siyâsi Kısım Evrâkı (HR. SYS.)

Dosya ve Gömlek No. 1986/1, 1986/2.

8. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Dosya ve Gömlek No. 115/44, 165/55, 168/50, 171/73, 179/29.

9. Sadâret Âmedi Kalemi Eyâlet-i Mümtâze Sisam (A. MTZ. SM.)

Dosya ve Gömlek No. 1/55, 5/181, 6/204, 7/232, 7/238, 7/252.

10. Yıldız Esas Evrâkı (YEE)

Dosya ve Gömlek No. 2/43, 7/18, 44/130, 86-35/3476.

B. İNGİLTERE PUBLIC RECORD OFFICE (PRO)

1. Admiralty (ADM)

No. 116/3098, 116/1191.

2. Foreign Office (FO)

No. 195/2134, 195/2360, 195/2363, 424/250, 195/2438, 195/2452, 881/6621.

II. RESMÎ YAYINLAR

A. TÜRKİYE

1325 Senesi Asyâ ve Afrikâ-yı Osmâni Ziraat İstatistiki, Dersaadet, 1327.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Sene: 3, Cilt: 7, İnikad: 114, 21 Mayıs 1327.

Orman İstatistiki: 1323 Senesine Mahsus, Dersaadet, 1326.

Sakız Ceziresi Liman ve Rıhtım ve Tramvay İmtiyâzının Fermân-ı Âlisi İle Mukâvele-nâme ve Şart-nâmesi, Kostantiniye, 1313.

Sâlnâme-yi Cezâir-i Bahr-i Sefid, Rodos, 1312.

B. İngiltere

Parliamentary Papers (Accounts and Papers)

Cilt, 58, 59, 64, 66, 85, 86, 93, 95, 97, 98, 100, 116, 117, 129, 5011, 764; No. 25, 764.

III. COĞRAFYA KİTAPLARI – REHBERLER

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, cilt 2, Dersaadet, 1314.

Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası*, İstanbul, 1318.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988.

Cevad Sami ve Hüsnü, *Aydın Vilâyet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiyye, Ticariyye ve İktisadiyye vesair Ahvâlinden Bâhis 1321 Sene-yi Mâliyyesine Mahsus, Nevsâl-i İktisâd*, İzmir, 1323.

Darkot, Besim ve Tuncel, Metin, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1978.

Hasan Fehmi, *Coğrafya-yı Sanayi ve Ticari*, İstanbul, 1307.

Higgins, Michael Dennis ve Higgins, Reynold, *A Geological Companion to Greece and the Aegean*, Londra, 1996.

İzbirak, Reşat, *Yerbilimi Bilgileri*, İstanbul, 1991.

Mehmed Cemal, *Anadolu İstatistiki, İktisadi ve Askeri Coğrafya*, 1. cild, Dersaadet, 1337.

Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, 2. baskı, İstanbul, 2001

Safvet, *Coğrafya-yı Osmani*, İstanbul, 1332.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ül Alâm*, c. 1, 4 ve 6, İstanbul, 1306.

M. Nasrullah, M. Rüşdü ve M. Eşref, *Osmanlı Atlası: XX. Yüzyıl Başları*, İstanbul, 1325 (Bu eser, Rahmi Tekin ve Yaşar Baş Latin harflerine çevrilerek sadeleştirilmiş ve 2003'te Osmanlı Araştırmaları Vakfı tarafından basılmıştır).

www.cografyalar.com, 11.03.2005.

IV. GAZETELER

Ahenk (İzmir)

İttihad (İzmir)

Köylü (İzmir)

Tanin (İstanbul)

V. KİTAPLAR

Akın, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1946.

Ali Fuad, *Adalarımız Türkiye'den, Anadolu'dan Ayırlamaz*, Kastamonu, 1338.

Augustinos, Gerasimos, *The Greeks of Asia Minor: Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent, 1992.

Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, trans. Ralph Manheim, New Jersey, 1978.

Bayraktar, Bayram, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, Ankara 1998.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt II: Trablugarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Asyasının Paylaşılması için Anlaşmalar, Kısım II: Balkan Savaşları*, Ankara, 1983.

Blinkhorn, Martin ve Veremis, Thanos, ed., *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Sage, 1990.

Bostan, İdris, ed., *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ankara, 2003, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?dba=016&dil=tr, 11.09.2004.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2 cilt, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1993.

Büyüktuğrul, Afif, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Balkan Harbi, VII. Cilt, Osmanlı Deniz Harekâtı, 1912-1913*, ikinci baskı, Ankara, 1993.

Cin, Turgay, *Türkiye ve Yunanistan Bakımından Ege'deki Karasuları Genişliği Sorunu*, Ankara, 2000.

Clayton, G. D., *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, Londra, 1971.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul, 1997.

Crampton, R. J., *The Hollow Détente: Anglo-German Relations in the Balkans, 1911-1914*, Londra, 1979.

Çam, Nusret, *Yunanistan'daki Türk Eserleri – Turkish Monuments in Greece*, Ankara, 2000.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara, 1953.

Erinç, Sırrı ve Yücel, Talip, *Ege Denizi: Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, 2. baskı, Ankara, 1988.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 3. baskı, İstanbul, 2000.

Fleet, Kate, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999.

Frangakis-Syrett, Elena, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Atina, 1992.

Goffman, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa (1300-1700)*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2004.

_____, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Ekim 1995.

Göktürk, Akşit, *Ada: İngiliz Yazınında Ada Kavramı*, 2. basım, İstanbul, 1982.

Grey of Fallodon, K. G., *Twenty-Five Years, 1892-1916*, vol. 1, New York, 1925.

Hasan Fehmi, *Telhis-i Hukuk-ı Düvel*, Dersaadet, 1326.

Hatıralar: İttihat ve Terakki, 1. Dünya Savaşı Anıları, düzenleyen Behçet Cemal, İstanbul, 1977.

Hayta, Necdet, *Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913)*, Ankara, 1996.

Heinzelmann, Tobias, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu (1908-1914)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul, Haziran 2004.

İbn-Kemal, *Tevarih-i Ali-i Osman*, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, Ankara, 1957.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, 2. baskı, London, 1995.

İsmail Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, Dersaadet, 1328.

İzmir Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası İhracat ve İthalat İstatistiki, İzmir, 1317-1324.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX. Cilt, Ankara, 1996.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikler*, İstanbul, 2003.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İstanbul, Mayıs 2002.

Kasaba, Reşat, *Dünya İmparatorluk ve Toplum: Osmanlı Yazıları*, İstanbul, 2005.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi: Ondokuzuncu Yüzyıl*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993.

Katip Çelebi, *Tuhfet'ül Kibar fi Esfari'i Bihar*, Tercüman 1001 Temel Eser (y.y.t.y).

Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, 3. baskı, Ankara, 1991.

Kent, Marian, ed., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Kent, İstanbul, 1999.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul, 2004.

Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, 2. baskı, 1977.

Kurumahmut, Ali, yay. haz., *Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara, 1998.

Küçük, Cevdet, ed., *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara, 2001.

_____, ed., *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ankara, 2002,, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?sbj=icerikdetay&id=6&dba=015&dil=tr, 11.09.2004.

Lozan: Tutanaklar – Belgeler, çev. Seha L. Meray, 3. baskı, takım I, cilt, İstanbul, Mayıs 2001.

Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, 3. baskı, çev. Server Tanilli, Kasım 1999.

Márquez, Gabriel García, *Yüzyıllık Yalnızlık*, çev. Seçkin Selvi, 22. baskı, İstanbul, 2003.

Matvejević, Predrag, *Akdeniz'in Kitabı*, çev. Tolga Esmer, İstanbul, 1999.

Meray, Seha L., *Devletler Hukukuna Giriş*, cilt 1 ve 2, gözden geçirilmiş 3. baskı, Ankara, 1968.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, cilt I-II*, yay. haz. Neşet Çağatay, 2. baskı, İstanbul, 1987.

Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, 2000.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul, 1986.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 4. baskı, Ankara, 1995.

Öke, Mim Kemal ve Erol Mütercimler, *Sultan Osman*, İstanbul, 1991.

Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, 5. baskı, İstanbul, 1999.

_____, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, 1994.

Parlak, Türkmen, *Ege Denizi'nde İlk Türk Derya Beyleri*, İzmir, 1979.

Patton, Mark, *Islands in Time: Island Sociogeography and Mediterranean Prehistory*, London and New York, 1996.

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap*, Ankara, 1989.

Quataert, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, Ankara, 1987.

Randolph, Bernard, *Ege Takımadaları'nın (Arşipel) Bugünkü Durumu, İstanbul Denizi, Kandiye ve Rodos Adaları ile Birlikte İzmir Körfezi*, çev. Ümit Koçer, İstanbul, 1998.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, Kasım 1988.

Said Paşa, *Said Paşa Hatıratı*, cilt 2, İstanbul, 1328.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan-1918'e*, Ankara, Ekim 1989

Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, 1328 (Maliye Bakanlığı, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı tarafından Latin harflerine aktarılmıştır; yayın no: 1999/352, Ankara, 1999).

Smith, Michael Llewellyn, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*, London, 1973.

Şimşir, Bilal, *Ege Sorunu: Belgeler*, 2 cilt (1913-1914), Ankara, 1982.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II ve III, Ankara 1973.

Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, cilt 1, Ankara, 1990.

Tünay, Muharrem, *Siyasal Tarih*, Ankara, 1995.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, IIIncü Cilt, 6ncı Kısım (1908-1920), Ankara, 1996.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, II. Cilt*, Ankara, 7. baskı, (y.t.y).

_____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara, 1984.

Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği: 13-15inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Ankara, 1944.

Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası*, Türkçesi: Burhan Arpad, İstanbul, 1971.

VI. MAKALELER

Alagöz, Arif, “Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)*, Ankara, y.t.y, ss. 13-29.

Arıkan, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 279-306

Balta, Evangelia, “Açıl Susam, Açıl”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX (1999), ss. 9-81.

Bayur, Yusuf Hikmet, “Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)” *Belleten*, cilt VII², sayı: 28 (Birinci Teşrin 1943), ss. 89-217.

Berber, Engin, *Bir İzmir Kâbusu: Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar* içinde, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Aydın Vilayeti’nde Güvenlik Sorunu”, İzmir, 2002

_____, “Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Gömeç Nahiyesi”, *Tarihin Kucagında Gömeç Sempozyumu (26-27 Ekim 2001)*, İzmir, 2002, içinde ss. 41-54.

Bostan, İdris, “The Establishment of the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain, Halcyon Days in Crete IV, A Symposium Held in Rethymnon (7-9 Ocak 2000)* içinde, ss. 241-252.

Büyüktuğrul, Afif, “Osmanlı Devleti’nin Yapmayı Tasarladığı Son Donanma”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, cilt 2, sayı 11, 1972, ss. 67-72.

Coroyannakis, Panos, *European Islands Characteristics*, <http://www.europeanislands.net/Downloads/Docs/EuropeanIslandsCharacteristics-ISLENET.pdf>, 17.01.2004.

Çadırcı, Musa, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Meşrutiyet Dönemindeki (1908-1918) Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısının Askeri Faaliyetler Üzerindeki Etkileri*, ATASE, 4. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, ss. 36-49.

Dakin, Douglas, “The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914”, *Balkan Studies*, vol. 3, no. 2, 1962, ss. 327-374.

_____, “The Greek Proposals for an Alliance with France and Great Britain, June-July 1907”, *Balkan Studies*, vol. 3, no. 1, 1962, ss. 43-60

Darkot, Besim, “Midilli”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, 282-284.

Faroqhi, Suraiya, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, Halil, İnalçık; Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, cilt 2, İstanbul, 2004, ss. 601-655.

Fischer, Bernard J., “Italian Policy in Albania, 1894-1943”, *Balkan Studies*, vol. 26, no. 1, 1985, ss. 101-112.

Frangakis-Syrett, Elena, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış”, *21. Yüzyılın Eşiğinde İzmir: Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İzmir, Kasım 2001 içinde, ss. 71-89

_____, “Western and Local Entrepreneurs in İzmir in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu: Uluslararası Sempozyum Tebliğleri*, haz. Tuncer Baykara, İzmir, 1994 içinde, ss.79-88

_____, “The Western Anatolian Coast and the Aegean Islands in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries: An Economic Survey”, *The Hellenic Diaspora: From Antiquity to Modern Times*, ed. J. M. Fossey, Amsterdam, 1991 içinde, ss. 251-266

_____, “Greek Mercantile Activities in the Eastern Mediterranean”, *Balkan Studies*, vol. 28, no: 1, 1987, ss. 73-86

_____, “İzmir and the Ottoman Maritime World of the Eighteenth Century”, *Oriente Moderno*, XX (LXXXI), I, 2001, ss. 109-128.

Goffman, Daniel, “İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, 2000, içinde, ss. 88-151.

Hayne, M. B., “Great Britain, the Albanian Question and the Concert of Europe, 1911-1914”, *Balkan Studies*, vol. 28, no. 2, 1987, ss. 327-353.

İnalçık “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, 548-550.

Kolodny, Emile, “Insularite, Isolement et Les Iles de la Grèce”, *The Archipelago as a Focus for Interdisciplinary Research*, Proceedings of the International Conference Afloat 28th August – 1st September 1978, in the Finnish Archipelago, içinde, ss. 107-119.

Kütükoğlu, Mübahat, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (21-23 Kasım 1985)*, içinde ss. 99-120.

_____, “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Ankara, 1986, ss. 133-161.

_____, “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu: Uluslararası Sempozyum Tebliğleri*, haz. Tuncer Baykara, İzmir, 1994 içinde, ss. 25-37.

_____, “İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyâzı”, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, içinde, ss. 201-247.

Loughlin, John, *The Development of the Islands of the Mediterranean*, http://www.eurisles.com/Textes/Univ/RERU_Loughlin_1992.html, 13.02.2004.

McCarthy, Justin, “Greek Statistics on Ottoman Greek Population”, *International Journal of Turkish Studies*, vol. 1, no: 2, ss. 66-76.

Merçil, E., “Menteshe-Oghulları”, *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Leiden, Brill Electronic, 2003.

Mordtmann, J. H., “Sisam”, çev. Besim Darkot, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 10, 712-714.

Mourellos, Yanni G., “The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities Between Greece and Turkey”, *Balkan Studies*, cilt 26, sayı: 2, 1985, ss. 389-411.

Ökçün, Gündüz, “1911 Yılında Tarımsal Ücretler Üzerine Gözlemler” *İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları*, içinde, yayın no: 58, Bütün Eserleri: 3, Ankara 1997, s. 205-211

Parmaksızoğlu, İ., “Midilli”, *Türk Ansiklopedisi*, cilt 24, s. 140.

Soucek, S., “Midilli”, *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Brill electronic, Leiden 2003.

_____, “Sakız”, *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Brill Electronic, Leiden, 2003.

Sürgevil, Sabri, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Aydın Vilayeti”, *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, Ankara, 1993.

Turan, Şerafettin, “Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 4, sayı: 6-7, (1966), ss. 173-199.

_____, “Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu; Boyutlar, Taraflar”, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Ankara, 1986, ss. 35-53.

Ülker, Necmi, ““The Emergence of İzmir as a Mediterranean Commercial Center for French and English Interests, 1698-1740” *International Journal of Turkish Studies*, vol. 4, no. 1 (Summer 1987), ss. 1-37.

Ülman, Halûk, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 272.

Williams, Ann, “Akdeniz Çatışması”, Metin Kunt ve Christine Woodhead, ed., çev. Sermet Yalçın, *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul, 1998 içinde, ss. 39-61.

Zachariadou, Elizabeth, “Monks and Sailors Under the Ottoman Sultans”, *Oriente Moderno*, XX (LXXXI), I, 2001, ss. 139-147.

Zotiades, George B., “Russia, the Question of Constantinople and the Straits during the Balkan Wars”, *Balkan Studies*, Vol. 11, no: 2, 1970, ss. 281-298.

VII. BASILMAMIŞ TEZLER

Ayoğuz, Şengül, *Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1989.

Gökdemir, Oktay, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994

Mete, Şengül, *XX. Yüzyılın Başlarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996, s. 18.

Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimize Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

Sannav, Sabri Can, *Yakındönem Tarihimize Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.

VIII. SÖZLÜKLER

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1988.

Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, 1997.

Redhouse, *İngilizce-Türkçe, Türkçe İngilizce Sözlük*, İstanbul, 1992.

Tuğlacı, Pars, *İktisadi ve Hukuki Terimler Sözlüğü*, İstanbul, 1966.

Weekley, Ernest, *An Etymological Dictionary of Modern English*, vol. I (A-K), New York, 1967.

IX. ANSİKLOPEDİLER

İslam Ansiklopedisi

Türk Ansiklopedisi

Encyclopaedia of Islam

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

HARİTA

Creta & Insulae Aegæi Maris, 1833, *Meyers Atlas*.